TOPLUMSAL

Tarih

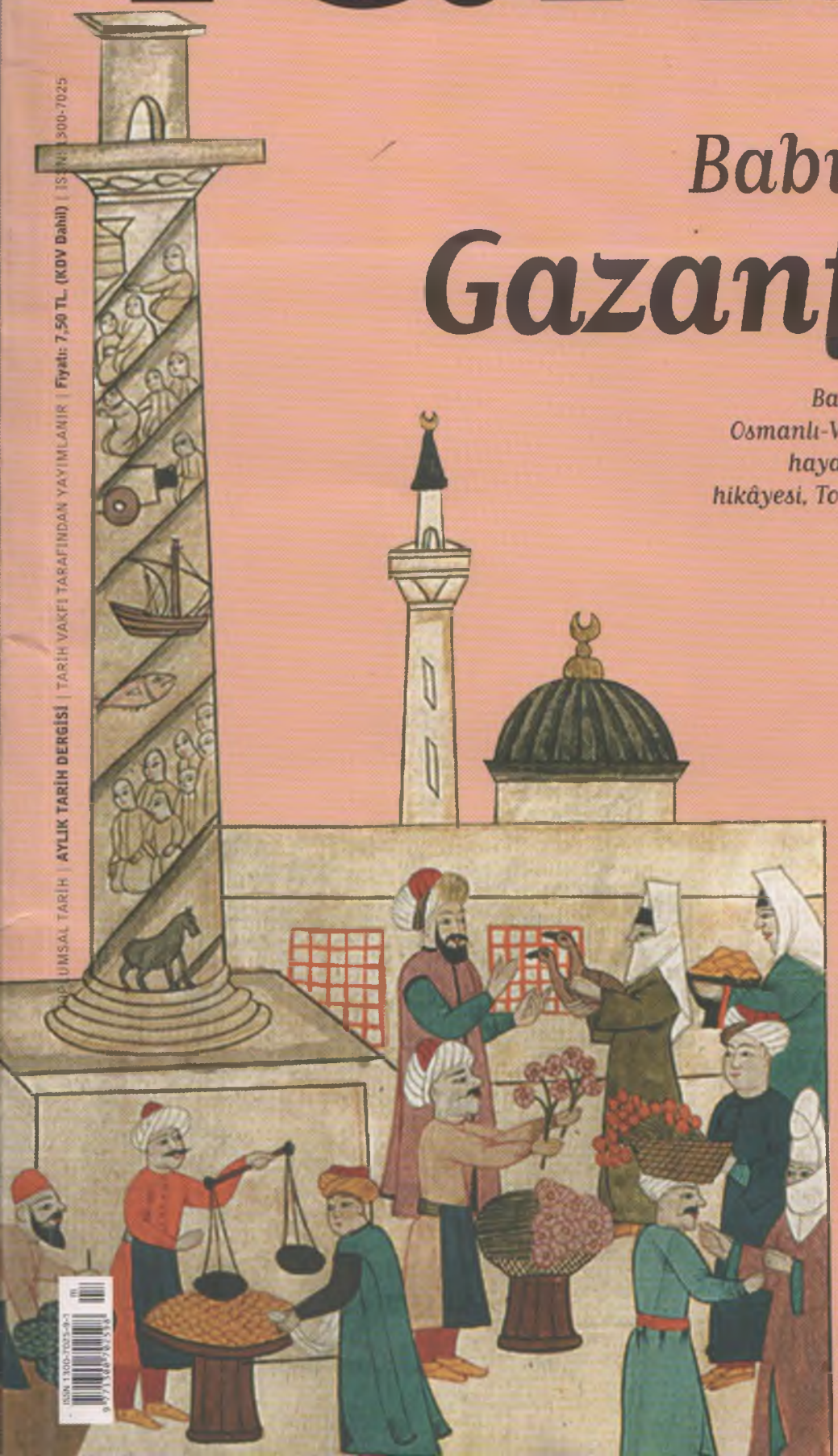
225
EYLÜL
2012

Corry Guttstadt ile
Türkiye, Yahudiler ve Holokost
Söyleşi: Murat Koraltürk

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Babüssade Ağası
Gazanfer Ağa

Başında bulunduğu hizip ile İstanbul'da ve Osmanlı-Venedik ilişkilerinde 16. yüzyılın sonunda hayati bir rol oynayan Venedikli devşirmenin hikâyesi, Tommaso Stefini'nin kaleminden. **Sayfa 14**

1921 Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi ve Türkiye
Zafer Toprak

Delfi'den Sultanahmet'e Bir Anıt-Eserin Öyküsü
Yılanlı Sütun
Gülbahar Baran Çelik

Osmanlı Ermenilerinin Tarihindeki En Büyük Filântrop
Kazaz Artin Amira Bezciyan
Saro Dadyan

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Japon Edebiyatı Tarihi, Profesör Kato'nun düşünce ve kıyaslamalarındaki derinlik ve kozmopolit bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Şuiçi Kato, edebiyatı modern Japon düşüncesinin gelişiminde önemli rol oynayan her tür metin olarak görmektedir. Şuiçi Kato, Japon edebiyatını, ortaya çıktığı dönemlerdeki toplumsal ve ekonomik koşullardan asla ayrı tutmadan ele almaktadır. Ona göre edebiyat, birtakım olaylar dizisini yansıtan basit bir ayna değildir. Akıcı bir Türkçe ve ustalıklı şiir çevirileriyle Türk okurunun karşına çıkan bu kitap; sizi güzel yazılarıyla, şiirleriyle ve zekice edebi buluşlarıyla hayranlık uyandıran yazarlarla tanıştıracak ve hakkında çok fazla bir şey bilmediğiniz Japonya'nın sadece 1500 yıllık edebiyat serüvenini değil aynı zamanda tarihini ve kültürünü de yakından tanımanızı sağlayacak.

1978-1979 yılları arasında, İran halkı, otoriter bir iktisadi ve kültürel modernleşme programı yürüten Rıza Şah Pehlevi rejimini devirdi. Ayetullah Humeyni'nin önderliğindeki militan İslamcı hizip; laik milliyetçilerin, liberallerin, solcuların yer aldığı rejim karşıtı başkaldırıya egemen oldu. Michel Foucault, bu dönemde İran'ı iki kere ziyaret etmişti ve bir dizi yazı kaleme aldı. Foucault, İran'daki bu yeni 'Müslüman" tarzı politikanın sadece Ortadoğu için değil, aynı zamanda Fransız Devrimi'nden bu yana laiklikten yana politikalar güden Avrupa için de yeni bir "siyasal maneviyat" biçiminin başlangıcı olabileceğini yazdı. Bu yazılar uzun bir eleştirel incelemeyle birlikte ilk kez bu kitapta bir araya getiriliyor.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr

ESKİ DEFTERLER

"TÜRKİYE'NİN GAYR-İ RESMİ TARİHİ"

Her Cumartesi
22:15'de
A Haber'de...

HBR

HABERİN KANALI

TURKUVAZ MEDYA GRUBU

SD YAYIN: Digiturk: 32. Kanal / D-Smart: 35.Kanal / Teledünya: 56. Kanal / Türksat Uydusu 11791 Mhz, S. Rate: 16000, FEC: 5/6, POL: H (Yatay)
HD YAYIN: Digiturk: 332. Kanal / Teledünya: 8. Kanal / Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ) 11896 Mhz, S. Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATA

225. SAYIMIZLA MERHABA,

Kapağa Tommaso Stefini'nin "16. Yüzyılda Bir Etnik-Bölgesel Dayanışma Örneği, İstanbul ve Venedik Arasında Gazanfer Ağa" başlıklı İngilizceden Berkay Küçükbaşlar'ın çevirdiği makalesini çıkardık. Stefini, aslen Venedik kökenli bir devşirme olan ve 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı bürokrasisi içinde yükselen ve yine kendisi gibi Venedik kökenlilerden oluşan bir hizbin lideri olan Gazanfer Ağa'yı ve onun böyle hızla yükselmesini sağlayan ilişkileri ele alıyor. Stefini makalesinde Gazanfer Ağa'nın Osmanlı Devleti içinde o kadar yükselmesine rağmen Venedik'teki akrabaları ve hatta Venedik Devleti ile de ilişkilerini kesmediğini ortaya koyuyor.

Molly Green'in "16.-17. Yüzyıllarda Ege ve Akdeniz'de Katolik Korsanlığı" başlıklı makalesini Cansu Kılınçarslan çevirdi. Green şövalyelerin, örneğin St. Jean Şövalyeleri'nin tarihiyle pek çok tarihçinin ilgilendiğini ama onların faaliyetlerinden zarar görenlerin durumuna pek ilgi gösterilmediğini belirtiyor. Yazar makalesinin sonunda 17. yüzyılda Malta'da, Ege anakarasından ve adalardan pek çok Müslüman esir bulunduğunu ama bugün onların durumuyla ilgili biraz bilgi sahibiysek bunu düşmanları Katolik korsanların kayıtlarına borçlu olduğumuzun altını çiziyor.

Murat Koraltürk, Corry Gutstadt ile İletişim Yayınları'ndan geçtiğimiz aylarda çıkan *Türkiye, Yahudiler ve Holokost* adlı kitabının içeriğiyle ilgili bir söyleşi yaptı. Gutstadt'ın konuyla ilgili iki makalesini geçtiğimiz yıllarda *Toplumsal Tarih*'te de yayımlamıştık. Gutstadt o iki makalesi ve tabii son kitabıyla "Türkiye II. Dünya Savaşı esnasında Yahudilerin kurtarılmasına yardım etti" yolundaki bilginin nasıl yanlış olduğunu ortaya çıkarmış oldu. Koraltürk'ün söyleşisiyle bu durum bir kez daha vurgulandı.

Hakan Özoğlu, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından çok kısa bir süre sonra, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Henderson'un, Halife Abdülmecid ile yaptığı görüşme notlarını toparlayarak dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporu sunuyor. Rapor oldukça ilginç, halifenin politik pozisyonunu ortaya koyuyor. Ayrıca Sultan Vahdettin'in yurtdışına çıkışının 1920'de planlandığı konusunda bilgilerimizi düzeltiyor/güncelliyor.

Ekim'de görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 "UZUN, İNCE BİR YOL" KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ SERGİSİ
Gürel Tüzün

11 INTERNATIONAL SOCIETY FOR IRANIAN STUDIES'İN DOKUZUNCU KONFERANSI ISIS 2012 İSTANBUL'DA GERÇEKLEŞTİ
Oya Pancaroğlu

12 ÇOK GECİKMİŞ BİR ÖZÜR VE DÜZELTME
Mete Tunçay

14 16. YÜZYILDA BİR ETNİK-BÖLGESEL DAYANIŞMA ÖRNEĞİ
İSTANBUL VE VENEDİK ARASINDA GAZANFER AĞA
Tommaso Stefini

26 16.-17. YÜZYILLARDA EGE VE AKDENİZ'DE KATOLİK KORSANLIĞI
Molly Greene

32 DELFİ'DEN SULTANAHMET'E BİR ANIT-ESERİN ÖYKÜSÜ
YILANLI SÜTUN
Gülbahar Baran Çelik

40 OSMANLI ERMENİLERİNİN TARİHİNDEKİ EN BÜYÜK FİLÂNTROP
KAZAZ ARTİN AMİRA BEZCİYAN
Saro Dadyan

48 CORRY GUTTSTADT İLE TÜRKİYE'DEKİ HOLOKOST ALGISI ÜZERİNE SÖYLEŞİ
TÜRKİYE, YAHUDİLER VE HOLOKOST
Söyleşi: Murat Koraltürk

56 1921 TORİNO ULUSLARARASI SOSYOLOJİ KONGRESİ VE TÜRKİYE
Zafer Toprak

72 BİLİM TARİHİ VE THOMAS S. KUHN: *STRUCTURE* İLE 50 YIL
Beno Kuryel

78 İNGİLTERE'NİN İSTANBUL'DAKİ YÜKSEK KOMİSER VEKİLİ NEVILE HENDERSON'UN RAPORU
HALİFE ABDÜLMECİD'LE GÖRÜŞME
Hakan Özoğlu

82 KOMÜNİST ENTERNASYONAL'İN İNGİLİZCE BELGESEL TARİHİ
Mete Tunçay

86 İLK BULGARCA DERGİ *LİUBOSLOVİE* İZMİR'DE ÇIKTI
Hüseyin Mevsim

92 AVRUPA RESİM TARİHİ
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

FİKR-İ TAKİP: 94.9 Açık Radyo'da her 15 günde bir pazartesileri saat 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip programında 27 Ağustos 2012'de Koray Durak ile Aya Sofya etrafındaki tartışmaları ve Talin Suciyan'la 10 Eylül 2012'de "Ermeni Karşıtlığı Ortamında Ermeni Teslimiyeti" başlıklı yazısını konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

ÖZÜR ve DÜZELTİ

224. sayımızda kapakta "Satalya'daki Şeyh Vaftizci Yahya ve Başmelek Cebrail rölyefleri" başlığına "Şeyh" kelimesi yanlışlıkla girmiştir. "Satalya'daki Vaftizci Yahya ve Başmelek Cebrail rölyefleri" olması gerekirdi.

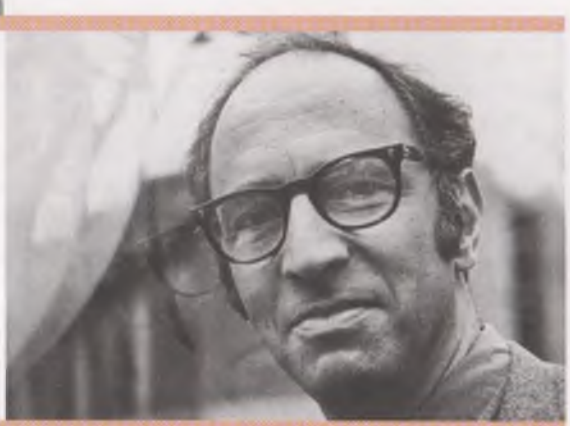

26 16.-17. YÜZYILLARDA EGE VE AKDENİZ'DE KATOLİK KORSANLIĞI

Molly Greene, Osmanlı döneminde Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Katolik korsanların kayıtlarından Osmanlı dünyasının ayrıntılarını gün ışığına çıkarıyor.

72 BİLİM TARİHİ VE THOMAS S. KUHN: *STRUCTURE* İLE 50 YIL

Beno Kuryel, ilk kez 1962 yılında yayımlanan ve Kuhn'un bilim tarihinde en çok atıfta bulunulan çalışması olan Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of Scientific Revolutions)*'nı inceliyor.*

78 HALİFE ABDÜLMECİD'LE GÖRÜŞME

Hakan Özoğlu, Lozan'ın imzalanmasından kısa bir süre sonra, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili'nin, Halife ile yaptığı görüşme üzerine hazırladığı raporu sunuyor.

82 KOMÜNİST ENTERNASYONAL'İN BELGESEL TARİHİ

Mete Tunçay, John Riddell'in editörlüğünde "Lenin Zamanında Komintern" üst başlığı ile yayınlanan ve yayına hazırlanmakta olan ciltlerin içeriklerini tanıtıyor.

86 İLK BULGARCA DERGİ *LİUBOSLOVİE* İZMİR'DE ÇIKTI

Hüseyin Mevsim, Bulgar süreli yayın tarihini başlatan, 1842'de İzmir'de Konstantin Fotinov tarafından çıkarılan Liuboslovie *dergisini tanıtıyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 225, Eylül 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahın, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Eylül 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

FRANSA İMPARATORİÇESİ EUGÉNIE'NİN İSTANBUL SEYAHATİ

L'Illustration dergisinin 6 Kasım 1869 tarih ve 1393 sayılı nüshasının kapağında Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren bir görüntü yer almaktaydı. "Süveyş Kanalı şenlikleri – Kahire sırkinin açılışı" adını taşıyan gravürde yuvarlak bir sahnenin ortasında yer alan ikisi kadın, ikisi erkek, dört aktör, komik, hatta grotesk olduğu anlaşılan hareketlerle kalabalık bir seyirci kitlesinin önünde gösteri yapmaktaydı. Taçlar ve ağır perdelerle süslü büyük locanın içinde ise ortada fesli, sakallı bir erkek, iki yanında ise bıyıklarından ve açık başından Avrupalı oldukları anlaşılan bir erkekle yelpazeli bir kadın yer almaktaydı. Burada temsil edilen sahne, Kahire'nin Ezbekiyye bölgesinde Hıdiv İsmail Paşa (1830-1895) tarafından inşasına karar verilen sirk (*cirque*) binasıydı. Adam Mestyan'ın çalışmalarından aslında 11 Şubat 1869'da açılışının yapıldığı, ama 16 Ekim 1869'da tekrar resmi bir açılışa sahne olduğu anlaşılan bu bina, Julius Franz adlı Alman mimarın elinden çıkmıştı.[1] *L'Illustration*'un kapağında yer alan görüntü işte bu 16 Ekim tarihli ikinci açılışın haberini vermekte, derginin içinde yer alan kısa makale ise bu binanın nasıl Avrupa medeniyetinin Mısır'da kabülünün ilginç bir işareti olduğunu, locanın arkasında ve üstündeki kafesli geniş kapalı locanın ise hıdivin haremine ayrılmış bir bölüm olduğunu, bunun da Batılılaşma sayesinde Şark kadınının hürriyetine kavuşmasının ilk adımlarından biri olarak kabul edilebileceğini vurgulamaktaydı.

Ancak derginin içinde yer alan diğer bir makale ve görüntüler, imparatorluğun merkezini ilgilendiren önemli bir haber içermekteydi: Fransa İmparatoriçesi Eugénie'nin İstanbul'u ziyareti. İspanyol kökenli Eugénie de Montijo (1826-1920), 1853'te İmparator III. Napoléon (1808-1873) ile evlenerek imparatoriçe olmuş, Fransız siyaset ve kültür hayatında önemli bir yer kazanmıştı. 1869'da ise on senedir kazılmakta olan ve nihayet hazır hale gelen Süveyş Kanalı'nın 17 Kasım 1869 günü gerçekleşecek olan açılışına ülkesini temsilen katılmaya karar vermişti. Bunu yaparken de önce İstanbul'a uğramış, Sultan Abdülaziz'in (1830-1876) misafiri olarak Osmanlı payitahtında kısa bir müddet bulunmuştu. Abdülaziz'in iki sene önce Paris'e gittiği düşünülürse bir tür "iade-i ziyaret" niteliğinde de olan bu seyahat, imparatoriçeyi taşıyan *Aigle* (Kartal) gemisinin 12 Ekim günü İstanbul'a varmasıyla başlamıştı. Bu ziyaret için hazılanmış olan Beylerbeyi Sarayı'nda karaya inen Eugénie, İstanbul'daki kısa ikameti esnasında başlıca cami ve sarayları gezmiş, Sultan Aziz ve annesi Pertevniyal Valide Sultan ile mülakatta bulunmuş, devlet ricali ve şehrin Fransız ileri gelenlerini kabul etmiş, muhtelif şenliklere katılmıştı.[2]

Burada tercüme ve görüntülerini verdiğimiz makale, bu ziyaretin iki anını yansıtmaktaydı: İmparatoriçenin Ayasofya Camii'ni ziyareti ve Boğaziçi'nde gece gerçekleştirilen havai fişekli bir donanma. Metin ise gayet anlamlı ve tipik ayrıntılar üzerinde duruyordu. Bir taraftan Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oluşturduğu tehdidin önemi (1853-1856 Kırım Savaşı'nın hatırası henüz tazeydi), diğer taraftan da Batılılaşmanın Osmanlı toplumunu değiştirmekteki başarısı ve bunun da en belirgin işareti olarak kadınların haremin esaretinden kurtulmaları. Fransız ve genel olarak Avrupa kamuoyunun belirgin kaygılarını ve takıntılarını ele veren bu tutum, derginin sayfalarında da Eugénie'nin ziyareti vesilesiyle ortaya çıkmış oluyordu.

İMPARATORİÇE HAZRETLERİNİN ŞARK SEYAHATİ

İmparatoriçenin İstanbul'daki ikameti, İslam'ın payitahtında hakikaten fevkalade bir heyecan yarattı. Yaşlı Şark silkinip uykusundan uyandı; sanki ateşli bir hasta gibiydi. Bütün raporlar bu konuda mutabık.

Muhabirlerimizden çok sayıda çizim aldık. Hepsini bu sayıda yayımlamamız mümkün değil. Bugünlük okuyucularımıza bunların en önemli ikisini, yani İmparatoriçe Eugénie'nin İstanbul'a girişiyle Ayasofya'yı ziyaretini takdim ediyoruz.

İstanbul'un panoramasının dünyanın en güzel manzaralarından biri olduğu bilinir. Muhtemelen dünyada eşi bulunmayan bu manzaranın ihtişamının cazibesine kapılan imparatoriçe, sadrazamı[3] ile büyükelçiyi[4] geçerek bizzat padişah hazretlerine kendini takdime ederek şunları söylemiştir: "Siz padişah hazretlerini daha erken görmek için sadrazamı feda ettim!"

Ayasofya'yı ziyareti sayesinde imparatoriçe, Panslavizmin hırsının hedefi haline gelen mabedini görmüş oldu. Ancak bu mabedi Rusya arzuluyorsa da Türkiye onu tutmak istiyor ve asırlardır süren bu zıtlaşma muhakkak ileride birçok mücadeleye neden olacaktır.

Ne var ki Türkler şu an bunu pek düşünmüyorlar. İmparatoriçenin ziyareti sanki kaderlerini bize daha sıkı bağlamış görünüyor ve bu ziyaretin anlatımı şimdiki tek ilgi odağı durumunda.

Ancak bu etkiyi en derin şekilde hissedenler Türk kadınlarıdır. Türk kadınları her yerde kalabalığa karışmıştı; imparatoriçenin geçtiği yerlerde en ateşli bir şekilde üşüşenler de onlardı. Bir kadına bu kadar olağanüstü saygı ifadeleri olması, padişahı ise Frenk bir kadının önünde eğilmiş olarak görmek onlara kendi cinslerinin onur hissini iade etti. Haremin kapıları sallanmaya başlıyor; araba içinde birkaç cesur kadının yaşmaklarını indirip yüzlerini gösterdiklerine şahit olunuyor. Dünyanın sonu bu!

İmparatoriçenin her günü gayet faal bir şekilde geçti; askeri birliklerin teftişi, padişahın sarayında büyük bir akşam ziyafeti, valide sultanın[5] ziyaret, Fransız kolonisinin kabulü, gezintiler, donanmalar. Ziyafet ve sihirli gösterilerle dolu bir haftanın sonunda imparatoriçe itirafta bulunuyordu: "Sanki bir rüyadaymışım gibi geliyor ve uyanmaktan da korkuyorum!"

P. P.

İmparatoriçe hazretlerinin seyahati, Ayasofya Camii'ni ziyaret.

DİPNOTLAR

1 Adam Mestyan, *"A Garden with Mellow Fruits of Refinement": Music Theatres and Cultural Politics in Cairo and Istanbul, 1867-1892*. Yayımlanmamış doktora tezi, Budapeşte, Central European University, 2011, s. 128.

2 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Eugénie", Reşad Ekrem Koçu (yay. haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 10, s. 5397-5400.

3 O tarihte Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871).

4 1866-1869 tarihlerinde İstanbul'da görevli olan Nicolas-Prosper Bourée (1811-1886).

5 Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan (1812?-1883).

İmparatoriçe hazretlerinin seyahati, İstanbul Boğaziçi'nde gece donanması.

Açık Resimler

5 EYLÜL 1912

TANİN

Bazı kâğıtçılar tarafından ufak bir bedel mukabilinde mekteplilere açık resimler satılarak ahlak-ı umumiyenin ifsad edildiği müddei-i umumilikçe nazar-ı dikkate alınarak bayileri taharri edilmekte idi.İstihbaratımıza göre dün Divanyolu'nda kâğıtçı İrani Ahmet'in dükkânında 60 kadar açık ve şehvet-engiz resim bulunarak merkum hakkında takibat-ı kanuniyeye tevessül edilmiştir.

Dersim Mutasarrıflığı Hakkında

7 EYLÜL 1912

TANİN

Dün matbaamıza Dersim ve havalisini pek iyi tanıyan bir zat geldi. Mutasarrıf Sabit Bey'in azlinden pek ziyade müteaccib olduğunu [şaşırdığını] beyan ettikten sonra dedi ki: Hükümet Dersim ıslahatı için son defa Müşir İbrahim Paşa'nın kumandasında yirmi beş otuz taburluk bir kuvve-i askeriye sevk etmiş ve her kes bilir ki bu kuvvet de bir işe muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine İbrahim Paşa mutasarrıflığa Sabit Bey'in tayinini tensip etti. Sabit Bey kabul etti. İşte bu tarihten sonra orada hiçbir fenalık olmamıştır. Her türlü teşkilat-ı idariyeden mahrum olan Dersim'de dört seneden beri bu zat hüsn-i idareye muvaffak olmuştur. Şimdi bir Osmanlı sıfatıyla bu azlin sebebini soruyoruz. Bundan sonra yine Dersim eşkıyası civar kazalara taarruz eder ve zavallı fakir köylülerin hayvanatını gaspa başlarlarsa kim mesul olacaktır? Yine binlerce liralar sarfıyla oralara sevkiyat-ı askeriyeye mecburiyet hâsıl olmayacak mıdır?

Hükümet-i Kanuniye Devrinde

7 EYLÜL 1912

TANİN

İcraat-i Keyfiye Numunelerinden Gazetemizde Arnavutluk vakayi'ne dair şayan-ı dikkat bazı hakayık-i mühimmenin ifşa edilmesi bunları efkâr-ı umumiye-i milletten saklamak ve mesuliyetlerini örtmek isteyen mahafilin mucib-i endişe ve hiddeti olmuştur. Bu hiddete yalnız biz maruz olsa idik bunu pek tabii görürdük. Fakat maatteessüf haber aldığımıza göre bize bir şey yapamayanlar hiddetlerinin acısını bir takım bi- günah memurlardan almaya ve gazetemize havadis verdikleri iddiasıyla onları kapı dışarı etmeye kalkmışlardır.

Bu cümleden olmak üzere Jandarma Dairesi dosya memuru Yüzbaşı Ziya Bey jandarma hizmetinden çıkarıldığı gibi Divan-ı Harb'e teslim edilmiştir. Yine Jandarma Dairesi Dördüncü Şube hulefasından Edip Bey ile başka bir kalemden Vasıf Bey açıkta bırakılmışlar ve Divan-ı Harb'e gönderilmiştir.

Bu icraat-i müstebidane ve keyfiyeye kıyam edenler eğer dine inanıyorlarsa, vahdaniyet-i ilahiyeye, namusa itimatları varsa namusa kasem ederek [yemin ederek] temin ederiz ki azledilen bu üç zatın matbaamızla bi'l-vasıta bilâvasıta zerre kadar alakaları olmadığı gibi matbaamıza hiçbir havadis vermemişlerdir, hatta kendilerinin mevcudiyetinden haberdar oluşumuz bizim sebebimize böyle bir haksızlığa uğradıklarından sonradır. Binaenaleyh bu zatların böyle bir muameleye uğramaları zan ve şüpheye mahal verecek hiçbir emareye bile istinat edemeyeceğinden tamamıyla keyfi olmak zaruridir. Tarafgirlik, husumet hepsini anladık ama artık bu kadarı fazladır. Bilâ sebep bir adamın rızkına mani olmak, istikbalini mahvetmek insanın elbette bir gün ayağına dolaşacak günahlardandır.

Şarki Anadolu Ahvali

10 EYLÜL 1912

TANİN

Şarki Anadolu vilayetlerinden bazılarındaki adem-i asayiş meselesi münasebetiyle Sofya'da ve İskenderiye'de Ermeniler büyük bir miting akdederek vilâyat-ı mezkûrede asayişin temini için Hükümet-i Osmaniye'ce icap eden esbab ve tedabir-i müessireye tevessül edilmek arzusunda bulunduklarını Dersaadet'te neşrolunan Ermenice gazetelerden bazılarına bildirmiş ve bu arzularının Bâb-ı Âli ile Ermeni Patrikhanesi'ne dahi arz edilmesini başkaca tavsiye eylemişlerdir. Pozantiyun gazetesi İskenderiye'den aldığı telgrafnameyi neşretmekle beraber telgrafnamenin bir suretini de makam-ı Sadaret'e takdim etmiş olduğunu beyan etmiştir.

Hapishanede Cavit, Cahit ve Orhan Beyleri Ziyaret

19 EYLÜL 1912

TANİN

Cavit, Cahit ve Orhan beyleri dün de pek çok zevat-ı muhtereme hapishanede ziyaret ederek gördükleri zulüm ve tazyikten dolayı teessüflerini ve mücahede-i vatan-perveranelerinde devamları temenniyatını beyan eylemişlerdir. Dünkü züvvar arasıda hatırda kalan esami: Ayan azasında Popovic Efendi hazretleri, Kosova Vali-i esbakı Mahzar Beyefendi hazretleri, Erzurum Vali-i sabıkı Emin Beyefendi hazretleri, birçok zabitan, dava vekilleri, doktorlar, memurin, mektep talebesi, esnaf heyetleri İttihad ve Terakki taşra kulüpleri hey'ât-ı murahhasası, ecnebi gazete muhabirleri vesaire.

"Tan" Gazetesinden

Tanin gazetesi sermuharriri Hüseyin Cahit ve nuzzar-ı sabıkadan Cavit beyler her gün ceraim-i matbuattan [basın suçundan] mütevellit müddet-i cezaiyelerinin hitamına muntazır bulunarak yüzlerce dostlarının ziyaretlerini kabul ediyorlar. Altmış Darülfünûn ve mekâtib-i âliye murahhasları teveccüh ve samimiyetlerini ve İttihad ve Terakki'ye karşı olan sadakatlerini teminen beyan eylemişlerdir. Cavit Bey İttihad ve Terakki Fırkası'nın daima gençlikten ümit beklediğini cevaben söylemiştir.

Bir Cinayet

23 EYLÜL 1912

TANİN

Evvelki gece Beşiktaş'ta köyiçinde Küçük Hamam sokağında müsteciren sakin Bursa'da havlu satmakla meşgul Ahmet'in zevcesi Fahriye Hanım Sekizinci Daire tahsildarlarından Boşnak Mehmet Nuri'yi rovelver ile cerh etmiş ve mümâileyh almış olduğu yaranın

tesiriyle hastahanede vefat etmiştir. Vak'a şöyle cereyan etmiştir: Sekizinci Daire kahvecisi Bitlisli Fethi ile tahsildar Mehmet Nuri bir haftadan beri mezkûr haneye giderek taarruz ediyorlarmış. Evvelki gece yine giderek kapıyı açtırmak isterler. Kadın kapıyı açmadığından bunlar kapıyı omuzlayarak içeri girerler ve kadına hücum etmek isterler. Kadın bir yandan feryat ile beraber eline geçirdiği rovelveri üzerlerine dört defa ateş eder. Çıkan mermilerden birisi Boşnak Mehmet Nuri'nin başına isabet etmiş ve hemen olduğu yere düşürmüştür. Fahriye Hanım zabıtaya "ben vurdum işte rovelver" diye ifadede bulunmuş ise de adliyece ta'mik-i tahkikat edilmektedir.

Arabacılar Grevi

30 EYLÜL 1912

TANİN

Dün şehrimizde arabacıların grevi kemâl-i kat'iyetle tatbik edilmiştir. Haklarını müdafaa ve muhafaza için arabacıların verdikleri sözde böyle müttefikan sebat etmeleri metanete delâlet ettiği cihetle hakikaten hoşa gidiyordu. Araba bulamamaktan birçok kişi rahatsız olmuşsa da arabacılar Belediye'nin haksız muamelesine hedef olmak yüzünden böyle bir tedbire müracaata mecbur kalmaları düşünülerek herkes Şehremaneti'ne hiddet etmiştir. Dün İstanbul suyu çekilmiş değirmene dönmüştü: Koca İstanbul'da tek bir araba kalmamış, hepsi uzlet-gâh-ı sükûta çekilmişti! Herkes rahat rahat yollarda yürüyor, kamçılarından vardalarından korkusuz sokaklarda serbest serbest dolaşıyorlardı. Bilhassa gazete muharrirleri hayat-ı tahririyelerinde ilk defa olarak gürültüsüz bir muhit-i sakin içinde düşünüp yazı yazmak saadetini gördüler. Fakat herhâlde araba beygirlerinin istirahat ve neşatına [sevincine] had ve payan yoktu [.....]

Grevin Esbabı

Grevin esbabı hakkında dün suret-i mahsusada tahkikat icra ettik. Bu hususta Arabacılar Esnafı Cemiyeti azasından salâhiyyetdar bir zat bize beyanat-ı âtiyede bulunmuştur: Meşrutiyetten evvel senevî olarak arabacılardan teskere rüsumu olarak 360 kuruş alınmakta idi. Meşrutiyet'te ise bu rüsum Bütçe Kanunu'nun 30. maddesi mucibince Maliye'ye devredildi. Maliye de arabacılara üç sınıf üzerine vergi tarh etti. Bunun üzerine arabacılar sair esnaf gibi borçlarını Maliye'ye teslim etmekte iken Şehremaneti güya üç senelik araba bakayası olarak Belediye Kanunu'na mugayir bir surette arabacılara birer ihbariye gönderdi, bunun mugayir-i kanun olduğu tarzında vaki olan itirazlar da Devair-i Belediye tarafından kat'iyyen sem'-i itibara alınmadı. Ezcümle Üçüncü Daire-i Belediye bu bakayanın sene-i hâliye ile beraber tahsili için kuvve-i icraiyeye müracaat etti. Bunun üzerine arabacılar da bunun gayr-i kanuni bir resm olduğunu söyleyerek bu bâbdaki lâyiha-i itiraziyelerini de Şehremaneti'ne, Dahiliye Nezareti'ne ve Meclis-i Mebusan'a verdiler, fakat bundan da bir faide hasıl olmadı. Üçüncü Daire-i Belediye otuz kırk lira kıymetinde bulunan mahcûz edilmiş [haczedilmiş] arabalardan sekizini gayet ucuz olarak Atpazarı'nda sattırdı. Buna karşı tekrar müracaatla şikâyet ettikse de mesmû olmadı. O esnada Dahiliye Nezareti'ne gelmiş olan Ziya Paşa bu mutalebenin muhik olduğunu teslim ederek keyfiyetin Şura-yı Devlet'çe tetkik ve tefsirine kadar kendilerine ilişilmemesi için Şehremaneti'ne icra-yı tenbihat etti.

Emanette Devair-i Belediye'ye bu yolda tebligatta bulundu. Fakat, Üçüncü Daire eski hareketinde musirane sebat ederek mahcûz on üç arabayı sattı. Bu haksız muameleye karşı da tekrar Şehremaneti'ne ve Sadaret'e müracaat ettik, yine aldıran olmadı. Biz bu kanunsuzluklara karşı son derece müteessir olduksa da bunu da hazmettik. Fakat geçen Cuma günü Üçüncü Daire tarafından birçok arabaların sokaklarda çevrilmesi, kırk beş arabanın satılması ve bir kadının mahcûz arabasını teslim etmediğinden dolayı darbı her türlü sabır ve tahammülü kıracak dereceye varmıştı. Bunu üzerine Cuma günü akşamı telgrafla Sadaret'e ve Şehremaneti'ne müracaat ederek eğer metalib is'af edilmeyecek [talep edilenler kabul edilmeyecek]olursa 24 saat zarfında grev ilan edeceğimizi bildirdik. Mühlet-i muayyene zarfında hiçbir cevap alamayınca işte grevi ilana mecbur olduk. Hayatlarını günü gününe kazanmaya mecbur olan arabacılar için böyle grev ilan etmenin ne kadar ağır ve güç olacağını bilirsiniz. Fakat, ne yapalım hak istemek için başka yol kalmadı. Greve İstanbul Vilayeti dahilinde bulunan yirmi Daire-i Belediye'de mevcut arabacılar kâmilen iştirak etmiştir. [....]

Ne Kadar Devam Edecek?

Muhabirimiz Şehremaneti'ne şu suali sormuştur.

Grevin çok devam edeceğini zanneder misiniz?

Hayır, nihayet üç gün. Bundan fazlasına mukavemet edemezler.

Aynı suali arabacılar namına hareket eden sahib-i salâhiyet bir zata da irad ve Şehremaneti'nin nokta-i nazarını izah ettik. Şu cevap verildi.

On gün bile devam edeceğimizi görürsünüz. Halbuki bizim bu grevimiz sade bize inhisar etmeyecek. Amele arasındaki ittihadı göstermek için diğer sunûf-ı mesâiden birçoğu da grev yapacaktır.

Bu suretle metalibinizin is'af edileceğini zannediyor musunuz?

Bittabi bu kadar ehemmiyetsiz bir şey için İstanbul halkını on gün her türlü havayicden mahrum etmek meşruti bir memlekette görülmüş şey değildir.

Şehremaneti sizin üç günden fazla devam edemeyeceğiniz fikrindedir. Buna ne dersiniz?

Filhakika Avrupa'da hatta bir ay bile grevlere hükümet mukavemet ediyor. Fakat biz Avrupa amelesi gibi muntazam teşkilat ve servete malik değilsek de Şehremaneti de bizden aşağı kalmaz. Onun da mukavemet vesaiti yoktur. Biz ne kadar mukavemet edersek o da o kadar.

Grev Hadisatı

Dün grev münasebetiyle bazen mudhik [komik], bazen ciddi hadiseler de olmuştur.

Ezcümle Vükelânın araba meselesi vardı. Vükelâ da araba bulamamışlardır. Noradunkyan Efendi Bâb-ı Âli'ye gelmek için bin müşkülat bir otomobil bulmuş, diğer nezaretten bazısı yayan gelmeye mecbur olmuşlardır. Akşamüzeri Meclis-i Vükelâ dağılırken tedarik edilen üç otomobil nazırları birer birer taşımaya mecbur olmuştur.

"UZUN, İNCE BİR YOL"

KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ SERGİSİ

Tarih Vakfı'nın Kasım 2011'den bu yana Cartooning for Peace'le işbirliği içinde yürüttüğü "Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri Projesi" kapsamında hazırlanan sergi, 19 Eylül- 1 Ekim 2012 tarihleri arasında Galatasaray'daki Cezayir Lokantası'nda gezilebilecek. 19 Eylül öğleden sonra sergiye paralel olarak Taksim City Center Hotel'de kamuya açık bir toplantı düzenleniyor. Toplantıda yerli ve yabancı çizerler Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımlarının yanı sıra karikatürcülüğün farklı toplumlarda karşılaştığı sorunları da ele alarak tartışacaklar.

GÜREL TÜZÜN

"Karikatürler bizleri güldürür. Onlar olmasaydı yaşamlarımız çok hüzünlü olurdu. Fakat bu aynı zamanda ciddi bir iş: Karikatürler yalnız bilgilendirici değil, incitici, kırıcı da olabilirler." 1

Kofi Annan

Bugüne kadar akademik dünyada ve dışında Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerini farklı açılardan ele alan, değerlendiren binlerce çalışma gerçekleştirildi. Günümüzün popüler arama motorlarından Google'da bu konudaki bir sorgulamada "yaklaşık" 1.020 akademik çalışma listeleniyor. Eğer yalnızca akademik olanlarla değil, bütün çalışmalarla ilgilenirseniz bu sayının kolayca on binleri bulacağı açık. Tarih Vakfı'nın Kasım 2011'den bu yana Cartooning for Peace'le işbirliği içinde yürüttüğü "Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri Projesi," Google sorgulamasında karşınıza çıkacak listedekilerden hayli farklı bir çalışma.

Kültür Bakanlığı ile Avrupa Birliği'nin desteklediği bu projenin geçmişi, konuyla ilgili pek çok akademik çalışmaya imza atmış İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in araştırmalarına uzanıyor. AB'yi, "ulus-devletlerin sınırlarını aşarak dünyayı değiştirme" projesi ve "dünyada barış ve demokrasi" umudu olarak değerlendiren Tekeli ve İlkin,2 bu projenin başarısı için ulus-devlet mantığının aşılması gerektiğini vurguluyor. Ne var ki bu o kadar da kolay değil. AB'de son yıllarda yaşanmakta olan kriz bunun bir göstergesi. Özellikle böyle dönemlerde farklı ulusçuluklar gene sahne alıp işleri daha da güçleştiriyor. Tekeli ve İlkin karşılaşılan güçlüklerin, sıkıntıların temelinde tarafların, farklı ulusçulukların "samimiyet açıkları"nın yattığı görüşünde.

Elli yılı aşkın bir geçmişi olan Türkiye-AB ilişkilerinde bir türlü "mutlu sona" erişilememesinin gerisinde de gene benzer nedenler, farklı ulusçulukların samimiyet eksikliklerinden kaynaklanan dirençler yatıyor. Üstelik hem Türkiye hem de AB daha çok önceden Türkiye'nin bu heyecan verici projeye katılması konusunda irade beyanında bulunmuş olsalar da...

Araştırmaları sırasında konuyla ilgili karikatürleri de toplayan Tekeli ve İlkin, daha sonra bunları topluca ele alıp değerlendirdiklerinde ilginç bir gözlemde bulunuyorlar: "Karikatüristlerin tarafların samimiyet açıklarını bilimsel araştırmacıların ortaya

No-rio (Japonya)

koyamayacakları bir ustalıkla sergilediklerini gördük." Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri Projesi ile Sergisi'nin çıkış noktasını işte onların bu gözlemi oluşturdu. Serginin temelinde, Türkiye-AB ilişkilerini konu alan karikatürlerin sergilenmesinin sözü edilen samimiyet eksikliklerini görünür kılarak farklı ulusçuluklardan kaynaklanan dirençlerin kırılmasında yararlı ve etkili olacağı düşüncesi yatıyor. Sergide yalnız Türkiye'den değil, başka ülkelerden karikatüristlerin konuyla ilgili çalışmalarının da yer almasının karşılıklı önyargıların anlaşılmasına ve değişmesine önemli bir katkıda bulunacağı düşünüldü. Böyle bir katılımı sağlamak için 2006'da ünlü Fransız karikatürist Plantu'nun önderliğinde kurulan ve pek çok ülkeden çizeri bir araya getiren Cartooning for Peace ile işbirliğine gidildi.

Bu amaçla başlatılan proje kapsamında Tekeli ve Ilkin'in derlediği karikatür veritabanı daha fazla gazete ve dergi ile karikatür yarışmalarını ve son yılları da kapsayacak biçimde genişletildi. Bu süreçte derlenen karikatürlerin kronolojik olarak değil, farklı ulusçulukların samimiyet açıklarını açık biçimde gösterecek temalar altında sergilenmesi kararlaştırıldı. Böyle bir sunuşun daha açıklayıcı ve çarpıcı olacağı düşünüldü. Proje çalışmasının en güç yanlarından biri sergilenecek karikatürlerin seçimi aşamasıydı. Bunun için, yapıldıkları zamana ve yere özgü, dil oyunlarına dayalı, günümüzde anlaşılmaları/anlamlandırılmaları güç olan çizimler değerlendirme dışında bırakıldı. Seçim sürecinde karikatürlerin hem belirlenmiş temaları hem de ilgili oldukları dönemleri temsil etmesine özen gösterildi. Kuşkusuz bu kadar çok sayıda karikatür arasından sergilenecek yaklaşık 150 karikatürün belirlenmesinin benzer durumlarda olduğu gibi öznellikler içermesi doğal. Başka seçicilerin oluşturulmuş veritabanını kullanarak konuyla ilgili farklı sergiler üretebileceği de açık.

Türkiye-AB ilişkilerinin izlediği süreci çok iyi tanımladığı için Âşık Veysel'in "uzun, ince bir yol" deyişi serginin adı olarak seçildi. Gene benzer bir nedenle, Paul McCartney'nin ünlü "the long and winding road" dizesi de serginin İngilizce adı olarak kullanıldı.

Sergide Türkiye'den Ali Ulvi, Altan Erbulak, Bülent Düzgit, Ferruh Doğan, İsmail Gülgeç, Nehar Tüblek, Oğuz Aral ve Turhan Selçuk gibi artık aramızda olmayan karikatürcüler yanında Bedri Koraman, Emre Ulaş, Ercan Akyol, Haslet Soyöz, Latif Demirci, Musa Kart, Tan Oral, Osman Turhan gibi günümüz karikatürcülerinin yapıtları da yer alıyor. Karikatürleriyle sergiye katılan Cartooning for Peace karikatürcüleri arasında Plantu, Chappatte, Ali Dilem, Michel Kichka, Damien Glez, Nicolas Vadot, Forattini, Norio Yamanoi gibi dünyaca tanınmış çizerler bulunuyor. Türkiye'den Piyale Madra, *Cumhuriyet* gazetesi çizeri Semih Poroy, *Şalom* gazetesi çizeri İzel Rozental ile Hayati Arabacıoğlu, Ateş Gülcügil ve Firuz Kutal gibi karikatürcüler de sergide yapıtları bulunan Cartooning for Peace üyeleri arasında.

Vadot (Belçika)

Galatasaray'daki Cezayir Lokantası'nda düzenlenecek sergi 19 Eylül-1 Ekim 2012 tarihleri arasında gezilebilecek. Gene 19 Eylül öğleden sonra sergiye paralel olarak Taksim City Center Hotel'de kamuya açık bir toplantı düzenleniyor. Toplantıda yerli ve yabancı çizerler Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımlarının yanı sıra karikatürcülüğün farklı toplumlarda karşılaştığı sorunları da ele alarak tartışacaklar.

• Cezayir Lokantası, Hayriye Caddesi No: 12, Galatasaray
Taksim City Center Hotel
• Katip Çelebi Mahallesi, Billurcu Sokak No: 1, Sıraselviler / Taksim

DİPNOTLAR

1 Kofi Annan, *Hoşgörüsüzlüğü Unutmak* kolokyumu, New York, 16 Ekim 2006.

2 Tekeli ve Ilkin'in görüşleri sergi kataloğu için yazdıkları Sunuş'tan alınmıştır.

TARİH VAKFI PERŞEMBE KONUŞMALARI BAŞLIYOR

Tarih Vakfı, İstanbul'da 23 Şubat 2012'de Mehmet Genç'in Türkiye'deki İktisat Tarihçiliğini değerlendirmesiyle açtığı Perşembe Konuşmalarıyla tecrübeli tarihçileri, genç akademisyenleri biraraya getirmiş ve akademik ortamı düzenli tartışmalarla zenginleştirmiş ve tarih araştırmalarının ürettiği son bilgileri doğrudan kamuyla paylaşmıştı. Geçtiğimiz dönemde Osmanlı tarihinin farklı dönemlerine ve temalarına yoğunlaşan Perşembe Konuşmaları sonbahar döneminde de devam edecek. Bu dönemin konuşmaları ise "Kamusal Alan ve Tarih" temasına odaklanarak önemli sosyal bilimci ve tarihçileri ağırlayacak.

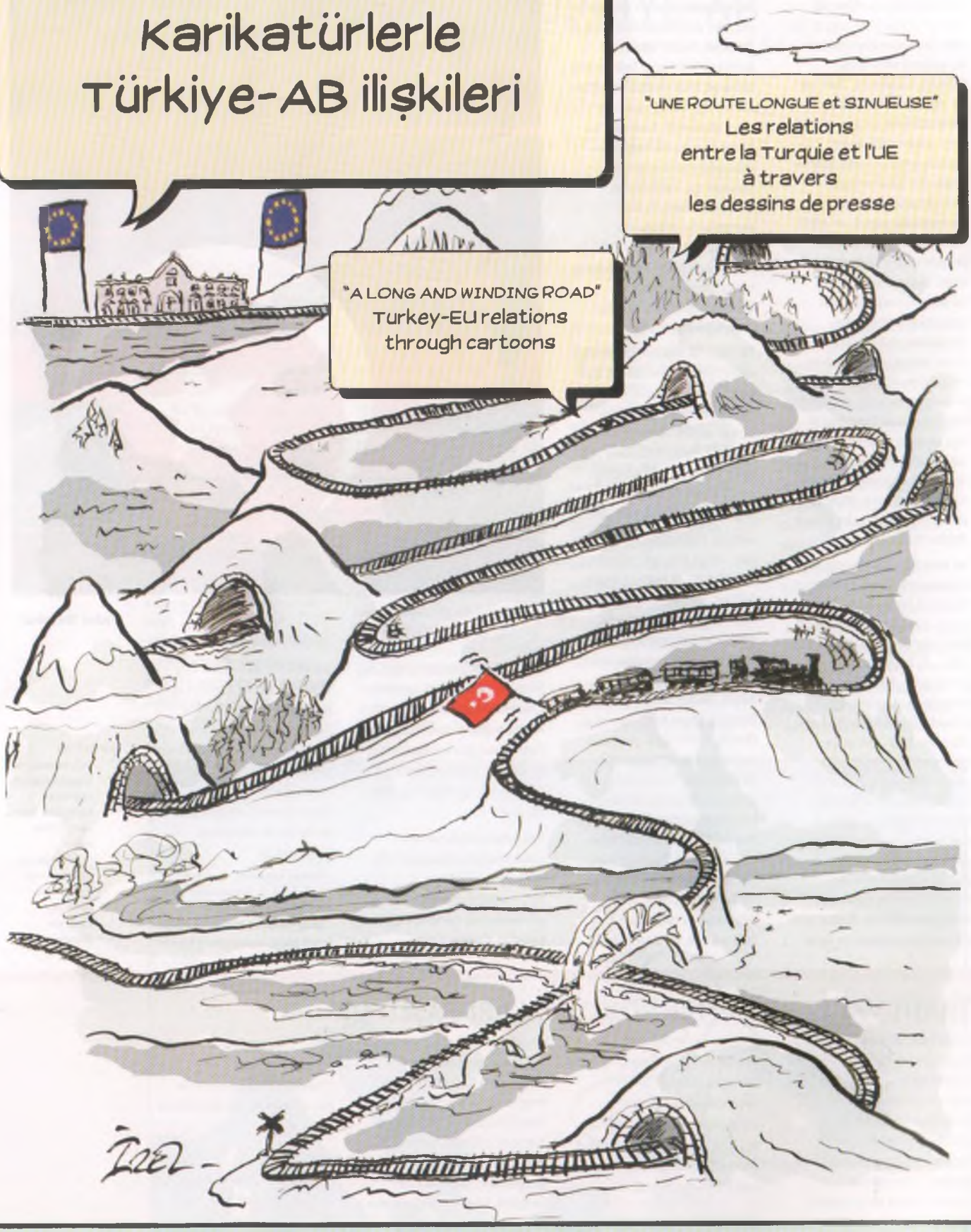
Alışık olduğumuz 'akademik' ya da 'popüler' tarih kavramları dışında son yıllarda 'kamusal alan' ya da 'kamusal tarih' kavramı rağbet kazanmaya başladı. Bu kavram, çeşitli amaçlarla farklı mekanlarda açıklama, meşrulaştırma ve sonuç olarak bir 'mal' olarak sergilenen ve tüketilen bilgi için kullanılıyor. Okul kitapları, müzeler, şehir planlaması, sinema, televizyon programları, popüler tarih dergileri, bilimsel araştırmanın siyasi otorite tarafından kullanılması ve yönlendirilmesi, kısaca bütün tarih bilgisini üretme ve yaygınlaştırma mekanizmaları kamusal alanda tarihin fonksiyonunu belirliyor. İstanbul'da düzenlenen Tarih Vakfı Perşembe Konuşmalarında güz döneminde bu konular ele alınacak.

"Kamusal Alan ve Tarih" temalı Perşembe Konuşmalarının açılışını Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Cemal Kafadar ile yapacağız. 27 Eylül 2012 18.30'da AynalıGeçit'te gerçekleşecek konuşmada görüşmek dileğiyle.

"UZUN, İNCE BİR YOL"
Karikatürlerle Türkiye-AB ilişkileri

"UNE ROUTE LONGUE et SINUEUSE"
Les relations
entre la Turquie et l'UE
à travers
les dessins de presse

"A LONG AND WINDING ROAD"
Turkey-EU relations
through cartoons

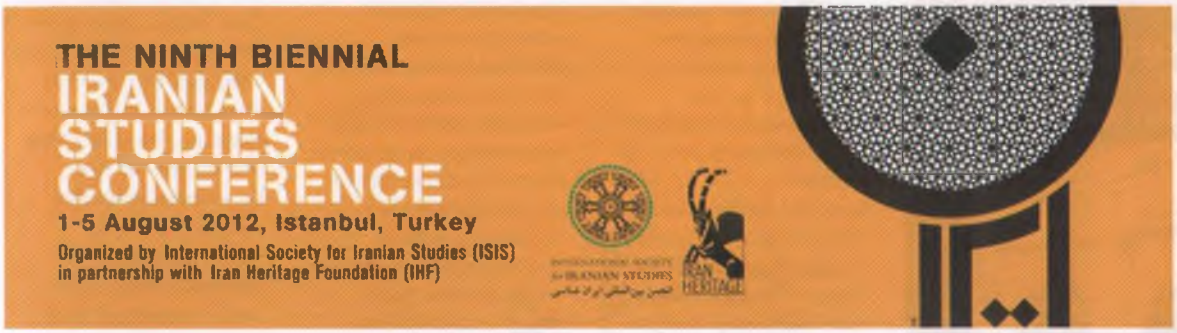
19 EYLÜL - 1 EKİM 2012
CEZAYİR LOKANTASI

Hayriye Caddesi No. 16 Beyoğlu / İstanbul
(Galatasaray Lisesi arkası)

TARİH VAKFI

INTERNATIONAL SOCIETY FOR IRANIAN STUDIES'İN DOKUZUNCU KONFERANSI ISIS 2012 İSTANBUL'DA GERÇEKLEŞTİ

International Society for Iranian Studies (ISIS) adlı derneğin 1996'dan beri her iki senede bir düzenlediği akademik konferansın dokuzuncusu ("ISIS 2012") geçtiğimiz ay ilk defa İstanbul'da gerçekleşti. Conrad Oteli'nde 1-4 Ağustos tarihleri arasında düzenlenen bu konferans, İran ve çevresi üzerine çalışmakta olan yüzlerce akademisyeni bir araya getirdi.

OYA PANCAROĞLU

Bu yıl İstanbul'da gerçekleşen "ISIS 2012", antik çağlardan günümüze kadar uzanan dönemlere ilişkin bildiriler, farklı disiplin alanlarında yapılan en yeni akademik araştırmaların paylaşılmasını sağladı. Öncekilerde olduğu gibi bu yılki konferansta da, İran üzerine çalışan arkeologlar, tarihçiler, edebiyatçılar, dilbilimciler, sanat tarihçileri ve siyaset bilimcilerinin katkılarıyla olabildiğince kapsamlı bir akademik buluşma gerçekleşti.

ISIS 2012'nin İstanbul'da toplanması, birçok ülkeden katılan akademisyen arasında gözle görülür bir heyecan uyandırdı. ISIS'in çoğunlukla ABD ve Avrupa üniversitelerinde görevli akademisyenlerden oluşan gönüllü idarecilerinin öngörüleri doğrultusunda, daha önce Washington, Los Angeles, Toronto ve Londra gibi şehirlerde düzenlenen bu konferansın bu defa İstanbul'da yapılması hem İran coğrafyasına yakınlık sağlaması, hem de ISIS'in uluslararası profilini pekiştirmesi açısından olumlu karşılandığı söylenebilir. Konferanstaki birçok oturum da, irdelenen konular itibariyle, ISIS 2012'nin İstanbul'daki buluşmasını destekler nitelikte düzenlenmişti. Örneğin, Ahameniş-Pers kültürünün Anadolu'daki izleri, 19. yüzyıl Kaçar ve Osmanlı sanatlarının karşılaştırılması, İran tarih yazıcılığında Selçuklu ve İlhanlı dönemleri, 19. ve 20. yüzyılda İstanbul'daki İranlılar, İstanbul müzelerinde İran menşeli sanat eserleri gibi geniş bir yelpazeye yayılan konular hakkında düzenlenen oturumlar sayesinde ISIS 2012'de Türkiye ve İran coğrafyalarının uzun erimli ortak geçmişleri ile ilgili çalışmalar paylaşıldı.

ISIS 2012'nin İstanbul'daki toplantısına, pek tabii farklı ülkelerde yaşayan İran kökenli araştırmacıların yanı sıra, İran'dan da önemli sayıda akademisyenin katılması bekleniyordu. Önceki yıllarda İran vatandaşları, özellikle ABD'de gerçekleşen ISIS konferanslarına vize sorunundan dolayı çok az sayıda katılabiliyorlardı. ISIS 2012'nin yarattığı ön heyecanın önemli bir nedeni de, Türkiye'ye vizesiz giriş yapabilecek İranlı akademisyenlerin katılımında önceki yıllara göre önemli bir artış olacağı beklentisiydi. Nitekim bu öngörüye uygun biçimde ISIS 2012'nin basılı programında 74 İranlı akademisyen yer aldı. Ne var ki, beklenen olmadı. Konferansın başlangıcına bir-iki hafta kala, İran'da *Kayhan* gazetesinin yürüttüğü bir kampanya sonucunda, İran'dan gelecek katılımcıların neredeyse hepsinin geri çekilmek zorunda kaldığı anlaşıldı. Bundan dolayı, önceden planlanmış 125 oturumdan 13'ü son dakikada iptal edildi, bazılarında ise bildiri sayısı azalmış oldu. İran İslam Cumhuriyeti'nin yarı-resmi sözcüsü sayılan *Kayhan* gazetesinin ISIS konferansını "Siyonist ve monarşist" olarak nitelemekle kalmadığı, ayrıca İran'ın Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı üzerinden konferansa katılmayı planlayan akademisyenlere baskı uyguladığı anlaşıldı. ISIS 2012'nin bu şekilde etkilenmesi, daha da önemlisi, İran'da akademik özgürlüğün bu şekilde kısıtlanmasına karşı yapılacak bir şey olmaması, İstanbul'un yarattığı heyecanı kısmen gölgeledi. [ISIS organizasyonunun konuyla ilgili yayımladığı basın bildirisine internet sitesinin http://iranianstudies.com/conferences/2012/statement- en adresinden ulaşılabilir.]

Bu olumsuz durumu bir yana koyarsak, ISIS 2012'ye İstanbul'da oldukça yoğun bir ilgi vardı. Konferans kayıt bilgilerine göre katılımcı sayısı (bildiri sunanlar ve dinleyiciler) 525'i buldu. Katılımcıların büyük bir kısmı ABD ve Avrupa ülkelerinden geldiler; daha az sayıda olsa da, Gürcistan, Özbekistan, Hindistan, Avustralya ve Japonya gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye'den de akademisyenler konferansa bildirilerle katıldı. ISIS 2012'nin İstanbul'da düzenlenmesinin, Türkiye'deki özellikle tarih öğrencilerinin son yıllarda İran'a duydukları ilginin gözlenebilir şekilde artışına çok olumlu bir katkı yaptığı, ayrıca uluslararası düzeyde İran çalışmalarını İstanbul'da yakından izleyebilme fırsatını yakalayan akademisyen ve öğrencilerde kalıcı ve yapıcı bir iz bıraktığı söylenebilir.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

ÇOK GECİKMİŞ BİR ÖZÜR VE DÜZELTME

METE TUNÇAY

Değerli araştırmacı Ahmet Demirel, altı yıl önce *Tarih ve Toplum – Yeni Yaklaşımlar* dergisinde (Güz 2006, s.253-72) yayımlanan "Türk Parlamento Tarihine dair bazı Dipnotlar" başlıklı makalesinde,

benim *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-31* kitabımdaki (ilk basımı 1981) iki ismin yanlış teşhis edildiğini görmüş ve doğrularını (kanıtlarıyla birlikte) göstermişti. Ben de o zaman bunu not almış ve kitabımın yeni basımında düzeltmeye niyetlenmiştim. Oysa, çalışmamın son (5'inci) basımı (2010) yapılırken, bir takım düzeltmeler yaptığım halde, bunu unutmuşum. İşin kötüsü, bu arada birçok yazar da, bana güvenip yaptığım yanlışları kendi çalışmalarına da taşımışlar.
Demirel'in ondört makalesi, aralarında sözünü ettiğim yazı da olduğu halde, şimdi İletişim Yayınlarında *Tek Partinin Yükselişi* başlığıyla kitap olarak basıldı. Şimdi gelelim, benim yanlışlarıma ve doğrularına.
(Kitabımın son baskısında s.113-14) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye olan 29 milletvekilinden, Ergani mebusu İhsan Beyin, İhsan Hami Tiğrel olduğuna hükmetmişim. Üstelik, beş dönem ara verdikten sonra VIII. dönemde Diyarbakır'dan milletvekili seçildiğini yazmışım. Demirel'in gösterdiği doğru ad-soyad ise, ondan 14 yıl daha yaşlı olan İhsan Sağlam'dır (1876-1949). Bu zat asker kökenlidir, 1915'te emekli olmuş. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın III. döneminde Mardin'den milletvekili seçilmiş. TBMM'nin I.döneminde de Siverek mebusu olmuş. Ama 4 Ekim 1920'de Kayseri mutasarrıflığını tercih ederek Meclisten çekilmiş. I.dönem boyunca idarî görevleri devam etmiş, 19 Nisan 1922'de Zonguldak mutasarrıfı olmuş, 14 Ocak-11 Mayıs 1923 arasında da Trabzon vali vekilliği yapmış. TBMM II.döneminde Ergani'den milletvekili seçilmiş, bir daha da mebus olmamış. Bu bilgileri aktardığım, rahmetli (Hukuk Amirali) Fahri Çoker'in hazırladığı *Türk Parlamento Tarihi* ciltlerindeki biyografisinde, İhsan Sağlam'ın TpCF üyeliği hiç anılmıyor. (Yine kitabımın son baskısında s.261-62) Serbest Cumhuriyet Fırkası'na üye olan 15 milletvekilinden, 7'nci sırada andığım Kütahya mebusu İbrahim Bey için, sonradan alınan soyadıyla Dalkılıç (1862-1937) olduğunu, Kütahya milletvekilliğinin ölümüne kadar devam ettiğini yazmışım. Oysa doğrusu, ondan 18 yaş daha genç olan İbrahim Tolon (1880-1956) imiş. Tolon da asker kökenli, 1927'de emekli olmuş. 1923 Martında Yarbay iken Kütahya'dan değil, Kocaeli'nden milletvekili seçilmiş, 1927'de yine Kocaeli'nden III.dönem milletvekili olmuş. Dönem sonunda siyasetin dışında kalmış, 1931 ve 1936'da seçimlere sokulmamış, ama VI. ve VII. dönemlerde yeniden Kocaeli milletvekili olmuş. Rahmetli F.Çoker'in hazırladığı biyografisinde de, Tolon'un SCF üyeliğinden söz edilmiyor.

BİLİM İTAATSİZ OLANA İHTİYAÇ DUYAR[1]
KARABURUN BİLİM KONGRESİ

5–9 Eylül 2012 tarihinde İzmir Karaburun'da yedincisi düzenlenecek olan Karaburun Bilim Kongresi'nin bu yılki ana teması "kapitalizmin kıskacında doğa – toplum – teknoloji" olarak belirlendi. Teknoloji karşısında işçi sınıfının konumu, teknoloji – ilerleme – ideoloji, yeni medya ve iktidar, toplumun medikalizasyonu, teknoloji ve eğitim, teknoloji ve mekânsal dönüşümler, sanat – kültür – estetik gibi konular kongrede ele alınacak.
Kongre kapsamında 7 Eylül 2012'de öğleden sonra gerçekleşecek "Gölgeden Çizgiye Mizah ve Eleştiri" oturumunda Peri Efe ve Ahmet Akşit de "Karagöz/Karagiozis Örneğinde Uluslaşma Sürecinde Sisteme Dâhil Olma ve Olmama" sunumunu gerçekleştirecekler.

DİPNOT
1 Theodor Adorno

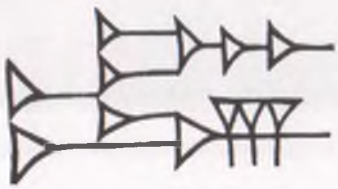

Tarih yazı ile başlar.

Kalemin tarihi yazının tarihinden eskidir.

Mağara adamlarının avlanmak için biledikleri taşlar,
mağara duvarlarını süslemek için kalem vazifesi görürdü.

Yazı Anadolu'ya Asurlular tarafından Tunç Devrinde getirilmiştir.
Türk tarihinin ilk yazılı eserleri Göktürk yazıtlarıdır.

Türkiye'de ilk dolmakalemi 1966 yılında Scrikss üretti.

Scrikss

Yazmak Eylemdir!

16. YÜZYILDA BİR ETNİK-BÖLGESEL DAYANIŞMA ÖRNEĞİ

İSTANBUL VE VENEDİK ARASINDA GAZANFER AĞA

TOMMASO STEFINI

Gazanfer Ağa'nın durumu, Osmanlı yönetim kademesindeki devşirme kullar arasındaki cins-dayanışması için iyi bir örnektir. Osmanlı siyaseti içinde üstünlük sağlayarak müttefikler, müntesipler ve himayesindekilerden oluşan bir ağ yapılanması kurmuş ve içlerinden Venedikli dönme olan veya bir şekilde Venediklilerle bağlantısı bulunan bazılarını yükseltmiştir. Onun hikâyesi; devşirme kulların, etnik ve ailevi bağlarını kesmek bir yana, bağlantılı oldukları kişileri koruyarak ve onları Osmanlı yönetim kademesi içinde yarattıkları ağ yapılanması ve patronaj ilişkileri içine dâhil ederek bağlarını nasıl sürdürdüklerine dair tipik bir örnektir.

ÇEVİRİ: BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

"Mutlulukla gülümseyerek, bu şehirde [Venedik] doğmuş olmaktan ve anayurdunun Bâb-ı Âli'de böylesi yüksek bir itibarla karşılanıyor oluşundan gurur duyduğunu söyledi"[1]

"Ben hâlâ Venedikliyim, çünkü o kana bağlıyım"[2]

1596 – 1600 yılları arasında İstanbul'da görev yapmış Venedik baylosu[3] Girolamo Capello, büyükelçiliğinin son raporunda (*relazione*) ve birkaç mesajında (*dispacci*), Osmanlı sarayının III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerindeki güçlü kapı ağası Gazanfer Ağa'nın[4] (ö. 1603) bu sözlerini aktarmıştır. Venedikli dönmenin bu sözleri, genç yaşta İslam'a dönmesine ve Osmanlı siyasetinin 16. yüzyıldaki başkahramanlarından biri olmasına rağmen onun esas anavatanı olan Venedik Cumhuriyeti'yle süregelen bağlantılarını ve ona duyduğu sevgiyi açıkça göstermektedir. Onun bu sözleri, erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda elit kullar içindeki önemli ve çoğunlukla gözden kaçan kimlik ve patronaj ilişkileri unsuruna işaret etmektedir: Doğum yeri ve öz aile ile süregelen bağlantı.

Metin Kunt 1974 tarihli çığır açan makalesiyle, imparatorluğun yönetici eliti olan askeri sınıfın etnik-bölgesel bağlarının, patronaj ağları ve gruplaşmalardaki önemini vurgulamıştır. Devşirme yöntemiyle veya yabancı devletlere karşı çıkılan sefer ve yapılan savaşlar esnasında toplanan kulların, padişaha ve merkezi yönetime verimli, iyi yetişmiş ve son derece sadık bir bürokrasi sağlaması ve yalnızca padişahın kendisi dışında kimseye bağlı olmamaları amaçlanıyordu.[5] Ancak Kunt, Osmanlı sarayındaki kulların İslam'a geçiş ve eğitim süreçlerinde etnik-bölgesel bağlarının devam ettiğini ve Osmanlı bürokrasisinin içinde kariyer yapmayı amaçlayan diğerleriyle aralarında önemli bir ağ oluşturduklarını göstermiştir. Kulluktan gelme Osmanlılar anayurtları, anadilleri ve gelenekleri gibi arka

Venedik San Marco Meydanı'nda alay, 1597 civarı.

Vecellio 1590. s. 151. *Venedik ve İstanbul* (Sabancı Üniversitesi) Sakıp Sabancı Müzesi 2009 kitabından alınmıştır.

planlarının bilincindeydiler ve ailelerinin diğer üyeleriyle iletişimlerini sürdürmekteydiler, bununla birlikte bu aile üyeleri İslam'a geçmemiş kişiler olabilmekteydi. Ele aldığı tüm bu etkenler, ortak bir geçmiş çevresinde kurulan ve Osmanlıcadan gelen *cins* kelimesini içererek *cins* dayanışması olarak adlandırılabilecek[6] bir tür dayanışmanın yolunu açmıştır. Bu dayanışma, Osmanlı'nın önde gelen makamlarıyla ortak bir etnisite veya kökenle bağlantılı kişilerin kariyerlerini şekillendirmelerinde önemli bir rol oynamaktaydı. Örneğin bir Arnavut olan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1661), Osmanlı yönetim kademesindeki etkinliğini artırmasında Arnavut soylularının yardımını görmüş ve bunun karşılığında kendisinin de doğduğu şehre ve Arnavut dindaşlarının kariyerlerine yardımı dokunmuştur. Kunt bir başka makalesinde, 16. yüzyılda İstanbul'da saray hizmetinde bulunan bazı kişilerin kendi tanıdıklarını devşirme yoluyla getirmek için çabaladıklarına değinmiştir.[7] Osmanlı yönetim kademesinde *cins* dayanışmasının çeşitli örnekleri görülmektedir. En çarpıcı örneklerden biri Bosna'da yaşayan Ortodoks Hıristiyan bir ailenin çocuğu olan Sokollu Mehmed Paşa'dır (ö. 1579). Küçük yaşta devşirme yöntemiyle saraya alınarak eğitim gören Sokollu, ölümüne dek bulunacağı sadrazamlık makamına 1564'te yerleşerek Osmanlı bürokrasisinin zirvesine ulaşmayı başarmıştır. Sadrazamlığı boyunca muhtemelen en etkili devlet adamı olan Sokollu, anayurdunu ve eski dindaşlarını unutmamıştır: Peç'teki Sırp Ortodoks Patrikhanesi'ni yeniden yaptırarak himayesi altına almış, memleketi olan Višegrad'a çeşitli kamusal yapılar inşa edilmesini sağlamış (bunların arasında Drina Nehri üzerindeki ünlü köprü de bulunmaktadır) ve birçok Bosnalı akrabasını devletin yönetim kademelerine yükseltmiştir.[8] Bu durumun bir başka örneği de Ceneviz kökenli *Kapudan-paşa* Cığalazade Sinan Paşa'dır (eski ismi Scipione Cicala, ö. 1605). Sinan Paşa, oğlu Mahmud Paşa'nın III. Mehmed'in vezirlerinden biri olmasını sağlamış, Hıristiyan olan kardeşi Naxos dükü Carlo'yu korumak için çaba harcamış ve 1598'de Sicilya ile Calabria'ya düzenlenen deniz seferleri esnasında yaşlı annesiyle görüşmeyi başarmıştır.[9]

Gemi korsanların saldırısına uğradı ve tüm aile esir alındı. Franceschina fidye ile kendisini ve iki kızını kurtarmayı başardı ancak iki oğlunun köle olarak satılmasına engel olamadı. Bu iki kardeş çok geçmeden Müslüman yapılarak Cafer ve Gazanfer isimlerini aldılar ve o dönem şehzade olarak Kütahya'da bulunan II. Selim'in kapısına alındılar.

Tüm bu örnekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamlaştırma ve askeri sınıfa yönetici istihdam etme süreçlerinde öz kültürden, toplumdan ve aileden kopuşun gerekli bir

Sultan III. Murad, Hoca Sadeddin ve Gazanfer Ağa (yan sayfa).

Gelibolulu Mustafa Âli, *Nusretnâme*, 1584, TSM. H. 1365, y 249b. *Osmanlı Resim Sanatı*, Serpil Bağcı - Filiz Çağman – Günsel Renda – Zeren Tanındı kitabından alınmıştır.

İstanbul'da 16. yüzyılda sur içinde bir pazar yeri.

Alfredo Dagli Orti / Museo Correr, Venice / Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz / Art Resource.

önkoşul olmadığına işaret etmektedir. Tam aksine, İslam'a dönüş ve padişahın otoritesine teslim olma olaylarının birçoğu önceki ailevi ve coğrafi bağları yok etmemiş, bunun yerine Osmanlı'ya yeni dini ve siyasi bağlantılar katmıştır. Başka bir deyişle, öz gelenek, din ve aile ile olan bağlantılar, eski kimlik kutuplarını silmek bir yana, yeni bir dini ve siyasi kimliğin oluşmasında da rol oynamıştır. Din değiştirme, zaten karmaşık bir yapıya sahip olan kimlik mozaiğini daha da zenginleştirmiş ve hatta daha da karmaşıklaştırmıştır. Erich Dusteler'in de güçlü bir şekilde ifade ettiği gibi, erken modern dönemde Akdeniz'de kimlik; din, dil, millet ve aile faktörleriyle şekillenen çok katmanlı bir yapıda olmakla birlikte siyasi ve toplumsal koşullara göre de sürekli bir dönüşüm halindeydi.[10] Dolayısıyla İslam'a geçiş ve Osmanlı yönetim kademelerinde kariyer yapmak, önceki ailenin ve anayurt ile olan bağlantıların reddini gerektirmemekteydi. Böylesi çok kutuplu bir kimlik yapısı, örneğin öz Hıristiyan ailesiyle yakın ilişkileri olan bir Müslüman olmak, çelişkili görünebilir ama bununla birlikte dönmeler, kimliklerinin içinde var olan tüm bu kutupları aynı anda var ederek bu çelişkinin üstesinden gelmeye ve görmezden gelmeye çalışmışlardır. Lucetta Scaraffia'nın da vurguladığı gibi, dönmeler iki ayrı dünyaya sahip, ikisini de aynı anda var etmeye ve duruma göre ikisinden de faydalanmaya çalışan kişilerdi. İki toplumun arasında yer alır, ikisini de iyi bilir ve ikisi arasındaki sınırları da kendileri belirlerlerdi.[11] Yakın bir tarihte Nathalie Rothman dönmelerin, tercümanlar ve diğer arabulucu gruplar ile birlikte imparatorluk-ötesi unsurlar olduklarını belirtmiştir. Rothman'a göre bu kişiler "imparatorluğun karmaşık ağ yapılanması tarafından yakalanmış ama aynı zamanda imparatorluk içindeki farklılıkları ayarlamak, sınıflandırmak ve sınırlarını çizmek için araçlar üretme konusunda vazgeçilmezlerdi".[12] Başka bir deyişle din değiştirenler; siyasi bağlılık, inanç ve aile gibi kutupların arasında bulunuyordu, bu durum onlara salt arabuluculuk yapmaktansa bu unsurların aralarındaki sınırları düzenleme imkânı sağlıyordu.

Bu din değiştirme durumunun öz aile ve memleket ile tüm bağların topluca kesilip atılması anlamına gelmediğini Osmanlı ve Venedikliler kendileri de kabul ediyorlardı. Osmanlı'da tarihçi Mustafa Âli (1541-1600), önemli yapıtı *Künhü'l-Ahbâr*'da Osmanlı yetkilileri arasındaki ortak bir etnik veya ailevi kökene bağlı dayanışmayı küçümseyerek anlatır. Bir Osmanlı devlet adamıyla arasındaki akrabalık veya ortak bir coğrafi kimlik sayesinde Osmanlı yönetim kademesine yükselen kişileri eleştirmektedir. Örneğin Arnavut kökenli sadrazam Koca Sinan Paşa'yı (ö. 1595), gücünü pekiştirmek ve etki alanını genişletmek için Osmanlı yönetici elitleri arasındaki Arnavut grup dayanışmasından faydalandığı gerekçesiyle sert bir biçimde kınamıştır.[13] Venedikli yöneticiler de din değiştirmiş olanların, din değiştirmemiş aile üyeleriyle süregelen bağlarına karşı çıkmıyorlardı. Rothman'ın belirttiği gibi Venedik'te, bir Venediklinin İslamiyet'e geçişi veya bir Müslüman'ın Katolik Hıristiyan olması, eski bağlantılarından bütüncül bir kopuşu gerektiren bir durum olarak algılanmamaktaydı. Katolikliğe dönen Müslümanlara Venedik'te güvenilmemesinin nedeni de buydu, eski Müslüman amirlerine bağlı kaldıkları düşünülüyordu. Bu tutum Post-Tridentine anlayışı ile çarpıcı biçimde değişecektir. Buna göre din değiştirme, önceki tüm sosyal bağlarda ve akrabalık ilişkilerinde köklü bir dönüşüm ve bir kopuş sürecidir.[14] Venedikli yöneticiler ise, Gazanfer Ağa konusu üzerinden göreceğimiz gibi, din değiştirenlerin eski aileleri veya devletleri ile olan bağlarını sürdürmesini desteklemişlerdir.

Bu metinde *etnik*-dayanışmasının tipik bir örneğini sunacağım: 16.

yüzyılın sonunda Osmanlı sarayının kapı ağası Gazanfer Ağa etrafındaki patronaj ağı ve onun Venedik'le olan siyasi ve ailevi bağları. Bu Osmanlı soylusunun hem Venedik, hem de Osmanlı siyasetindeki önemi sayesinde onun Osmanlı siyaseti ve toplumu ile daha da önemlisi anayurdu Venedik ve orada bulunan ailesi ile bağlantılarının uzantılarını anlamak için yeterli arşiv belgesi ve edebi metne sahibiz. Erken modern dönemde Akdeniz'den devşirilmiş diğer önemli dönmeler üzerinde çalışabilmek için bu denli fazla tarihi kaynak bulmak olanaksızdır. Tarihçiler için özellikle önemli olan belgeler, Gazanfer'in Venedik diplomatı ile arasındaki görüşmeler ve Venedik senatosuna kendi elinden yazdığı mektuplardır. Bu belgelerin tamamlayıcıları olarak, çeşitli Osmanlı tarih yazıcılarının çalışmaları ve hepsinin ötesinde, Gazanfer'den bahseden birçok edebi yazarın yanı sıra, yukarıda da bahsedilen tarihçi Mustafa Âli'nin metinleri elimizde bulunmaktadır. 16. yüzyılın sonlarında saygın bir devlet adamı olarak Gazanfer, kendi patronaj ağını, çoğunlukla Venedik soyundan gelen diğer dönmeleri veya bazıları aynı zamanda kendi akrabaları olan, Venedik'le bir şekilde ilişkisi bulunan kimseleri içerecek şekilde kurmuştu. Bu kişiler Gazanfer'in Bâb-ı Âli'deki etkinliğinden faydalanarak Osmanlı yönetim kademesindeki bazı önemli pozisyonları elde etmişlerdi. Venedik'teki ortak köken ve aile bağlantıları sayesinde Gazanfer tarafından kayırılan bu kişilerin ona karşı daha sadık oldukları düşünülebilir. Gazanfer de Venedikli devlet adamlarıyla İstanbul'da veya Venedik'te yaptığı görüşmelerde, kendisinin Venedik kökenlerini, bazı ayrıcalık ve çıkarlar elde etmek amacıyla öne çıkarmıştır. Gazanfer koşullara göre gerekirse Osmanlı, gerekirse de Venedikli kimliğini kullanmasını iyi bilmiştir. Bayloslar da Osmanlı ile yaptıkları görüşmelerde, devletleri için bir destek sağlamak adına onun Venedikli kökenlerini methederek öne çıkarmışlardır.

BİR OSMANLI SOYLUSU

1559'da bir gemi Venedik'ten Dalmaçya kıyılarına yelken açtı. Gemide, iki küçük oğlu ve iki kızı ile birlikte Maria Franceschina Zorzi Michiel adında bir kadın da bulunmaktaydı. Aile *Budua*'ya (bugün Karadağ'da bulunan Budva), Venedik valisinin başkâtibi olan babaları Giacomo Michiel'in yanına gitmekteydi. Gemi korsanların saldırısına uğradı ve tüm aile esir alındı. Franceschina fidye ile kendisini ve iki kızını kurtarmayı başardı ancak iki oğlunun köle olarak satılmasına engel olamadı. Bu iki kardeş çok geçmeden Müslüman yapılarak Cafer ve Gazanfer isimlerini aldılar (Hıristiyan isimlerini bilemiyoruz) ve o dönem şehzade olarak Kütahya'da bulunan II. Selim'in (padişahlığı: 1566-1574) kapısına alındılar.[15] Burada kapının güvenilen unsurlarından oldular. Selim 1566'da tahta çıktığında iki kardeşi iç sarayda, enderûn-ı hümâyûn'da hizmet etmek üzere İstanbul'a çağırdı. Kan bağı olanlar dışında hiçbir erkek burada bulunamayacağından ikisi de hadım edilerek saraya yerleştirildiler.[16] Burada hızlıca yükselerek saray yönetiminde önemli mevkiler elde ettiler. Cafer önce has odabaşı, ardından 1577'de babüssaade ağası (veya kapı ağası) oldu. 1582'de öldü. Gazanfer de yukarıda sözü edilen pozisyonlara atandı ve benzeri görülmemiş şekilde bu iki görevi, 1603'teki ölümüne değin kesintisiz olarak bir arada yürüttü.[17] Babüssaade ağası olarak, içoğlanların yaşadığı ve eğitildiği Enderun'un denetimi görevini yaptı. İkinci avluyu üçüncü avludan ayıran Babüssaade'yi yönetirken padişah ile sarayın iç kısmı arasındaki geçişi kontrol etti. Padişah ile dış dünya arasındaki tek aracı konumunda bulunuyordu ve padişahın emirleri idari kademeye onun vasıtasıyla iletiliyordu. Bunun da ötesinde, hükümdarın yakın danışmanı olmuş ve padişahların tahta çıkmalarında hayati nitelikte rol oynamıştır.[18] Onun siyasi gücü, padişaha olan yakınlığından ileri gel-

III. Mehmed. Giacomo Franco, çağın en büyük, en güçlü hükümdarlarının ve kumandanlarının silahları ile birlikte tasvirleri.

Venetiis, apud Iacobum Francum, 1596. Correr Müzesi. *Venedik ve İstanbul* (Sabancı Üniversitesi) Sakıp Sabancı Müzesi 2009 kitabından alınmıştır.

Naima'ya göre isyancılar geniş askeri isyanları ve başkaldırılardan muzdarip olan imparatorluğun içinde bulunduğu vahim durumu değerlendirmek üzere Divan-ı Hümayun'u toplamasını istediler. Gazanfer'i ve Osman Ağa'yı, imparatorluğun durumu hakkında padişahı yanlış bilgilendirmekle suçladılar ve III. Mehmed'i zorlayarak ikisinin de idam edilmesini sağladılar. Sonuçta Gazanfer'in idam edilmesindeki en büyük neden padişaha yakınlığı olmuştu.

Darüssaâde Ağası. Harem ağalarının başı ve amiri olan zenci hadım.

Osmanlı Kıyafetleri, Fenerci Mehmed Albümü. 1986.

mekteydi. 1602-1605 yılları arasında diplomatlık yapmış olan Francesco Contarini, önemli hususlar padişahın huzuruna geldiğinde her zaman Gazanfer'den "ne yazmasını istediğini ve ne önerdiğini, hiçbir değişiklik olmaksızın yazmasını" isterdi.[19] 1580'lere gelindiğinde Gazanfer'in saraydaki otoritesi o dönemde yükselen ve kendi mevkisini *babüssaade ağası*'ndan ayırmayı başaran kara hadım ağası, darüssaade ağası Habeşi Mehmed Ağa (ö. 1590) tarafından kısıtlanmıştı.[20] Ancak Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra Gazanfer saray içindeki itibarını geri kazanmıştır. 16. yüzyılın sonlarında Gazanfer'in devlet siyaseti üzerindeki etkisi, hadım rakibi Habeşi Mehmed gibi, bir saray hizmetkârı için paha biçilmez boyutlardaydı. Baki Tezcan'a göre, hadım ağaları ve diğer saray görevlileri gibi (örneğin bostancıbaşı) saray hizmetkârlarının böylesine güçlenişi, -hanedan kadınlarının ve onların kadın hizmetkârlarının siyasi güçlenişi de bu çerçevede ele alınabilir- güçlenen *mevali* ve vezir haneleri karşısında devlet otoritesini güç ve patronaj ilişkilerinin merkezine oturtarak güçlendirmeye yönelik merkezileşmeci genel politikanın bir ürünüdür. Ona göre bu durum, iddia edildiği üzere padişahın zayıflayan gücünün ve buna bağlı olarak imparatorluğun gerileme sürecine girmesinin bir göstergesi değildir.[21] Gazanfer emperyel siyaset içinde; Sultan III. Mehmed'in annesi (*valide*) Safiye Sultan (ö. 1603), sultanın danışmanı ve daha sonra şeyhülislam olacak olan Hoca Sadeddin (ö. 1599) ve mahiyetlerini de içeren güçlü bir hizip içinde konumlanmıştı. Gazanfer'in siyasi etkinliği sadrazamların atanmasında da etkili olmuştur. Kendi dostları olan Özdemirli Osman Paşa 1584'te, yukarıda sözü edilen Cığalazade Sinan Paşa da 1594'te sadrazam olarak atandıklarında padişahın, Gazanfer'in tavsiyesi doğrultusunda bunlara onay vermiş olması kuvvetle muhtemeldir.[22] Onun başkentin politik çevrelerinde ne denli yüksek bir konuma sahip olduğunun bir diğer göstergesi de 1590'da İstanbul'daki bir medreseye yaptığı bağıştır. Bu, imparatorluğun önde gelenlerinden biri için sıradan bir yatırımken bu kurumun 1595'te sahn medresesi olması, hanedan dışından birinin yaptığı bağışla büyüyen bir okul için emsalsiz bir lütuftur.[23] Gazanfer aynı zamanda, bilim adamları ve şairleri destekleyen tanınmış ve ünlü bir hamiydi ve özellikle padişah için üretilen elyazmalarını teşvik etmişti.[24] Emine Fetveci'ye göre, onun ilmiye kesimi himaye etme çabası, kendisinin "âlim saraylı" imajını pekiştirmek ve böylece padişahın gözünde kendi konumunu yükseltmek amacından ileri gelmekteydi.[25] Onun himayesi altındaki aydınlar arasında daha önce adı geçen arkadaşı tarihçi Mustafa Âli (ö. 1600) de bulunmaktaydı. Gerek onun saraydaki çalışmalarını yücelterek, gerekse yönetim kademesinde bazı mevkiler elde etmesine yadımcı olarak onu her fırsatta desteklemiştir. Âli, bazı çalışmalarını ve yazdığı kasideleri Gazanfer'e ithaf etmiştir. Önemli çalışmalarından olan *Kühnü'l-Ahbâr*'ın bir bölümünde, bir hami olarak Gazanfer'in erdemlerini öne çıkarmıştır.[26]

Gazanfer'in batışı, yükselişinden çok daha hızlı gerçekleşmiştir. 1600'de başlayan şiddetli yeniçeri ayaklanması İstanbul'u ve imparatorluğu sarsıcı etki yaratmıştır. Bu, imparatorluk için derin bir bunalım döneminin başlangıcıydı. Yüksek maliyetli savaşlar ve çok sayıda isyan, zaten yüksek olan enflasyon ve tekrarlanan tağşişlerle sarsılmış olan ekonomiyi daha da kötü bir duruma sürüklemiştir. Huzursuz askerler, askeri seferberlikteki güçsüz yönetime karşı, maaşlarının ödenmesindeki gecikmeler veya değerinin azalması nedeniyle isyan etmişlerdir. Askerler saray yönetimine, özellikle de imparatorluğun yaşadığı zorlukların ve padişahın yanlış bilgilendirilmesinin sorumlusu olarak gördükleri Gazanfer/Safiye hizbine karşı kadılarla işbirliği yapmışlardı.[27] İsyan 1603'te, yeniçeri ve sipahilerin arkalarına ule-

manın da desteğini almasıyla patlak verdi. Vakanüvis Mustafa Naima'ya (ö. 1716) göre, saraya girerek padişahtan, geniş askeri isyanları (özellikle Anadolu'daki Celali İsyanları) ve başkaldırılardan muzdarip olan imparatorluğun içinde bulunduğu vahim durumu değerlendirmek üzere Divan-ı Hümayun'u toplamasını talep ettiler. İsyancılar Gazanfer'i ve kara hadım ağası Osman Ağa'yı, imparatorluğun durumu hakkında padişahı yanlış bilgilendirmekle suçladılar ve III. Mehmed'i zorlayarak ikisinin de idam edilmesini sağladılar. Sonuçta Gazanfer'in idam edilmesindeki en büyük neden padişaha olan yakınlığı olmuştu.[28] Venedikli diplomat Francesco Contarini'ye göre, padişah "dünyadaki en sevdiği insanın gözlerinin önünde katledilişini çaresizce seyrederken" hırsından ağlamıştı.[29] Gazanfer kendi medresesinin arazisi içindeki türbeye gömüldü.

Giambatista Dona'nın balyos kıyafetiyle portresi. 1680-84 arası İstanbul'da Venedik balyosu.

Pietro Liberi. Tuval üzerine yağlı boya. *Venedik ve İstanbul* (Sabancı Üniversitesi) Sakıp Sabancı Müzesi 2009 kitabından alınmıştır.

İSTANBUL İLE VENEDİK ARASINDA

Gazanfer'in padişaha olan yakınlığı ve devlet siyasetindeki etkinliği göz önünde tutulduğunda, İstanbul'daki Venedikli diplomatik temsilcilerin Osmanlı yöneticileriyle yaptıkları görüşmelerde onun desteğini almaya çalışmaları şaşırtıcı değildir. Venedikli bayloslar sürekli, Venedik'in çıkarlarını koruyabilecek konumdaki etkin kişilerin dostluğunu kazanmaya çalışarak onlara arka çıkmışlardır. Bu diplomasi, genellikle önde gelen Osmanlıların siyasi entrikalarını desteklemek ve arzu ettiklerinde bazı değerli eşyaları onlara temin etmek suretiyle yürütülmüştür.[30] Gazanfer'in makamındaki görevi süresince, Venedikli elçiler saray halkından, içlerinde valide Nurbanu Sultan (ö. 1583) ve onun halefi Safiye Sultan'ın (ö. 1603) da bulunduğu bazı kişiler ve haremde resmi mevkilerdeki çok sayıda kadınla da iletişim halinde olmuşlardır.[31] Ancak elçilerin onun desteğini elde etmek için tüm çabalarına karşın Gazanfer, açıkça bir Venedik baylosuyla birlikte hareket etmekten kaçınmıştır. Diğer tüm Venedikli dönmeler gibi o da bir Venedik yanlısı olarak görülmekten ve Osmanlı politik çevresindeki mevkiini riske atmaktan korkmuştur. Gazanfer'in desteğini kazanmak için gösterdiği ümitsiz çabalar sonucunda muhtemelen hayal kırıklığına uğramış olan baylos Francesco Morosini (1582-1585), Gazanfer'i tanımlarken "gerçek bir Türk, çok hırslı ve Hıristiyanların koruyucusu olarak görülmekten korkuyor" ifadelerini kullanmıştır.[32] Morosini'nin, Gazanfer'in Venedikli ama aynı zamanda "gerçek bir Türk" olduğu şeklindeki tanımı, Gazanfer'in kimliğinin onun gözündeki karmaşıklığını da gözler önüne sermektedir. Bir başka baylos Lorenzo Bernardo'nun (1585-1587) aktardıkları ise şöyledir:

"kapı ağası [capiagà] çok güçlüdür... ...ona sevgiyle bağlı olan padişaha [Grand Signor] çok yakın olduğuna göre, eğer kendisi isteseydi bize [Venediklilere] daha fazla yardım edebilirdi... ...ancak ürekliğinden veya aşırı ihtiyatlı davrandığından, kendisini böyle bir müzakerenin içine sokmamaktadır... kendisinin Venedikli olduğuna dair herhangi bir şüphe altına girmemek için Hıristiyanlarla, özellikle de yüce lordumuz [Your Signoria] ile müzakereye girmekten kaçınmaktadır".[33]

Gazanfer uzunca bir süre Venedik yararına çalışmaktan kaçınmış olmasına rağmen, yine de Venedik'teki akrabalarıyla bağlantısını koparmamış ve onlara bazı ayrıcalıklar tanınması için Venedikli devlet görevlilerine başvurular yapmıştır. Venedikliler onun isteklerini iyi niyet gösterisi olarak kabul etmiş ve kendilerinin Osmanlı yetkilileriyle olan görüşmelerinde de onun desteğini kazanmayı ummuşlardır.[34] Hâlâ Venedik'te yaşayan akrabalarından yardım isteyen Gazanfer'in 1584'te Venedik senatosuna yazdığı bir arzuhalin kabul edilmesiyle, bir önceki sene kendisini İstanbul'da ziyaret etmiş olan annesi Franceshina Michiel gerekli resmi izni de almıştır. 1590'da, kız kardeşi Beatrice Michiel'in 350 düka tutarındaki

Gazanfer Ağa'nın kendi yaptırdığı medreseye gelişi.

Nâdiri, *Divân*. 1605 civarı. TSM H. 889, y.22a.

Osmanlı Resim Sanatı, Serpil Bağcı - Filiz Çağman – Günsel Renda – Zeren Tanındı kitabından alınmıştır.

borcu senato tarafından silinmiş ve yine aynı yıl, kardeşinin kocası için kazancı bol bir mevkii ele geçirmek için çabalamıştır.[35] Bu, Gazanfer'in Venedik'te yaşayan bir akrabası olmanın, mevkileri ele geçirmek ve mali veya hukuki bazı zorluklarla başa çıkabilmek için avantajlı bir konum olduğunun bir kanıtıdır.

Gazanfer'in, kız kardeşi Beatrice ile olan ilişkisi özellikle dikkat çekicidir. 1559'da o da esir alınmış, fakat daha sonra annesi tarafından ödenen fidye ile serbest kalarak Venedik'e yerleşmiş, burada iki kez evlenerek iki çocuk sahibi olmuştur. 1591'de, kocasına, onu serbest bırakması için yüklü miktarda para ödeyen ağabeyinin ısrarı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Beatrice burada evliliğini sonlandırarak ağabeyinin zenginliği, gücü ve korumasından faydalanarak kendini ve Venedik'te kalan çocuklarını güvence altına almayı ummuştur.[36] Gelişinin üzerinden henüz birkaç gün geçmişken, ağabeyinin de yoğun teşvikiyle Müslüman olmuş ve Fatima adını almıştır. Gazanfer, kız kardeşini yeni aile ilişkilerinin şekillenmesinde bir aracı olarak görüyordu ve Osmanlı'nın genişlemesi devam ederken kendi müttefikleri ve himayesi altındakilerden oluşan ağın da genişlemesini umuyordu. Kız kardeşi yeniden evlenirse, kocası Gazanfer'e daha sadık biri olabilir ve Osmanlı politikası içindeki elitler arası rekabette onun güvenilir müttefikler kazanmasına olanak sağlayabilirdi. Aşağıda da göreceğimiz gibi, önemli Osmanlı yöneticilerinin akrabalarıyla kız alıp vermek, 16. yüzyılın sonunda Venedikli dönmeler arasında oldukça yaygın bir adetti. Ağabeyinin konumundan ötürü birçok Müslüman damat adayı Fatima'nın peşindeydi, böylece Gazanfer'in koruma alanına dâhil olabileceklerdi. Sonunda, 1593 yılında Fatima, Gazanfer'in arkadaşı olan ve aynı zamanda himaye ettiği Çerkez sipahi Ali Ağa (ö. 1603) ile evlenmiştir. Ali Ağa, Gazanfer sayesinde kısa sürede Bâb-ı Âli'de önemli mevkilere terfi etmiş ve sonunda yeniçeriler ağası olmuştur.[37] Fatima Osmanlı başkentinde yaşarken en önemli kaygılarından biri Venedik'te kalan iki oğlunun güvenlik ve refahıydı. Ağabeyinin zenginliği sayesinde onlara yüklü miktarda para, pahalı mücevherler ve değerli eşyalar gönderebilmiştir. Maria Pia Pedani'ye göre, III. Murad'ın 1595'teki ölümünden birkaç ay önce Gazanfer, çıkabilecek siyasi bir karışıklık durumunda malvarlığını koruyabilmek amacıyla büyük miktarlarda paranın Venedik darphanesine (*Zecca*) yatırılması için girişimlerde bulunmuş fakat bunun düşmanları tarafından öğrenilmesinden ve mevkiinin zedelenmesinden korktuğu için bundan vazgeçmiştir.[38] Gazanfer, öte yandan kız kardeşinin çocuklarını İstanbul'a çağırması için çaba harcamıştır, onları Müslüman yaparak kendi koruması altında saraya almak gibi bir planı vardır, fakat kız kardeşi bu olanağı reddederek oğullarının Venedik'te ve Hıristiyan olarak kalmalarını istemiştir. Gazanfer Venedik senatosuna, yeğenlerinin İstanbul'a gelmeleri yönünde mektuplar dahi yazmıştır. 1600'de yeğenlerinden biri olan Giacomo Bianchi Gazanfer'in isteği üzerine kaçırılarak Osmanlı başkentine getirilmiştir. Nihayetinde Müslüman olarak Mehmed adını almış ve daha sonra amcasının koruması altında sarayda eğitim görmüştür.[39]

Fatima, ağabeyinin Venedik çıkarlarını daha sürekli bir biçimde koruması için de ona baskı yapmış ve açıkça kendinden önce aynısını isteyen bayloslardan daha başarılı olmuştur. Gazanfer, 1590'ların orta-

larından itibaren artan bir şekilde, Bâb-ı Âli'de doğduğu şehrin politikaları doğrultusunda çalışmıştır. İlk defa olarak 1594'te Gazanfer bir Venedik baylosuna (Marco Venier), kendisini padişahın sarayında şahsen ziyaret etmesine izin vermiş ve bu ayrıcalık bundan sonra da birkaç kez tekrarlanmıştır. Baylos Girolamo Capello raporunda (*relazione*) şöyle yazmaktadır:

"Son zamanlarda yüce lordumuz [*Your Signoria*] lehine görüşmeler yapmakla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır... ...mutlulukla gülümseyerek, bu şehirde [Venedik] doğmuş olmaktan ve anayurdunun Bâb-ı Âli 'de böylesi yüksek bir itibarla karşılanıyor oluşundan gurur duyduğunu söyledi".

Bir başka baylos Francesco Contarini (1602-1605) ise "Bir Venedikli olarak, zatıâliniz adına müzakereleri gözeteceğine ve bana mümkün olan her türlü desteği vereceğine dair söz verdi" diye yazmıştır.[40] Bayloslar buluşmalarına dair yazılan raporlarda belirtildiği üzere Gazanfer'in Venedik kökenini ve anayurduna olan sevgisini gururla vurgulamış olması dikkat çekicidir. Gazanfer bu adanmışlık gösterisini, diplomatlarla olan ilişkisinde ve onların desteklerini elde etmede tümüyle araçsal olarak kullanmış olabilir, ancak diğer yandan onun doğduğu şehre karşı içten sevgisini de küçümseyemeyiz. Dusteler'in göstermiş olduğu gibi, Gazanfer'in Venedik yönündeki bu yeni tutumunun sonuçları ortadadır: Venedikli köleleri özgür bırakmış, padişahın Latin kökenli Hıristiyan tebaasını korumuş, Venedik ile ittifak içindeki isimlerin Osmanlı yönetimindeki kilit mevkilere sahip olmasında ve Venedik düşmanlarının bertaraf edilmesinde perde arkasında rol oynamıştır. Diğer taraftan, bu ilişki katı bir karşılıklılığa dayanıyordu: Gazanfer Venedikli devlet adamlarından hem Venedik'te, hem de İstanbul'da yaşayan akrabaları için iltimas beklemekteydi. Akrabaları, padişah ve diğer ileri gelenler için lüks eşyalar temin ederek Gazanfer'in politik entrikalarını ve saraydaki saygınlığını sürdürebilmesini sağlıyorlardı.[41]

Kâtip Çelebi'nin, Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılmış üç direkli göke tasviri, yan sayfada İnebahtı Körfezi ve Savaşı.

Tuhfet ül-kibâr fi esfar ül-behar. Topkapı Sarayı müzesi. *Venedik ve İstanbul* (Sabancı Üniversitesi) Sakıp Sabancı Müzesi 2009 kitabından alınmıştır.

Osmanlı siyaseti içindeki gücü doruklardayken Gazanfer, çok sayıda Venedikli dönme ve onlarla bir şekilde bağlantılı olan kimselerle birlikte, himayesindekiler ve müttefiklerin bir arada bulunduğu geniş bir ağın tepesinde yer alıyordu. Onun saraydaki bağlantıları ve Osmanlı'nın o dönemde dünyadaki üstünlüğü düşünülürse, İstanbul'da kazançlı mevkiler peşinde koşan birçok Venediklinin Gazanfer'i olası bir hami olarak görmeleri anlaşılabilir bir durumdur.

OSMANLI YÖNETİMİ İÇİNDEKİ VENEDİKLİLER AĞI

Osmanlı siyaseti içindeki gücü doruklardayken Gazanfer, çok sayıda Venedikli dönme ve onlarla bir şekilde bağlantılı olan kimselerle birlikte, himayesindekiler ve müttefiklerin bir arada bulunduğu geniş bir ağın en tepesinde yer alıyordu. Onun saraydaki bağlantıları ve Osmanlı'nın o dönemde dünyadaki üstünlüğü göz önüne alındığında, İstanbul'da kazançlı mevkiler peşinde koşan birçok Venediklinin Gazanfer'i olası bir hami olarak görmeleri anlaşılabilir bir durumdur.[42] Bunlardan birisi de Gazanfer'in saray içindeki yakın müttefiki olan ve himayesi altında bulunan, kendisi de bir hadım olan Ömer Ağa'dır. 1597'de saray ağası olarak önemli bir mevkiye yükselmiştir.[43] Kendisi, Venedik yönetimi altında bulunan Dalmaçya şehri Zadar'da doğup büyümüştür. Gazanfer gibi Ömer de kendi akrabalarını Müslüman olarak kendisine katılmaları için davet ederek onlara Osmanlı yönetiminde mevkiler ayarlıyor ve kendisine bağımlı ve sadık kişilerden oluşan ağını genişletmeye çabalıyordu. Annesi, kız kardeşi ve kız kardeşinin kocası Francesco Ciavalelli İstanbul'a gelerek Müslüman olmuşlardı. Yusuf adını alan Francesco Ciavalelli daha sonra çavuş mevkiini elde etmiş ve Dalmaçya'daki Venedik/Osmanlı sınır boyunda bir de tımar sahibi olmuştu. Ömer, kız kardeşinin kızını da getirmek için şartları zorlamış ve onu bir Hıristiyan olan Moldova Prensi Mark Cercel ile evlendirmek

gibi bir plan kurmuş, fakat sonunda bu ihtiraslı plandan vazgeçmiştir.[44] Gazanfer'in Venedikli bağlantılarından biri de Frankbeyoğlu Mehmed Ağa idi (esas adı: Marcantonio Querini, ö. 1602). Frankbeyoğlu adı, onun Venedikli, soylu bir ailenin çocuğu olduğunu göstermektedir, kendisi bu yönüyle nadir rastlanan karakterlerdendir. İlk gençliğinde, Kutsal İttifak Savaşı (1570-1573)" sırasında, amcası Vincenzo Priuli'ye ait gemide görev yaparken esir alınmış ve Müslüman olduğunda da İstanbul'a

III. Murad, Darüssaâde Ağası ve Has Odalı ağalar.

Seyyid Lokman, Zübdetü't tevarih, 1583. TİEM 1973, y. 88b. *Osmanlı Resim Sanatı*, Serpil Bağcı - Filiz Çağman – Günsel Renda – Zeren Tanındı kitabından alınmıştır.

getirilmiştir. İslam'ı tüm samimiyetiyle kabul etmiş ve hatta 1597'de Mekke'ye, hac ziyaretine gitmiştir.[45] Gazanfer'in desteği sayesinde Mehmed, yeniçeri birliği içinde önemli pozisyonlara yükselmiştir: Kâğıt emini, yeniçeri kâtibi, cebeci başı ve son olarak *ulûfeciyan-ı yesâr* ağası (sipahi birliklerindeki süvarilerin başı) olmuştur. 17. yüzyıl başında İstanbul'daki ordu ayaklanmalarında önemli rol oynamış ve 1602'de Macaristan'da kendi askerleri tarafından öldürülmüştür.[46] Bir diğer Venedikli, yukarıda da adı geçen Beatrice/Fatima'nın oğlu Giacomo'yu Kıbrıs'tan İstanbul'a getirmek için Gazanfer'den oldukça yüklü miktarda para almış olan Giovanni Bustroni'ydi. Beraberinde, Osmanlı başkentindeki kazançlı mevkilerin peşinde koşan bazı takipçileriyle birlikte İstanbul'a gelmiş, Müslüman olarak Ali adını almış ve Gazanfer sayesinde başkentin cephaneliğinde müteferrika olmayı başarmıştır. Takipçileri ise, aksine hiçbir mevki sahibi olamamışlardır.[47]

Gazanfer'le bağlantısı olan en önemli dönme, Hıristiyan adı Andrea Celesti olan "Venedikli" Hasan Ağa'ydı (ö. 1591). 1544'te Venedik'te, kentli yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Donanmada kâtip olarak hizmet ettiği sırada meşhur korsan" Turgut Reis (ö. 1565) tarafından esir alınmış ve daha sonra bir başka korsan Uluç Ali'ye (Kılıç Ali, ö. 1587) verilmiştir. Müslüman olarak Hasan ismini almış ve Kuzey Afrika'da korsan ve lider olarak önemli saflara yükselmekte olan sahibinin gözüne girmeyi başarmıştır.[48] Hasan Ağa, Cezayir'de iki kez üst üste (1577-1580 ve 1580-1588) ve aynı zamanda Trablusgarp'ta (1587-1588) paşa unvanı almıştır. Bu nüfuzlu mevkii kullanarak büyük bir güç elde etmiş, Bâb-ı Âli'de bulunan Gazanfer'in desteğiyle de büyük bir servet kazanmış ve 1588'de, 1591'deki ölümüne dek taşıyacağı kapudan paşa, yani Osmanlı donanmasının amirali unvanına sahip olmuştur.[49] Tıpkı Gazanfer gibi Hasan Paşa da Osmanlı İmparatorluğu içindeki mevkiini riske atmaktan korktuğu için, uzunca bir süre anayurdu yararına çalışmaktan kaçınmış hatta ona muhalefet bile etmiştir. Baylos Lorenzo Bernardo raporlarında, "özellikle eski yurttaşlarına karşı son derece tehlikeliydi" ve "Türkler arasında şüphe uyandırmamak için Venedik'i açıkça desteklemek istemedi" şeklinde ifadeler kullanmıştır.[50] Ancak diğer yandan, kapudan paşa olduktan sonra, Venedik'teki akrabalarıyla ve Venedikli devlet adamlarıyla daha sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Venedik'te, bir Osmanlı devlet görevlisiyle evlendirmeyi planladığı, ancak daha sonra Venedikli yurttaşı olan Marcatonio Vedova ile evlenen Camilla Celeste adında bir kız kardeşi bulunmaktaydı. Hasan bu çifte para göndererek yardımcı olmuş, hatta Venedikli devlet görevlilerinden, kız kardeşinin kocasına senatoda kâtiplik, kız kardeşine ise fırıncılık işi verilmesi için ricacı olmuştur. Bir diğer akrabası Livio Celeste ise Müslüman olmuş ve Hasan tarafından defalarca esaretten kurtarılmıştır.[51] Gazanfer gibi o da baylosla yaptığı görüşmelerde Venedikli kimliğini ön plana çıkarmıştır. Bir raporunda baylos Giovanni Moro, Hasan için "O Venedikli olarak doğdu ve anayurdunu unutamaz" demiştir.[52] Hasan kimi zaman doğrudan doğruya Venedik gemilerine saldıran korsan gemilerine zarar vererek, kimi zaman da Venedik ve Osmanlı unsurlarını ilgilendiren konuların çözümünü kolaylaştırmak için çalışarak Venedik yararına çaba harcamıştır. Örneğin, 1589'da senatoya gönderdiği bir mektupta, Pasquale Cicogna'nın yeni düke olarak seçilmesi durumunda, kendisinden istenirse Venedik deniz sevkiyatının savunmasını üstleneceğini bildirmiş, Venedik ve padişah arasındaki ilişkinin iyi olduğunu vurgulamıştır.[53]

Gazanfer'in himayesi, hâlen Hıristiyan olan Venedikliler de kapsayan biçimde genişlemiştir. Dursteler, Gazanfer'in kendi özel dairesine girerek ticaret yapmaya izinleri olan iki Venedikli tüccar Pasqualino Leoni ve Antoni Cavalli ile olan ilişkisini anlatmış ve onların İstanbul'daki geniş ticari aktivitelerinin Gazanfer tarafından desteklenerek korunduğunu dile getirmiştir.[54] Dahası, bazı Osmanlı devlet adamları da Gazanfer'in korumasını ve desteğini

elde etmek amacıyla Venediklilere çeşitli ayrıcalıklar tanımış veya onları kendilerine bağlamışlardır. Gazanfer'in kız kardeşi Fatima ile evlenerek kariyeri için sağlam bir destek elde eden sipahi Ali Ağa'dan daha önce de bahsetmiştim. Ali'nin mevkinin Gazanfer'e nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğu, Gazanfer'in ölümünden birkaç ay sonra yaşananlara bakılarak anlaşılabilir. Gazanfer'in 1603'te idam edilmesiyle birlikte Ali de Osmanlı sarayındaki güçlü hamisinden mahrum kalmıştır.[55] Diğer yanda başka bir Osmanlı devlet adamı ise Venedikli bir dönmeyi yüksek bir mevki ile hanesine alarak "bu millete olan desteğini" göstermeyi ve böylece Gazanfer'in dostluğunu kazanmayı amaçlamıştır.[56]

BİR OSMANLI-VENEDİKLİ

Gazanfer ve ona benzer diğer örnekler, Osmanlı yönetim kademesindeki devşirme kullar arasındaki *cins*-dayanışması durumunun kayda değer örnekleridir. Osmanlı siyaseti içinde üstünlük sağlayarak müttefikler, müntesipler ve himayesindekilerden oluşan bir ağ yapılanması kurmuş ve içlerinden Venedikli dönme olan veya bir şekilde Venediklilerle bağlantısı bulunan bazılarını yükseltmiştir. Ortak bir Venedik geçmişinin, bu ağ için insan seçerken çok önemli bir rol oynamış olduğu görülmektedir. Venedik doğumluların, genellikle Osmanlı'da ailevi ve etnik başka bir bağlantıları olmayacağı için kendisine daha sadık olacaklarını düşünmüş olması muhtemeldir. Birçok Venedikli dönmenin 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı yönetiminde resmi görevler elde etmiş olması bir rastlantı olamaz. Gazanfer'in Venedikli bağlantılarının içinde savaş esirleri, kendi akrabaları (veya akrabalarıyla bağlantılı kimseler) ve onun himayesi altına girerek fırsatlar elde etme peşinde koşan diğer kimseleri görmekteyiz. Onun hikâyesi, devşirme kulların etnik ve ailevi bağlarını kesmek bir yana, bağlantılı oldukları kişileri koruyarak ve onları Osmanlı yönetim kademesi içinde yarattıkları ağ yapılanması ve patronaj ilişkileri içine dâhil ederek bağlarını nasıl sürdürdüklerine dair tipik bir örnektir. *Cins*-dayanışması, şüphesiz, modern-öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda elit haneler, patronaj ilişkileri ve ağ yapılanmaları yaratılmasında işe yarar bir faktör olmuştur. Gazanfer'in yakınlarının ve bağlantılı olduğu kimselerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı dışındaki yabancı bir ülkeden, Venedik'ten geldiği için, onun durumu özellikle dikkat çekicidir. Onun kurduğu ağ, tam anlamıyla imparatorluk-ötesidir. Dahası, Gazanfer'in bağlantıları içinde Venedikli devlet görevlilerini de içermekteydi, zira Osmanlılarla girdikleri karmaşık ilişkilerde, etkili bir Osmanlı tarafından destekleniyor olmak onlar için kazançlı bir durumdu. Bu politik anlamından ötürü, modern-öncesi Osmanlı yönetici elitleri arasında Gazanfer'inki oldukça kendine has bir durumdu.

Gazanfer'in hikâyesi, modern-öncesi dönemde Akdeniz'de rastlanan bireysel kimliklerin karmaşıklığını anlamak için çok etkileyici, bir o kadar da öğreticidir. Gençken, Müslüman olup, Osmanlı politikasında adeta bir güç simsarı olan Gazanfer, Osmanlı sosyal çevresine dâhil olarak burada iyi bir şekilde kabul görerek benimsendi. Otoritesinin kaynağı, padişaha olan yakınlığıydı ve onunla olan dostluğunu korumak ve onun desteğini kaybetmemek için elinden gelenin en iyisini yaptı. Bir Osmanlı soylusu olarak, çağdaşı olan siyasi müttefikleri ve rakipleri nasıl davrandılarsa o da öyle davranmıştır: Siyasi kararlarda yer almış, yazar ve şairleri himaye etmiş, vakıflar kurmuş, bir medreseye bağış yapmış ve kendi ağ yapılanmasını oluşturmuştur. Gazanfer, hiç şüphesiz kendini, en başta gelen ve en önemli Osmanlı soylusu saymaktaydı.[57] Diğer yandan, kendisinin Venedikli olduğuna dair net bir algıya sahip olduğu da şüphesizdir. Onun mevkiinin hassasiyeti 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'da görülen elitler-arası rekabet bağlamında düşünüldüğünde, anayurduna karşı duyduğu sevgiyi, ailesine yardımcı olarak veya Bâb-ı Âli'de Venedik'in çıkarları doğrultusunda çaba harcayarak belli etme konusunda uzun süre yaşadığı tereddüdü açıklamaktadır. Öte yandan, otoritesi sağlamlaştıkça Gazanfer, Venedik'le olan bağlarını sürdürme eğiliminde olmuştur. Venedikli görevlilerle olan görüşmelerindeki ilk ve öncelikli amacı, ailesini desteklemek ve akrabalarını İstanbul'a çağırarak onların, kendi zenginliğinden ve siyasi gücünden faydalanmalarını sağlamaktı. Kız kardeşi Beatrice/Fatima ve onun oğlu Giacomo/Mehmed örneklerinde gördüğümüz gibi, amaçlarından biri de aile bağlarını, siyasi ittifakların kurulmasında ve himayesi altındaki sadık kişilerden oluşan ağ yapılanmasının genişlemesinde kullanmaktı. Diğer yandan ailesine duyduğu içten sevgi ve bağlılığı da görmezden gelemeyiz. Himayesi altında bulunan Venediklilerden bazıları da ailelerine ve anayurtlarına aynı şekilde bağlılık göstermişlerdir. Venedikli makamlar, Osmanlı ile olan karmaşık ve değişken ilişkilerinde Gazanfer'in desteğini arkalarına alabilmek adına, onun ailesiyle sürdürdüğü bu bağları onaylamış ve ailesinden kimselere destek olmaları yönündeki isteklerini de yerine getirmişlerdir. 1590'ların sonlarında, Venedik'e açıkça ve kararlılıkla arka çıkmaya başlamıştır. Baylosların raporlarından anladığımız üzere, Gazanfer onlarla yaptığı görüşmelerde kendi Venedikli kimliğini vurgulamış ve Venedik'in Bâb-ı Âli'deki itibarını artıracağına dair sözler vermiştir.

Çoklu kimlik, çoklu birlik ve dayanışma anlamına gelmektedir. Gazanfer kimlik kutuplarından bir tanesini seçmemiş, bize çelişkili görünebilecek bir şekilde hepsini aynı anda var ederek bir denge oluşturmaya çabalamıştır. Aynı anda hem bir Osmanlı soylusu, hem Müslüman, hem Venedikli, hem de Michiel ailesinin bir ferdi olarak tanımlanabilir. Böylesi bir durumda hem Osmanlı'daki üstlerine, hem Venedik'e, hem de kendi ailesine faydalı olabilmiştir. Gazanfer, hiçbir çelişkiye yer vermeyen bu bileşik kimliği göz önüne alındığında, Dursteler'in de belirttiği üzere bir Osmanlı-Venedikli olarak tanımlanabilir.[58]

DİPNOTLAR

1 Girolamo Cappello'dan aktaran Maria Pia Pedani, Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, Costantinopoli Relazioni Inedite (1512–1789), c. XIV, Padova, Ausilio, 1996, s. 417.

2 Girolamo Cappello'nun mesajı, yayınlayan: Eric Dursteler, Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean, Baltimore, 2006, s. 121.

3 İstanbul'da görev yapan Venedikli baş diplomat. Hem konsolosluk hem de büyükelçilik görevlerini üstlenir. baylos'un pozisyonu hakkında bkz. Eric Dursteler "The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps", Mediterranean Historical Review, 16(2), 2001.

4 * Ç.n. Gazanfer Avrupa kökenli bir hadım ağası olduğu için "ak ağa" olarak da adlandırılmaktadır. (İng. chief of the white eunuchs)

5 Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", International Journal of Middle East Studies, 5(3), 1974, s. 233; ve "Transformation of Zimmi into Askeri", Benjamin Braude, Bernard Lewis, Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society içinde, New York, Holmes & Meier Publishers, Karen Barkey, Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1997, s. 31.

6 Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity", s. 236.

7 Metin Kunt, "Transformation of Zimmi into Askeri", s. 61. Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi/kültürel kimliği konusunda ayrıca bkz. Murphey Rhoads, "Forms of Differentiation and Expression of Individualism", Turcica, Sayı 35, 2002, s. 163-172.

8 Venetians in Constantinople içinde Erich Dursteler, s. 127; Baki Tezcan, The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 95.

9 Lucetta Scaraffia, Rinnegati: Per una Storia Dell'Identità Occidentale, Roma, Laterza, 1993, s. 122. Baki Tezcan, s. 96.

10 Venetians in Constantinople içinde Erich Dursteler, s. 18; ve "Identity and Coexistence in the Eastern Mediterranean, ca. 1600: Venice and the Ottoman Empire", New Perspectives on Turkey, Sayı 18, 1998, s. 118-119.

11 Lucetta Scaraffia, s. 166-173.

12 Natalie Rothman, Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects Between Venice and Istanbul, Cornell University Press, 2011, s. 13.

13 Metin Kunt, "Transformation of Zimmi into Askeri", s. 61; Cornell H. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âlî (1541-1600), Princeton, N.J., Princeton University Press, 1986, s. 164-165.

14 Nathalie Rothman, Brokering Empire, s. 91-92.

15 Bu alıkonulma hikâyesi, 1591-1592 yıllarında görev yapan diplomat Lorenzo Bernardo'nun kayıtlarında anlatılmıştır. Maria Pia Pedani, Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, s. 346. Bir başka diplomat Matteo Zane'ye (1591-1594) göre, Gazanfer'in ailesi Venedik'in güneyindeki Chioggia bölgesi kökenliydi. Eugenio Alberi, Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato, Floransa, Società Editrice Fiorentina, III/2, 1839, s. 437.

16 Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", Turcica, Sayı 32, 2000, s. 14; "Veneziani a Costantinopoli alla fine del XVI secolo, in Veneziani in Levante. Musulmani a Venezia", Quaderni di Studi Arabi, 15. ek, 1997, s. 68; Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 119; Cornell H. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual, s. 72. İki kardeşin Selim döneminde saraydaki hizmetleri Mustafa Âlî tarafından da Gazanfer'e nasihat ve övgülerle birlikte kaydedilmiştir. Mustafa bin Ahmet Âlî, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, der. Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 232-233. Mustafa Âlî de diğer Osmanlı tarihçilerinin yaptığı gibi hatalı bir şekilde, Cafer'in hadım edilme işlemi sırasında öldüğünü kaydetmiştir.

17 Günhan Börekçi, Factions and Favorites at Courts of Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors, yayınlanmamış doktora tezi, Ohio State University, 2010, s. 49-50. Selâniki Mustafa Efendi'ye göre (ö. 1600) 1590'da kapıcıbaşı'lığa da atanmıştır. Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, der. Mehmet İpşirli, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989, s. 235.

18 Halil İnalcık, "Kapu Aghasi", in Encyclopaedia Islamica, c. IV, Leiden, 1978, s. 570-571; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1984, s. 354-355.

19 Francesco Contarini'den (1602) aktaran Eric Dursteler, Venetians in Constantinople içinde, s. 120.

20 Halil İnalcık, s. 571; Baki Tezcan, s. 103.

21 Baki Tezcan, s. 93-108.

22 A.g.e., s. 102; Cornell H. Fleischer, s. 114, 169; Naimâ Mustafa Efendi, Târih-i Na'îmâ: (Ravzatü-l-Hüseyn fi Hulâsatı Ahbâri'l-hâfikayn), der. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 120-121; Peçevi İbrahim, Peçevi Tarihi, der. Murat Uraz, İstanbul, Neşriyat Yurdu, 1968, s. 380.

23 Baki Tezcan, s. 104; Günhan Börekçi, s. 50; Emine Fetveci, Viziers to Eunuchs: Transitions in Ottoman Manuscript Patronage 1566-1617, yayınlanmamış doktora tezi, Harvard University, 2005, s. 284-287.

24 Gazanfer'in saraydaki elyazmaları üzerindeki kapsamlı himayesi için bkz. Emine Fetveci, s. 257-296.

25 A.g.e., s. 274.

26 Cornell H. Fleischer, s. 130, 180.

27 Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, der. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 22-25; Karen Barkey, s. 141-228; Baki Tezcan, s. 65-72, Günhan Börekçi, s. 25-62.

28 Mustafa Naimâ, s. 216-217; İbrahim Peçevi, s. 405; Baki Tezcan, s. 66-67; Eric Dursteler, Venetians in Costantinople, s. 120-121. İsyanın kapsamlı ve detaylı bir betimlemesi için bkz. Günhan Börekçi, s. 54-56.

29 Alıntı: Eric Dursteler, Venetians in Costantinople, s. 121.

30 Eric Dursteler, "The Bailo in Constantinople", s. 3; Maria Pia Pedani, "Safiye's Household", s. 12, 18.

31 Maria Pia Pedani, "Safiye's Household", s. 11-31.

32 Eugenio Alberi, Relazioni Degli Ambasciatori, s. 298-299.

33 Maria Pia Pedani, Relazioni di Ambasciatori Veneti, s. 346.

34 Mevcut kaynaklarıma göre Gazanfer'in Venedik'teki akrabalarıyla iletişiminin ancak 1580'de, yani korsanlardan köle olarak alınışının üzerinden yırmı yıldan fazla süre geçtikten sonra başladığı görülmektedir. Venedik'te yaşayan akrabalara yönelik bu "gecikmiş" ilginin nedenleri için ancak tahmin yürütebiliriz.

35 Eric Dursteler, Venetians in Costantinople, s. 122.

36 Eric Dursteler "Fatima Hatun nee Beatrice Michiel: Renegade Women in the Early Modern Mediterranean," The Medieval History Journal, Sayı 12, 2009, s. 359-360, 365; Maria Pia Pedani, "Safiye's Household", s. 26.

37 A.g.e.; ayrıca bkz. Matteo Zane, Bailo in Constantinople Betweeen 1591-1594; Eugenio Alberi, Le Relazioni, s. 437.

38 Maria Pia Pedani, "Veneziani a Costantinopoli", 75.

39 A.g.e., s. 75-76; Maria Pia Pedani, "Safiye's Household", s. 26; Girolamo Cappello'dan aktaran Maria Pia Pedani, Relazioni di Ambasciatori, s. 418-419; Matteo Zane'den aktaran Eugenio Alberi, Le Relazioni, s. 438-439. Gazanfer'in kız kardeşinin çocuklarıyla ilgili Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan bir mektup için bkz. Maria Pia Pedani, Inventory of the 'lettere e scritture Turchesche' of the Venetian State Archives, Leiden-Boston (Brill), 2010, belge no. 530, s. 132.

40 Maria Pia Pedani, Veneziani a Costantinopoli, s. 76; Relazioni di Ambasciatori, s. 418. Telgraflar Eric Dursteler tarafından yayınlanmıştır: Venetians in Costantinople, s. 122.

41 Eric Dursteler, "Fatima Hatun nee Beatrice Michiel", s. 368-369.

42 * Ç.n. Merkezinde İnebahtı Deniz Savaşı'nın bulunduğu Osmanlı-Venedik Savaşı.

Bu çalışmada kullandığım "Venedikliler" tanımlamasından, statüsü ne olursa olsun (soylu, kentli veya köle-orij. "subject"-) Venedik devletinde yaşayanlar anlaşılmalıdır. Ayrıca belirtmeliyim ki buradan sonra bahsedeceğim dönmeler, sadece İstanbul'da yaşayan ve Gazanfer'e bağlı Venedikliler değil, yalnızca kendi kaynaklarımda izini sürebildiklerimdir. Özellikle Venedik kaynaklarında yapılacak çok daha geniş çaplı çalışmalar için, Gazanfer'in hem Müslüman, hem Hıristiyan Venedikli bağlantılarının tam anlamıyla anlaşılması gerekmektedir.

43 Matteo Zane'den aktaran Eugenio Alberi, Le Relazioni, s. 438; Girlomano Cappello'dan aktaran Maria Pia Pedani, Relazioni di Ambasciatori, s. 420;"Safiye's Household", s. 20.

44 A.g.e., Maria Pia Pedani, Veneziani a Costantinopoli, s. 73.

45 Bkz. dipnot 38.

46 Selâniki Mustafa Efendi, s. 854; Maria Pia Pedani, Veneziani a Costantinopoli, s. 73; Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 137.

47 * Ç.n. İngilizce metinde "corsair" olarak geçiyor. Bu terim "pirate"tan farklı bir anlama geliyor. Bir devletin himaye ettiği korsan olarak özetlenebilir.

Maria Pia Pedani, Veneziani a Costantinopoli, s. 76.

48 Baylos Giovanni Moro'dan (1587-1590) aktaran Eugenio Alberi, Relazioni, s. 356-436; Antonio Fabris, "Hasan II Veneziano tra Algeri e Costantinopoli, in Veneziani in Levante. Musulmani a Venezia", Quaderni di Studi Arabi, ek 15, 1997, s. 51-66; Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 123-125, Lucetta Scaraffia, s. 8.

49 Ölümüyle ilgili bkz. Selâniki Mustafa Efendi, s. 246.

50 Telgraflar için bkz. Antonio Fabris, s. 56; Eugenio Alberi, Relazioni, s. 361.

51 Hasan senatoya bir arzuhal göndermiştir. Maria Pia Pedani, I documenti turchi dell' Archivio di Stato di Venezia, 1994, Roma, Kültürel ve Çevresel Varlıkları Koruma Bakanlığı, belge no. 1011, 1012, s. 256-257; "Safiye's Household", s. 21-22; Antonio Fabris, s. 60-62.

52 Alıntı için bkz. Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 124.

53 A.g.e., s. 124-125; Maria Pia Pedani, I Documenti Turchi, belge no. 883, s. 250.

54 Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 125.

55 Maria Pia Pedani, "Veneziani a Costantinopoli", s. 84; Eric Dursteler, "Fatima Hatun", s. 371-372.

56 Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 126.

57 Naima'nın, Gazanler Ağa'nın geçmişteki kimliğiyle ilgili yazdığı ilgi çekici bir bölüm, bir Osmanlı devlet görevlisi tarafından özellikle öne çıkarılarak vurgulanmıştır. 1596'da Macaristan'daki Haçova (Mezőkeresztes) savaşının ardından Cığala Sinan Paşa, Gazanfer'in de desteğini alarak sadrazam olmuştur. Diğer adı geçen ve ona karşı yarışanların arasında bulunan mirahur-i kebir (saray ahırlarının komutanı) Ahmed Ağa, Gazanfer'in kendisinin de bir Frenk (Avrupalı) olduğunu ve bu nedenle hemcinsi olan Sinan Paşa'yı desteklediğini iddia etmiştir. Mustafa Naima, Târih, s. 121.

58 Eric Dursteler, Venetians in Constantinople, s. 123.

Ustaya Saygı

1. Cilt

Ayda Arel
Prygos'tan Burgaz'a: Osmanlı dünyasında sivil amaçlı kuleler I: Erken dönem ve öncüller
Tülay Artan
Alay Köşkü yakınlarında Bâbıâli'nin oluşumu ve Süleymaniye'de bir sadrazam sarayı
Jean-Louis Bacqué Grammont
16. ve 17. yüzyılların Üsküdar'ına bakış
Evangelia Balta
Bulgar sorununun yaşandığı dönemde, Evangelinos Misailidis'in yayınladığı Mikra Asia yani Anatoli adlı Karamanlıca gazete
Natalie Clayer
Keçi sütünden biraya: Osmanlı sonrası Arnavutluk'ta sosyal dönüşümler ve beslenme
Étienne Copeaux
Haritatür: Türk karikatüründe coğrafi harita
Edhem Eldem
Ölümüne kopya; Osmanlı mezar taşı geleneğinde metin aktarımı
Füsun Ertuğ
Kapadokya'da bir köyün tarihine ve tarımsal geçmişine dair notlar
Suraiya Faroqhi
18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da Hıristiyan ve Yahudi esnaf
Frédérick Hitzel
Padişahın maskeli Mekke alayı, 18. yüzyılda Roma'daki Fransız Akademisi öğrencilerinin Türklerden esinlenen sanat etkinlikleri
Fikret Karakaya
Bestekârlık Meşki
Cemil Koçak
Otuzlu ve kırklı yıllarda Türkiye'de Yahudiler
Aykut Köksal
Osmanlı mimarlığının Ayasofya'yı içselleştirmesi ve tarihyazımının bakışı
Benjamin Lelouch
Osmanlı Sultanının iktidarı ve adaleti

2. Cilt

Herkül Millas
Bizi iyi bilirdi... Sait Faik ve Rum-Yunan imajı
Tan Oral
Stefanos Yerasimos
Derin Öncel
İstanbul'u çalışmak ve Stefan Yerasimos
Şevket Pamuk
Konstantinopolis'ten İstanbul'a işçi ücretleri, 1100-1800
Ersu Pekin
Âşık Çelebi'nin musannifleri, hanendeleri, sazendeleri
Brigitte Pittarakis
Bizans'ta Öğrenciler
Stéphane de Tapia
Raylarda devrim mi? Türkiye'deki tramvaylar, metrolar ve hızlı trenler
Şirin Tekeli
İstanbullu "Büyük Rum" için birkaç sevgi sözcüğü
Lale Uluç
Saray çevrelerinde kitap satışı: 16. yüzyılın sonlarında Şiraz'da hazırlanan elyazmaları
Nicolas Vatin
Barbaros kardeşlerin kökenlerine ilişkin notlar
Gilles Veinstein
İstanbul'da ilk daimi sefaretlerin açılması
Marianna Yerasimos
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yunanistan: Rota ve güzergâhlar

Kitapyayınevi
www.kitapyayinevi.com

16.-17. YÜZYILLARDA EGE VE AKDENİZ'DE

KATOLİK KORSANLIĞI

MOLLY GREENE

İzmir'deki Fransız konsolosluğunda bulunan belgeler 1620'lerin üç ya da üç buçuk senelik bir döneminde konsolosluğun 28 Müslüman tutsağa Malta'da özgürlüklerini kazanmaları konusunda yardım ettiğini gösteriyor. Çoğunlukla Batı ve Güneybatı Anadolu'dan, sonra Rodos ve Kos Adası... Bir davacı ya da zavallı bir köle: Malta'da kaderleri birbirlerinden oldukça farklı olmasına rağmen aslında Güneydoğu Ege merkezli Osmanlı dünyasından geliyorlar. Bu bilinmeyen durumu ortaya çıkaran, düşmanları Katolik korsanların kayıtlarıdır.

ÇEVİRİ:
CANSU KILINÇARSLAN

Mayıs sonunda tatilimin birkaç gününü Antalya'daki Pirate's Beach Club'ta geçirdim. Otelin konsepti belirgin bir şekilde Karayipler'di; etrafta uçuşan otel papağanı vardı, çalışanların kıyafetlerinin üzerine Jolly Roger olarak bilinen kafatası ve çapraz kemikler işlenmişti ve otelin etrafına rom fıçıları taşıyor görünen korsan figürleri yerleştirilmişti. Antalya'nın her yanında Amerikan popüler kültürünün bu öğelerini (burada özel olarak bahsettiğim Birleşik Devletler'de en aşina olduğumuz Karayip korsanı) görmek biraz ironik, zira Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarının kendisine özgü uzun bir korsanlık geçmişi var. Bu makalede Osmanlı döneminde Katolik korsanlık olarak adlandırdığım mefhuma odaklanacağım. Hem mağdurları hem de yöntemleri itibariyle kendine özgü bir saldırı... Bu saldırı 1597'de, Antalya'nın sadece birkaç yüz kilometre batısında, Gökova ya da o dönemde Batılılarca bilinen adıyla Macri Körfezi'nde gerçekleşmişti:

"Ayın onunda, Macri Körfezi denilen yerde iki tekneyi ele geçirdiler; ilki mısır yüklüydü, mürettebatı kırk Türk'ten oluşuyordu, gemiyi karaya çekip kaçtılar. Toscanalılar teknede yedisi kadın geri kalanı erkek on beş Yahudi buldular. Diğer tekne, mürettebatı yedi Rum'dan oluşan kereste yüklü bir yük gemisiydi. Toscanalılar güvertede dört Türk buldular, Rumları kalyonlarına aldılar ve bahsi geçen iki gemiyi de batırdılar".[1]

"... Macri Körfezi'nde iki gemiyi ele geçirdiler; ilki mısır yüklüydü, mürettebatı kırk Türk'ten oluşuyordu, gemiyi karaya çekip kaçtılar. Toscanalılar gemide yedisi kadın geri kalanı erkek on beş Yahudi buldular. Diğer gemi, mürettebatı yedi Rum'dan oluşan kereste yüklü bir yük gemisiydi. Toscanalılar güvertede dört Türk buldular, Rumları kalyonlarına aldılar ve bahsi geçen iki gemiyi de batırdılar".

16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıldan bugüne buna benzer anlatılar barındıran yüzlerce tarihi belge kalmıştır. Peki, bu saldırının failleri ve mağdurları kimdi?

Failleri en doğru şekilde Katolik korsanlar olarak tarif edebiliriz. Bunun nedeni, kendilerini Doğu Akdeniz'de seyrederek "contra I infideli" (kâfirlere karşı) savaşan Katolik haçlı tarikatları olarak tanımlamalarıdır. Bu durum onları, dönemin diğer zorlu korsanları olan İngilizlerden farklılaştırmaktaydı; İngilizler kendilerini dini kavramlarla tanımlamıyorlardı. Katolik korsanların en zorluları, 16. yüzyıl sonunda artık tamamen Malta Adası'na kök salmış olan St. Jean Şövalyeleri'ydi. Kanuni Sultan Süleyman 1522'de adayı ele geçirene kadar Rodos'ta yerleşiktiler. Onların hemen ardından Livorno Limanı'nın dışında, Medici Prensleri'nin himayesi altında faaliyet gösteren St. Stephen Şövalyeleri geliyordu. Bunlar, yukarıda bahsi geçen anlatıdaki "Toscanalılar"dı. 16. yüzyıl boyunca faal olmakla birlikte Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri Osmanlıların İnebahtı'daki yenilgisinden sonra (1570) doruğa çıkmış ve bu durum 17. yüzyıl boyunca devam etmişti. Dünyanın geri kalanında olduğu gibi Akdeniz'de de 17. yüzyıl kelimenin tam manasıyla 'Korsanlık Çağı'ydı.

Bu saldırıda ve ekseriyetle diğerlerinde mağdurlar kimlerdi? Osmanlı tebaasından Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler... Maltalı ve diğer korsanların Osmanlı denizcilik dünyasına yaptığı tahribat pek takdir edilmedi. Oysa Kıbrıs'ta 1629 yılına tarihlenen Fransızca bir belge, o yıl Kıbrıslıların Mısır'a gönderdiği 45 gemiden 40'ının Maltalılar tarafından gerçekleştirilen saldırılarda kaybolduğunu gösteriyor.[2] Patmos Adası'ndaki St. Jean tarikatının ayrıntılı kayıtları da, adadaki yoğun gemicilik faaliyetleri açısından en büyük tehdidin korsanlar, özellikle de Maltalı korsanlar olduğunu gösteriyor.[3]

St. Jean Şövalyeleri'yle ilgilenen tarihçilerin – ki bunlar çok fazladırlar- şövalyelerin mağdur ettikleriyle çok az ilgilendikleri dikkat çekiyor. Vurgu ya örgütlenme, denizcilik teknolojisi, Malta'daki

Yeniçeriler Rodos Kalesi'ne saldırıyor, St. Jean Şövalyeleri savunmada, 1522. (yan sayfa)

1558 Süleymanname. Topkapı Kütüphanesi.

Malta, Valletta Saint Angelo Kalesi.

tahkimat açısından tarikatın kendisinde ya da tarikatın Erken Modern Akdeniz'in büyük askeri çatışmalara katılımındadır. Bunlardan en çok bilineni tabii ki, Osmanlı'nın başarısız olduğu 1565'teki ada kuşatmasıydı. Şövalyelerin saldırılarına maruz kalanlara karşı bu ilgisizlik sanırım biraz da, tarihçilerin Osmanlı denizcilik dünyasının çok önemli olmadığı varsayımından kaynaklanıyor. Bu varsayıma göre, her şeyin ötesinde, Osmanlı alenen düşmanlık yoksa denizle ilişkisi olmayan seçkinler tarafından yönetilen bir kara imparatorluğuydu. Oysa Osmanlı yönetimi altındaki Doğu Akdeniz'e dair zihnimizdeki sınırlı görüntüde dahi Osmanlı tarihçileri üzerlerine düşeni yapmışlardı. Osmanlıların ve iç denizin tarihi genelde imparatorluk donanmasının- donanma-i hümayun- tarihiyle aynıymış gibi ele alınır. Bu yüzden bizler, Levant'ı ve ada dünyasını İstanbul hâkimiyetine geçiren padişahların 16. yüzyıldaki fetihleri hakkında epey bilgi sahibiyiz. Fakat İnebahtı yenilgisinin ardından, tüm bölge hâlâ büyük ölçüde Osmanlı hâkimiyetinde olmasına rağmen, Mısır'ı başkente bağlayan havzaya dair çok az şeyden haberdarız.

St. Stephen Şövalyeleri'nin 1564'te inşa edilen merkezi, Piza, İtalya.

St. Stephen Tarikatı'na ait bir kadırga.

Toscana [http://www.iagi.info/ordinitoscana/istituzionestefano.htm] 17. veya 18. yüzyılda yapılmış bir çizim.

Malta'daki *Tribunale degli Armamenti* olarak bilinen gemi müsadere mahkemesinin kayıtları okunduğunda İnebahtı sonrası Osmanlı dünyası ayrıntılarda gün ışığına çıkar. Bunun nedeni, gemilerine yapılan saldırılarla ilgili şikâyetçi olmaya gelen Ortodoks Hıristiyan müstedilerin talihsiz deniz yolculuklarını (denize açılmalarından saldırıya uğramalarına ve saldırı sonrasına) ayrıntılı şekilde anlatan ifadeleridir.[4] Suların sürüklediği tahta parçalarının kıyıya vurması gibi her şeyin fena hâlde ters gittiği bu tür dokunaklı hikâyeler görünmeyen daha büyük bir dünyanın parçalarıdır. Bu dünya, Güneydoğu Egeli adalıların ve Ege(Anadolu)'den göçmenlerin önemli aracı rolü üstlenmesiyle Mısır limanları Rosetta(Reşit) ile Dimyat'ı İstanbul ve Selanik'e bağlayan çok önemli ticaret yolu etrafında dönüyordu. Bu da saldırıların neden sıklıkla Mısır kıyıları civarında gerçekleştiğini ve neden mağdurların Rodos, Kalimnos, Leros ve Midilli gibi yerlerden olduğunu açıklamaktadır. Makalenin geri kalanını bu dünyayı tanıtmaya ayıracağım.

OSMANLI AKDENİZİ

1517'de Osmanlı'nın Mısır'ı işgalinin imparatorluğa yansımaları herkesçe malumdur. Bereketli Nil Vadisi, Kızıldeniz üzerinden, Hindistan'dan gelen malların yanı sıra İstanbul'un pirinç ve şeker ihtiyacını karşılayarak da başkentin hizmetine girmişti. Sultan Süleyman'ın imparatorluk topraklarını Portekiz'in ilerleyişini durdurmayı denediği Kızıldeniz'e kadar genişletmesini mümkün kılan, Mısır'ı ele geçirmiş olmasıydı. Doğu Akdeniz'in kuzey ve güney kıyılarının 7. yüzyıldan beri ilk kez birleştirilmesinin ardından hükümdarlar hızla Ege adalarını ele geçirdiler. Yüzyıl sonunda önemli Latin kalesi olarak yalnızca Girit Adası kalmıştı.

Bu Osmanlı gölünün yaratılması başka şeylere yol açtı: Kısa süreli emperyal bir ana değil, daha ziyade uzun süreceği sonradan anlaşılacak gelişmelere. Mısır'ın ticari imkânları Anadolu sahillerinden ve Ege adalarından bir göç dalgası yarattı, Dimyat'ın özellikle Rosetta gibi liman şehirlerinin gelişmesine yol

açtı. Bu hemen gerçekleşmedi. Başka bir ifadeyle bu gelişme, deniz kontrolünün İstanbul'un elinden çıktığı zamana; 17. yüzyıla ait bir gelişmeydi. Zamanlama büyük ihtimalle tesadüfî değildi.

Osmanlı Mısır tarihçisi Nelly Hanna, devletin 16. yüzyılın sonunda karşılaştığı krizin yaygın olarak zannedildiği gibi ticari faaliyetlerde ya da tümüyle Mısır ekonomisinde gerilemeye neden olmadığını savunuyor. Aksine, İstanbul'un ülkenin gelişen ticaret yaşamına hâkim olma konusunda acizleşmesi, Malta kayıtlarında çok sık görülen Ege adalılar için olduğu gibi, yeni gelenlere de olanaklar yarattı.

17. yüzyılda Rosetta, Mısır'ın en önemli limanı konumuna geldi ve bunu iki yüzyıl boyunca korudu. Şehir hem Kahire ve İskenderiye arasında malların transfer noktası olarak hem de Akdeniz ticareti için liman olarak iki işlev birden görüyordu.[5] Seyyahlar Rosetta'yı Kahire'den sonra Mısır'daki en büyük ikinci şehir olarak anlatmışlardır. Ayrıca seyyahlar şehir nüfusunun Türklerden ve Rumlardan oluştuğundan bahsediyorlar. Bu dönemdeki Mısır ticaretini inceleyen birkaç çalışma, deltadaki şehirlerin dışına mal gönderen tüccarların Mısırlı Araplar olmadığı konusunda birleşiyor. Bazen Müslümanlar ve Hıristiyanlar bazen de Rumlar ve Türkler olarak tanımlananlar her olayda başka başka yerlerden, Güney ile Güneybatı Anadolu ve Güneybatı Ege adaları olarak adlandırılan yerlerden gelmişlerdir. Daniel Panzac 18. yüzyılda Müslüman gemi müstecirleri ve Fransız deniz kaptanları arasında İskenderiye'deki Fransız yüksek mahkemesinde hazırlanmış kontratları çalışıyor. Bu çalışmalarda Müslümanların %40'ının Anadolu'nun Ege kıyısından veya kıyıya yakın Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos adalarından geldikleri görülüyor.[6]

Rosetta, müreffeh geçmişinden geriye seyyahların raporlarının yanı sıra başka izler de bıraktı. Alışılmadık bir şekilde, günümüze kadar ayakta kalan Osmanlı evlerinin sayısı küçük bir kasabadan ibaret. 17. ve 18. yüzyıldan kalma bu muazzam konutlar, yirmi iki tane ve bunların görkemi şehrin bir zamanlar sahip olduğu büyük zenginliğe işaret ediyor. Büyük çoğunluğu 4 -5 katlı konutların işlemeli pencerelerinin dış cephelerini tuğla duvarlar süslüyor.[7] Bu yapılar dönemin seyyahlarının şehirde Türklerin yaşadığına dair söylediklerini doğruluyor. Ayakta kalan iki konağın isimlerinin Amasyalı ve Tokatlı olması da bu bağlantıyı apaçık ortaya koyuyor. Evlerin mimarisi Anadolu kültürünün ticaret yoluyla Mısır deltasına taşındığını kanıtlıyor. 1970'lerde yapılan bir mimari çalışma yapılardaki tipik Arap evinden belirgin bir şekilde farklı olan Anadolu modeline dikkat çekiyor.[8] Yapılarda birbirini izleyen tuğla sıraları ve tahtaların kullanımı Anadolu'nun güneyindeki Antalya ve Alanya gibi şehirlerdeki binaların cephelerini anımsatıyor.

Mısır'da Rosetta'da iki konağın isimlerinin Amasyalı ve Tokatlı olması ve evlerin mimarisi Anadolu kültürünün ticaret yoluyla Mısır deltasına taşındığını kanıtlıyor.

Rodos'ta St. Jean Şövalyeleri'nin sarayının girişi.

Kuşkusuz Rosetta'ya yerleşmiş olan Türklerin pek çoğunun Selanik'le ticaret bağlantıları vardı. Mısır'dan Selanik'e ithal edilen malların neredeyse hepsi Rosetta Limanı'ndan

geliyordu ve Mısır Balkan başkentinin ticari hayatında çok büyük bir yer kaplıyordu. Mısır bu konumunu pirinç, kahve, çivit, pamuk, kına ve baharatlar ile sağladı; Selanik Limanı'ndaki en önemli pazara Mısır Çarşısı deniyordu.[9] Genellikle Selanikli Müslümanlar, ortaklarını ve aile üyelerini ticaretin Mısır ayağını idare etmek için Rosetta'da bulunduruyorlardı. Selanikli Hıristiyanlar aynı boyutta olmasa da, Mısır ile ticaret yapıyorlardı ve malları nakleden (ticareti gerçekleştiren) deniz kaptanları Rum'du. Efsane olacak olan İskenderiye şehrinin yükselişinden 200 yıl önce, geniş Akdeniz dünyasına mensup Mısır kıyı şeridi halkları benzer bir şekilde organize oluyorlardı.

Malta'da St. Jean Şövalyeleri'nin kardeşliğe alınma töreni, 1586 tarihli bir oyma.

Adalılar bu ticarette nasıl rol aldılar? Kanuni'nin Rodos'u St. Jean Şövalyeleri'nin elinden almasından sonraki ilk iki yüzyıl içerisinde Güneydoğu Ege adaları hakkında (Malta'daki şikâyetçilerin büyük çoğunluğu buralıydı) çok az bilgiye sahibiz.

Tarihçiler, şövalyelerin Rodos'u yönettiği ve Hıristiyanlık ile İslamiyet arasındaki çatışmanın merkez üssünün Güneydoğu Ege olduğu Süleyman'ın zaferinden önceki çalkantılı dönem üzerinde fazlasıyla durmuşlardır. 1522 sonrası adalar beklenenin aksine ansızın unutulup gitti, ancak adalıların özellikle Rodos'tan olanların Malta'daki beyanlarda sık sık ortaya çıkmaları imparatorluk ticaret yaşamındaki önemlerine dair ipuçları sunar. Osmanlı ticaret tarihinin taraflılığı Batı'yla uluslararası ticarete eğilimiyle devam eder, ama bu sadece Oniki Adalar'ın başkenti Rodos'un Osmanlı iç ticaretinde önemli olmasıyla anlam kazanır. Rodos ve komşusu İstanköy (Kos) Bizans döneminden beri değişmeyen bir programa dâhildi; bu ikisi Selanik'in kuzey limanları ile İstanbul'u Mısır'a ve Suriye kıyılarına bağlıyorlardı.

O zamanki Oniki Adalar'ın tarihi kayıtlarına ulaşmak zor ama biz Mısır ile İstanbul arasındaki Osmanlı konvoyu hakkında epey bilgi sahibiyiz. Bu büyük ihtimalle Oniki Adalar'ın Malta'daki evraklarda sergilenen ticaret dünyasındaki yerlerine ilişkin en iyi ipucu. Osmanlı konvoyunun güzergâhı Mısır'ın, denizciler ile Rodoslu ve daha küçük adalardan tüccarlar için önemini net bir şekilde gösteriyor. Her sene ağır silahlarla yüklü bir kanyon konvoyu İstanbul'a gitmek için İskenderiye'den ayrılırdı. Rodos yönünde Kıbrıs'ın batısına seyrederdi. Çanakkale Boğazı'na girmeden önce Rodos'tan Ege sahil şeridini Sakız, Sisam ve Midilli adalarına uğrayarak izlerlerdi.[10]

Osmanlı'nın denizcilikte gücünün azalması adalılar için Nelly Hanna'nın 17. yüzyıl Mısır'ı için de gösterdiği gibi fırsatlar yaratabilirdi. Konvoy raporlarının çoğu Osmanlı donanmasına dâhil gemilerin emperyal karakterine vurgu yapar; ancak bir Floransalının raporu farklı şeyler sunuyor. Maltalılar gibi, St. Stephen Şövalyeleri de düzenli olarak Mısır kıyıları civarında seyreder, saldırmaya hazır beklerlerdi; mürettebattan biri her sonbaharda Mısır'dan ayrılan pirinçle yüklenmiş gemiler arasında her zaman birkaç tane de Rodos Adası'ndaki Lindos kasabasından gelen Rum gemilerinin bulunduğunu ifade ediyor. Bu ayrıntılar Osmanlı donanmasının Doğu Akdeniz'i kontrol etme mücadelesi yürüttüğü 17. yüzyılın ilk yarısından geliyor.[11] *Tribunale degli Armamenti* belgelerinde Lindos'tan denizciler, tüccarlar ve gemi sahipleri sıklıkla görünür.

Panzac 18. yüzyılda Mısır ile İstanbul arasındaki resmi Osmanlı konvoyunun ortadan kalkıp, yerini çok büyük bir kısmı Rumlar tarafından idare edilen daha mütevazı Osmanlı teknelerine bıraktığını yazar.[12] Floransalı gözlemcinin kanaati, 17. yüzyıla ait Malta kayıtlarındaki neredeyse tamamı saldırıya uğradıklarında Mısır'dan pirinç taşıyan Rodoslular ve diğer adalıların bilinen eşkâliyle birleştirildiğinde; bu, dönüşümün

çok daha erken tarihlerde gerçekleştiğini akla getiriyor. Adalardaki ve İskenderiye'deki 18. yüzyıl araştırmalarının tamamı Mısır ve İstanbul bağlantısında Oniki Adalar'ın önemli rolünden bahsediyor. 1739'da İskenderiye'deki Fransız konsolos yardımcısı hem Müslüman hem de Hıristiyan adalıların, Rodos ve İskenderiye arasındaki tüm ticaret faaliyetlerini kontrol ettiğini ileri sürüyordu. 18. yüzyıl boyunca Fransız devlet adamları bu önemli güzergâh boyunca kazanç elde edememekten şikâyetçi olmuşlardır.[13] Şüphesiz yerel esnekliğin bir kısmı Fransızlar sahneye çıktığında hâlihazırda bu düzenlemelerin yüz yıl öncesine ait olduğu gerçeğiyle ilgiliydi.

Şunu not etmek önemli, yukarıda alıntı yapılan Fransız konsolosu da diğer pek çok araştırmacı gibi, Mısır'la ticaret ilişkisinde Rodos'un Müslüman cemaatinin güçlü varlığını doğrular. Rodos (ve Girit) Müslümanların deniz ticaretine sadece katılmadığı bazen de baskın olduğu yerler olarak görülmüştür. Sıradan denizciler de zengin tüccarlar da büyük ihtimal Müslüman'dı. 1795'te bir Fransız gözlemci adanın 800 denizcisinin içinden 500 Müslüman saymış; adanın popüler şarkıları da Müslüman gemi sahiplerine işaret ediyor.[14]

Tribunale'den iki dava, kaynakları belirtilmemiş olmasına karşın açıkça Müslüman gemi sahiplerinden ve kaptanlardan bahseder. 1686'da hâkim karşısındaki tanıklığında Ermeni tüccar Giovanni Marchara mallarını Hacı Hasan'a ait, reis Epiffanio ve reis George kaptanlığındaki "Turco" firkateynine yüklediğini mahkemeye açıkladı. 1677'de, *Tribunale*'in karşısına gelen başka bir tanığa göre Sakız adalı Sig. Andrea Mavranza Choroneo, mallarını "Selim Reis" kaptanlığındaki bir gemiye yüklemiştir.[15]

Toparlamak gerekirse; Osmanlı Devleti, Mısır ve kuzeydeki büyük kentleri –başta Selanik ve İstanbul olmak üzere- birbirine bağlayan önemli denizyolları üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş bırakırken Oniki Adalar ve Anadolu'nun Ege kıyılarındaki denizci nüfus da dâhil olmuş ve bu ticareti devralmıştır. İster Selanik'e kahve ister saraya pirinç taşısınlar, bu iki yüzyıla yakın süre Müslümanlarla Hıristiyanların beraber çalıştıkları bir dünyaydı. Malta açısından bakıldığında bu iki grup tarihi belgelerde farklı bir şekilde görülür. *Tribunale*'nin önüne çıkan Ortodoks Hıristiyanlar, Hıristiyan inançlarının hâkimlerin sözlerini dinlemelerini sağlayacağına inanıyorlardı. Malta'da çok fazla Müslüman vardı fakat hepsi esirdi, kefaletle kurtulmayı bekleyen esirler... Bu makalede anlattığım şey, aşağıda yazdıklarımın önemi açık olmalı.

Mısır'da, Rosetta'daki yapılar dönemin seyyahlarının şehirde Türklerin yaşadığına dair söylediklerini doğruluyor. Ayakta kalan iki konağın isimlerinin Amasyalı ve Tokatlı olması da bu bağlantıyı apaçık ortaya koyuyor. Evlerin mimarisi Anadolu kültürünün ticaret yoluyla Mısır deltasına taşındığını kanıtlıyor.

İzmir'deki Fransız konsolosluğunda bulunan belgeler 1620'lerin üç ya da üç buçuk senelik bir döneminde konsolosluğun 28 Müslüman tutsağa Malta'da özgürlüklerini kazanmaları konusunda yardım ettiğini gösteriyor. Çoğunlukla Batı ve Güneybatı Anadolu'dan, sonra Rodos ve Kos Adası... Bir davacı ya da zavallı bir köle; Malta'da kaderleri birbirlerinden oldukça farklı olmasına rağmen aslında Güneydoğu Ege merkezli Osmanlı dünyasından geliyorlar. Bu bilinmeyen durumu ortaya çıkaran, düşmanları Katolik korsanların kayıtlarıdır.

DİPNOTLAR

1 A. Krantonelle, Ιστρορια της Πειρατειας στους μεσους χρονους της Τουρκοκρατιας 1538-1699 [1538-1699 yılları arasında Türk hakimiyetinde Korsanlık], Athens, 1991.

2 M. Oikonomou, ΟψειςτηςΕλληνικηςΝαυτιλιας κατατο 17ουαιωναΟθεσμοςτουΕμπορικουΠροξ ενιουτωνελληνωνΕμπορωνΟθωμανωνΥπηκωνστονΧανδακα [17. ve 18. yüzyılda Rum Ticari gemiciliğinin durumu: Candia'daki Osmanlı vatandaşı Rum tüccarların ticaret konsolosluğu ofisi] *Parousiaio* (1994), s. 372.

3 Ch. Maltezou, "ΤαΠλοιατηςΜονηςΠατμου (16-17 αι)" [Patmos Manastırı gemileri, 16. ve 17. yüzyıllar], *Praktikadiethnousymposiou: Hi mone hs. Ioannoutheologou: 900 Chronia histories martyriaS(1088-1988)*, Patmos, September 1988.

4 St. Jean Şövalyeleri'nin düşmanları olarak kabul edilen Müslümanlar ve Yahudiler adaya adım atmaya cesaret edemezlerdi. Ortodoks Hıristiyanlar daha muğlak bir pozisyondaydılar ve on yedinci yüzyıl Osmanlı denizcilik dünyası ile ilgili böyle değerli bilgiler sağlayan Malta'da tanık olduklarıydı. Bkz. Molly Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean*. (Princeton: 2010), Özellikle beşinci ve altıncı bölümler.

5 A. Lezineand A.R. AbdulTawab, "Introduction l'etude des maisons anciennes de Rosette."*Annales Islamologiques* 10 (1972), p.152.

6 Daniel Panzac, *La Caravane Maritime: Marins europeens et marehands ottomans en Mediterranee 1680-1830* (Paris: 2004), s. 146.

7 Bu evlerde muhteşem bir online gezinti için, bkz. http://looklex.com/egypt/rosetta.htm

8 Lezine and Tawab, s. 190.

9 EyalGinio, "When Coffee Brought About Wealth and Prestige: The Impact of Egyptian Trade on Salonica," *Oriente Moderno*,n.s., 25 (2006), s. 93-107

10 Panzac, *La caravane maritime* [Denizcilik Kervanı], s. 20. On yedinci yüzyıl gezgini Bernard Randolph Mısır ticaret yoluyla İstanköy arasındaki bağlantının önemine değinmiştir. "İstanbul'dan ve Mısır ile bağlantılı yerlerden Mısır'a ya da Mısır'dan bu yerlere giden bütün gemiler genellikle burada toplanırlardı. B. Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago* (Oxford: 1687), s. 26.

11 Krantonelle, *Piracy in the Middle Years of Turkish Rule*, s. 157. Hollandalı gezgin Cornelis de Bruijn da bir yüzyıl sonra yazdığı eserinde Lindos'un denizcilikteki rolüne işaret etmiştir. Cornelis de Bruyn, *Voyage au Levant*. (Delft: 1700), s. 173-4.

12 Panzac, *La caravane maritime* s. 23.

13 Maria Efthymiou-HadzilacouRhodes *et sa regionelargie au 18eme siecle: Les activites portuaires* (Athens: 1988), s. 282.

14 A.g.e, s. 84- 86.

15 *Tribunale degli Armamenti* 13/4 1686 ve 11/19 1679.

DELFİ'DEN SULTANAHMET'E BİR ANIT-ESERİN ÖYKÜSÜ

YILANLI SÜTUN

GÜLBAHAR BARAN ÇELİK

Makalede, günümüzde Sultanahmet Meydanı'nda yer alan ancak fiziksel müdahaleler ve atmosferik etkenlerle her geçen gün daha da yıpranan Yılanlı Sütun'un yapılış amacı, antik kaynaklarda yer alan anlatımları, orijinal şekli, yer değişiklikleri, farklı zamanlarda ve kültürlerdeki yeri üzerinde durulmaktadır.*

Günümüzde Yılanlı Sütun olarak bilinen eser (Res.1), gerçekte, MÖ 479 yılında Perslerle Yunanlar arasında yaşanan ve Yunanların galibiyeti ile sonuçlanan, Plataia Savaşı ardından, birleşik Yunan kent devletlerinin, bu zaferin anısına yaptırdıkları ve MÖ 478-77 yıllarında, Apollon Delphoi Tapınağı'na sundukları bir Üçayaklı Kazan'ın parçasıdır. Üçayaklı Kazan'a ilişkin çok sayıda restitüsyon önerisi bulunmasına karşın orijinal şekli tam olarak bilinmemektedir. Bilinenler, Üçayaklı Kazan'ın üç yılan başı ve gövdesine sahip bir sütun, üçayak (*tripod*) ve altın ya da altın kaplama bir kazandan oluştuğudur. Üçayaklı Kazan, yapıldığı dönemin şaheserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, Delphoi Tapınağı'nda korunan bu anıt eserin altın ya da altın kaplama kazanı, yapıldıktan bir yüzyılı aşkın bir zaman geçtikten sonra (MÖ 4. yüzyılda) kaçırıldığından, anıtın sadece üç yılan sarmalından oluşan destek (sütun) kısmı kalmıştır ki bu kısım da yüzyıllardır "Yılanlı Sütun" adıyla anılmıştır.

Yılanlı Sütun, MS 4.-5. yüzyıl başına kadar, adandığı yer olan Delphoi'de (Delfi), bu tarihten sonra yani Bizans İmparatorluğu döneminde Hipodrom'da, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Atmeydanı'nda, günümüzde ise Sultanahmet Meydanı ola-

Res. 1: Sultanahmet Meydanı'ndaki Yılanlı Sütun'un genel görünümü.

(Foto: G. Baran Çelik, 2011).

rak bilinen meydanda yer almıştır. Gerek Hipodrom gerekse Atmeydanı aynı yeri ifade etmekte olup ikisi de günümüzde Sultanahmet Meydanı içinde kalmaktadır. Halen Sultanahmet Meydanı'nda bulunan ve Delphoi Üçayaklı Kazanı'nın parçası olan Yılanlı Sütun, birbirine sarılarak yükselen ve boyunlarından itibaren ayrılan üç yılandan oluşmakla birlikte yılan başları günümüze kadar ulaşmamıştır. Sütun'u oluşturan üç yılan başından birine ait parça 19. yüzyıl ortalarında Ayasofya çevresinde bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmiş ve halen bu müzede sergilenmektedir (Res.2).

Yılanlı Sütun, Türkçe kaynaklarda, "tunçtan bir ejderha", "tunç ejderler", "üç ejder misali", "üç başlı ejderha", "peyker-i ejder," "yılanlar tılsımı", "yılan resmi", "sütun-i mar", "burma direk" ya da "burmalı sütun" olarak da anılmaktadır. Yabancı dillerde ise "yılan sütunu" ya da "yılanlı sütun" olarak Türkçeye çevrilebilecek bir şekilde ifade edilmektedir. Örneğin, Almancada "Shlangensäule", Fransızcada "Colonne Serpentine", İngilizcede ise "Serpent Column" olarak adlandırılmaktadır.

Res. 2: Günümüze kalan yılan başı parçası.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

(Foto: B. Taşkın, 2009).

Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Yılanlı Sütun'un kuzeydoğu yönüne rastlayan yüzünde Pers savaşlarına katılan kent devletlerinin (halklarının) listesi bugün hâlâ görülebilmektedir. Söz konusu yazıt, Yılanlı Sütun'u oluşturan yılanların gövdesi üzerine kazınmıştır.

ANTİK KAYNAKLARDA YILANLI SÜTUN

Üçayaklı Kazan'dan söz eden ilk antik kaynak, MÖ 484-425 yılları arasında yaşamış Herodotos tarafından yazılan *Historiae*'dir. Herodotos (IX, 81), Üçayaklı Kazan'ın Pers savaşlarında kazanılan ganimetin Tanrı için ayrılan onda bir pay ile yapıldığından, Delphoi'de sunağın yanında yer aldığından, üç yılan başı üzerindeki kazandan ve üç ayağından söz etmektedir. Thukydides'in (MÖ 460-395) Peloponnesos savaşlarının tarihini anlattığı eserinde (I, 132), Pers savaşlarında büyük yararlılık gösteren ve savaşın kahramanı olarak anılan Sparta Kralı Pausanias'ın, Üçayaklı Kazan'ın kaidesine, kendisini zaferin tek kahramanıymış gibi gösteren bir yazıt yazdırdığını, savaşa katılan diğer kentler arasında bu yazıtın hoşnutsuzluğa yol açtığı ve daha sonra savaşa katılan tüm kent devletlerinin kendi adlarını üçayağa (*tripoda*) yazdırdıkları belirtilmektedir. Üçayaklı Kazan'dan bahseden diğer bir antik kaynak ise MS 2. yüzyılda yaşamış coğrafyacı ve yazar Pausanias'tır. Pausanias, *Periegesis tes Hellas* adlı eserinde (X, 13, 9), Yunanların ortak adağı olan bakır (tunç) ejder kaidesi üzerinde bulunan altın kazanın Phokisliler tarafından yerinden alındığından söz eder. Diodoros (*Bibliotheke Historike*, XI.33.2) da Plataia Savaşı'ndan sonra yapılan ve tunç yılan tarafından taşınan Üçayaklı Altın Kazan'ın, Pausanias'ın da vurguladığı gibi, Yunanların ortak adağı olduğunu belirtir.

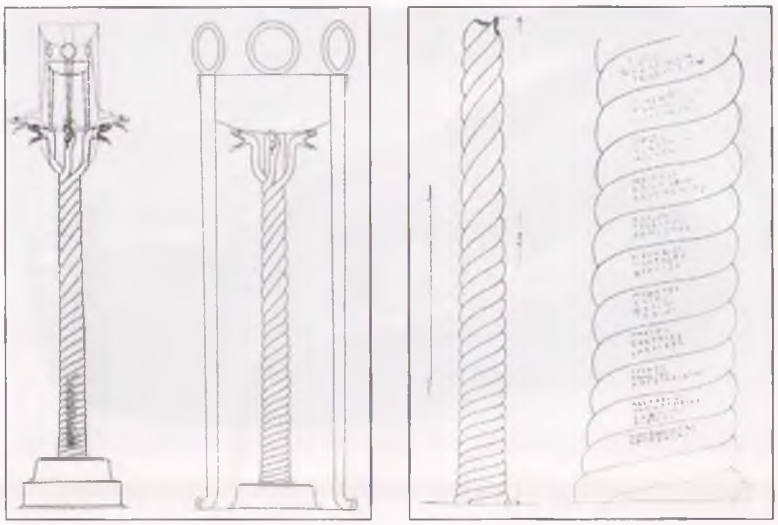
APOLLON VE ÜÇAYAKLI KAZAN

Bilindiği üzere Üçayaklı Kazan, Tanrı Apollon'a adak olarak sunulmuştur. Apollon, Zeus ile Leto'nun oğlu, Artemis'in kardeşidir. Söylenceye göre Apollon, Delphoi kehanet merkezine babası tarafından gönderilir. Delphoi'de bir su kaynağının yanında insanları ve hayvanları öldüren bir ejderle karşılaşır; Python bazen de Delphyne olarak adlandırılan ejderi -yılanı- oklarıyla öldürür. Bu ejder eski bir Themis tapınağını korumakla görevlidir ama kaynakları ve dereleri bulandırarak, köylülerin sürülerini kaçırarak, bereketli Krissa Ovası'nı talan ederek, Nymphaları korkutarak, ülkeye zarar vermektedir (Erhat 1993: 49; Grimall 1997: 79). Apollon bu canavarı öldürerek, ülkeyi ondan kurtarır. Daha sonra Themis kehanet merkezini ele geçiren Apollon, buraya kendi sembollerinden biri olan Üçayaklı Kazan'ı bağışlar (Grimall 1997:80).

REKONSTRÜKSİYON DENEMELERİ VE SÜTUN ÜZERİNDEKİ YAZIT

Apollon'un Delphoi kehanet merkezi mitosu çerçevesinde, yılan, üçayak ve kazan olarak tasarlanan Üçayaklı Kazan'ın, özgün şekli tam olarak bilinmemekle birlikte, 19. yüzyıl ortalarından bu yana Yılanlı Sütun ile Üçayaklı Kazan'ın birbirleri ile olan biçimsel ilişkisi üzerinde çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Konuyla ilgili görüş ve öneriler, anıta dair yazılı kaynaklar, üç ayaklar ve dönem özellikleri, sütuna ait olduğu düşünülen kaideler ile yılan başı üzerindeki izlerden yola çıkılarak yapılmıştır.[1]

Rekonstrüksiyon denemeleriyle ilgili olarak bilim adamlarından kimileri, kazanın üçayağının (*tripod*) üç yılan

Res. 3 a-b: Restitüsyon önerileri. a) Laroche'un önerisi; b) Steinhart'ın önerisi (Steinhart: 1997: 36).

Res. 4: Yılanlı Sütun üzerinde bulunan yazıt (Fabricus 1886: 176).

başı üzerinde durduğunu, kimileri ise birbirine dolanmış yılanların oluşturduğu bir sütunun kazanı sadece alttan desteklediği ve doğrudan doğruya taş kaide ya da kaidenin oturduğu zemin üzerine basan üçayak tarafından taşındığını iddia etmektedir (Res. 3 a-b).

Üçayaklı Kazan'ın restitüsyonu, 1968 yılında Gauer tarafından "Pers Savaşlarına Ait Adak Hediyeleri" konusunda yapılan doktora tezi kapsamında oldukça geniş bir biçimde değerlendirilmiş,[2] son olarak Steinhart tarafından 1997 yılında yeniden ele alınmıştır.[3]

Gauer kendinden önce birçok bilim adamı tarafından ileri sürülen iki öneri üzerinde durmuş, bu önerileri yüksek bir taşıyıcı üzerinde duran "üçayaklar" olarak adlandırdığı kazanı tutan üçayaklı taşıyıcının yılan başları üzerine oturduğu şekil (Res. 3 a-b); ve orta destekli üçayaklar olarak adlandırdığı üçayağın kaideye kadar uzandığı şekil (Res. 3 a-b) olarak sınıflandırmıştır. Ancak detaylı bir çalışmanın ardından Gauer, her iki rekonstrüksiyon önerisinden birincisine ya da ikincisine olur vermenin eldeki bulgular karşısında mümkün olmadığını ifade etmiştir (Gauer 1968: 89).

Steinhart, antik kaynaklar ve dönemin benzer eserlerinden yola çıkarak, orta destekli üçayaklı kazanların (Res. 3 b), MÖ 7. yüzyıla kadar geri götürülebilecek bir geleneğe dayandığını, üçayaklarda (tripod'larda) figürlü orta desteklerin resim geleneğinde olduğu gibi, literatürde de yer bulduğunu örneklerle anlatmıştır (Steinhart 1997: 35-45). Antik kaynaklar üzerinde yaptığı yorumlarında da üçayağın daha çok orta destekli üçayaklara uygun olduğunu belirten Steinhart, literatürde yer alan betimlemeler ve resimlerden yapılan tipolojik karşılaştırmaların bütünlük içinde bir rekonstrüksiyon için veri sunduğunu ancak günümüze ulaşan parçalarının eserin esas biçimini tüm detaylarıyla tekrar tasarlamaya kesinlikle izin vermediği, bunun yanı sıra mevcut veriler değerlendirildiğinde üçayağın orta destekli üçayak şeklinde (Res. 3b) olması gerektiğini belirtir (Steinhart 1997: 42).

Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Yılanlı Sütun'un kuzeydoğu yönüne rastlayan yüzünde Pers savaşlarına katılan kent devletlerinin (halklarının) listesi bugün hâlâ görülebilmektedir. Söz konusu yazıt, Yılanlı Sütun'u oluşturan yılanların gövdesi üzerine kazınmıştır. Yazıt, 1856 yılında sütun çevresinde yapılan kazı sonucunda Yılanlı Sütun'un bütünüyle ortaya çıkarılmasının ardından, önce Alman filologlardan Dethier ve Mordtmann,[4] daha sonra ise Fabricus,[5] tarafından okunmuş, Steinhart tarafından tekrar gözden geçirilmiştir[6](Res. 4). Tarihi Yunan yazıtlarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilen bu yazıtın, başta Lakedaimonlular, Atinalılar ve Korintliler olmak üzere Pers savaşlarına katılan 31 kent devletinin listesini içerdiği ve Phokis alfabesi kullanılarak ancak Lakonia diyalekti ile yazılmış olduğu belirtilmektedir (Steinhart 1997: 54).

Res. 5: Pertusier'in gravüründeki (1817) Çağlayan Kasrı Çadır Köşkü önünde bulunan Yılanlı Sütun biçimli fıskiye.

(Atasoy 2002: 281).

CONSTANTINOPOLIS'TEKİ YILANLI SÜTUN

Yılanlı Sütun'un, Büyük Constantinus tarafından Constantinopolis'e getirildiğini bildiren Bizans dönemi kaynakları bulunmaktadır.[7] Antik kaynaklardan yola çıkılarak sütunun Büyük Constantinus döneminde yani MS 4. yüzyılın ilk yarısında Constantinopolis'e getirilmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğu, en geç MS 5. yüzyıl başlarında kentte bulunduğu kabul edilmektedir (Stichel 1997: 318-319, 347).

Constantinus'un iktidarı döneminde Filistin'deki Caesarea piskoposu olan Eusebios, *Vita Constantini* adlı Constantinus'un hayatını an-

Res. 6: Fazıl Hüseyin Enderuni, *Zenanname* (1793), Çağlayan Kasrı önünde bulunan dört başlı Burmalı Sütun biçimli fıskiye.

(Atasoy 2002: 283).

latan kitabında (*Vit. Const.* III. 54. 2), Constantinus'un Hipodrom'da sergilenmek üzere birkaç üçayak getirttiğini belirtir. Salamisli kilise tarihçisi Sozomenos, MS 5. yüzyılın ortalarında yazdığı *Historia Ecclesiastica* adlı eserinde, Constantinus'un Hipodrom'a Lakedaiomonlu Pausanias'ın ve Yunan kentlerinin, Perslerle yapılan savaştan sonra Delphoi Apollonu'na ithaf ettikleri o çok ünlü üçayaklı kazanı koydurttuğunu söylemektedir (*Hist. Ecc.* II.5.4). MS 5. yüzyıl sonuna tarihlenen *Historia Nova* adlı eserinde Zosimos (II.31.1) da, Constantinus'un Hipodrom'u güzel eserlerle donatmaya çalıştığını ve Delphoi Apollon Üçayağını ve heykelini getirtmiş olduğunu bildirir. Zosimos'un bahsettiği bu anıtın kimi bilim adamları tarafından Yılanlı Sütun olarak yorumlandığı, kimi araştırmacılar tarafından da bunun Delphoi'dan getirtilen Yılanlı Sütun değil ancak Apollon'u temsil eden bir kült heykeli (agalma) olduğu ifade edilmektedir (Stichel 1997: 318).

Yılanlı Sütun'un Constantinopolis'e getiriliş nedeniyle ilgili olarak, şehrin yeniden inşası sırasında Perslere karşı edinilen eski başarıların hatırlanıyor olabileceği aynı zamanda klasik arketiplerin onarım ve tekrarlanması ile propaganda yapılıyor olabileceği (Stichel 1997: 319, 347) ya da Constantinus'un tanrısal bir ilgi kurmak amacıyla Apollon adına en fazla kutsanan adak anıt olan üçayağı seçerek yeni başkente getirtmiş olduğu (Madden 1992: 116; Bardill 2010: 165-166) gibi çok sayıda öneri bulunmaktadır.[8] İmparatorluğun politik açıdan gerilemeye başladığı ve Hıristiyanlaşmanın ilerlediği MS 7. yüzyıldan sonra, halk arasında Roma gelenekleri çoktan yok olmaya başlamış; bunun sonucunda da buradaki heykellerin gerçek anlamı ve değerinin kavranamaz hale geldiği ve heykellerin temsil ettikleri pagan tanrılarin, tarihi ve mitolojik kişiler dışında, yeni bazı yorumlarla ifade edildikleri belirtilmektedir (Berger 2012: 194). Bu kapsamda Yılanlı Sütun'un şehri yılanlardan koruduğuna olan inancın geliştiği anlaşılmaktadır.

Yılanlı Sütun Bizans dönemi içinde farklı işlevlerle kullanılmış henüz tam olarak bilinmeyen bir tarihte çeşmeye çevrilmiştir. 1855-1856 ve 1927 yıllarında Hipodrom'da yapılan İngiliz kazıları sırasında Hipodrom boyunca devam eden ve çoğu yerde takip edilebilen bir suyoluna rastlanmış, bu suyolunun bir bölümünün, Yılanlı Sütun'un tam altından geçtiği görülmüştür (Newton 1865: 28; Casson 1928: 12-14).

11. yüzyıldan itibaren çeşitli yerlerde yapılmış Yılanlı Sütun benzeri fıskiye betimleri ve gezginlerin anlatımları,[9] anıtın fıskiye olarak kullanılmış olabileceğini de düşündürmektedir. Anıtın gerçekten fıskiye olarak kullanılmış olup olmadığı hakkında yeterli veri bulunmamaktadır zira sözlü aktarımların da bu tasvirler üzerinde rolü olabileceği düşünülmektedir. 1422 yılında Buondelmonti'nin "...üç tunç yılanı birbirine dolanmış olarak gördük. Açık olan ağızlarından su, şarap ve süt akarmış" ifadesini kullandığı belirtilmektedir (Bardill 2010:

Res. 7: *Surname-i Hümayun*, (1582), Seyyidlerin Atmeydanı'na Gelişi.

Hipodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi. Sergi Kataloğu (ed. E. Işın). İstanbul 2010:193.

Res. 8: Peter Coeck Aelst Gravürü.

The Turks in MDXXXIII. A Series of Drawings Made in That Year at Constantinople (1873) (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi Env. No. 8753).

Res. 9: Yılanlı Sütun'un boyutlarını gösterir çizim.

(Çiz. A. Tayfun Öner, 2011).

167; Mansel 1970: 199; Stichel 1997: 326). İspanyol gezgin Pero Tafur'un da 1437-38 yıllarında Constantinopolis'e uğradığında, yalnızca süt ve şarap dökülen iki yılan başından söz ettiği, hac seyahati sırasında Kudüs'ten Constantinopolis'e gelen Augsburglu kanonik Wolf von Zülnhart'ın ise (ölümü 1519), yılan başlarından süt, şarap ve yağ aktığını söylediği ifade edilmektedir (Stichel 1997: 325).

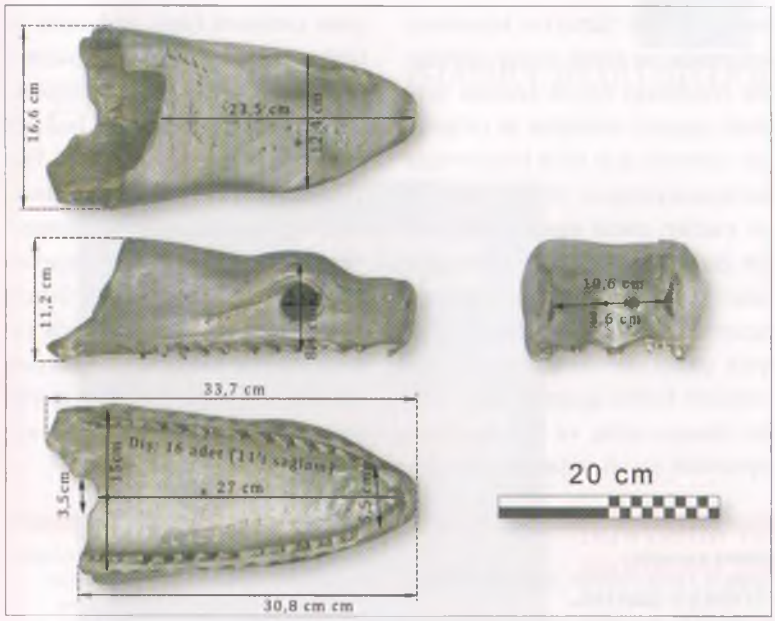
18. yüzyıl başlarında, Haliç çevresinde inşa edilen Sadabad Sarayı kompleksi içinde Kasr-ı Nişad adlı bir köşk bulunmaktadır. Kasr-ı Nişad'ın tam önünde bulunan havuzun ortasında ejder başları şeklinde fıskiyeli bir tunç sütun olduğu ifade edilmektedir (Eyice 1986: 31). Kasr-ı Nişad önündeki havuzda bulunan ejder başlı bronz fıskiye, Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Yılanlı Sütun'la büyük benzerlikler taşımaktadır (Res.5-6). Yılanlı Sütun'un fıskiye imajı ile Osmanlı dönemi sanatında da yer aldığı bu belgelerden anlaşılmaktadır (Baran Çelik 2012: 32-35).

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE YILANLI SÜTUN

Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453 tarihinde kenti ele geçirmesinin ardından Yılanlı Sütun bir İslam şehri ve kültürü içinde ifade bulmuştur. Bu dönem içinde 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyılın başında, yılan başlarından birinin alt çenesi kırılmış, 1700 yılında ise yılan başlarının tümü boyunlarından itibaren kırılarak kaybolmuştur.[10]

Kemalpaşazade tarafından 1512'ye doğru yazılmış olan *Tevahir-i Ali Osman* adlı basılmamış eserin 4. cildindeki bir pasajda, tunçtan birbirine sarılmış üç ejder şeklinde tanımlanan Yılanlı Sütun'un, başlarından birisinin çenesinin düştüğü ve bu başlar tamken şehirde yılan görülmediği aktarılmaktadır (Mansel 1970: 202). Sütun'un üç yılan başı ile tanımlandığı en son kronikler ve Kemalpaşazade'nin yukarıdaki ifadesinin bulunduğu metnin yazım tarihniden yola çıkılarak yılan başlarından birinin alt çenesinin en geç 1490-1512 yılları arasında kırılmış olması gerektiği düşünülmektedir. (Mansel 1970: 202).

Bu tarihlerden sonra Yılanlı Sütun uzun süre zarar görmeden mevcudiyetini korumuş ancak 1700 yılında yılan başları boyunlarından itibaren koparak kırılmıştır. Yılan başlarının tümünün kırılması olayı ise Topkapı Sarayı'nda hasoda mensubu ve tülbent ağası olan ve tarihini II. Mustafa'nın talimatıyla yazan Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın *Nusret name* adlı eserinde yer alır. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın, olayın saraya bildirilmesinin ardından olay yerine hemen bir araştırma ekibi gönderdiği ve bu ekibin verdiği rapora göre olayı tarihine kaydettiği bu kayıttan,

Res. 10: Yılan Başı'nın üç boyutlu çizimleri ve ölçüleri.

(Çiz. A. Tayfun Öner, 2011).

Res. 11: Yılanlı Sütun'un 3 derecelik eğimini gösteren çizim.

(Çiz. A. Tayfun Öner, 2011).

Res. 12: Tek yılanın kıvrım biçimi ve mesafesini gösteren modelleme.

(Çiz. A. Tayfun Öner, 2011).

yılan başlarının 21 Ekim 1700 tarihinde saat 17.20-17.30 arasında kırılmış olduğu anlaşılmaktadır (*Nusretname*: 42).

Bizans döneminde Yılanlı Sütun'un, yılanları şehirden uzakta tutan bir sihirli gücü olduğuna dair gelişen inanç, Osmanlıların şehri fethinden sonra da uzun süre devam etmiştir. Yılanlı Sütun'un, kenti yılan ve haşerattan koruyan bir tılsım niteliği taşıdığı, Osmanlı döneminin yazılı kaynaklarında önemli yer tutmuştur.[11] Yılanlı Sütun'un Osmanlı dönemindeki imajını o döneme ait minyatür ve gravürlerde de görmek mümkündür (Res. 7-8).

Res. 13: Yılanlı Sütun üzerindeki dökümden kaynaklı kusur ve onarım izi.

(Foto: G. Baran Çelik, 2011).

YERİNDE KORUNMASI SORUNU VE KORUMA ÖNERİSİ

Yılanlı Sütun'un ve Yılan Başı'nın mevcut durumu üç boyutlu tarama ve çizim çalışmaları ile 2011 yılı içinde belgelenmiştir[12] (Res.9-12); bu çalışmalar sırasında sütunun kaideye dik açı ile oturmadığı ve güneybatı-kuzeydoğu yönde 3 derecelik bir eğime sahip olduğu görülmüştür (Res. 11) (Baran Çelik:2012: 120). Bunun yanı sıra sütun gövdesi üzerinde bir aletle kesilerek açılmış alanlar, çeper kesiti düzenli olmayan ve herhangi bir aletle oluşturulmadığı anlaşılan boşluklar, uzunlukları ve derinlikleri değişen çok sayıda çatlaklar bulunduğu gözlenmiştir (Res. 13-15). Çeper kesiti düzenli olmayan boşlukların, genellikle büyük boyutlu eserlerin dökümü sırasında yaşanan sorunlar nedeniyle özgün durumda oluşan kusurlar olduğu, boşlukların yanındaki düzgün kesilmiş yüzeylerin ise bu kusurların yamanarak kapatılması için kullanılan bronz plakaların yerleştirildiği alanlar oldukları anlaşılmıştır (Baran Çelik 2012: 77).

Res. 14: Yılanlı Sütun üzerindeki onarım izleri ve derin çatlaklar.

(Foto: G. Baran Çelik, 2011).

Yılanlı Sütun'un, açık hava koşullarında maruz kaldığı sıcaklık değişikliği, nem, zararlı gazlar gibi atmosferik sebepler, fiziksel müdahaleler ve koruma politikalarında yaşanan eksikler nedeniyle büyük bir tehlike altında olduğu düşünülmektedir. Sütun üzerinde gözle görülür çok sayıda kırık, çatlak ve kesik alanlar ile bugüne kadar yaşadığı büyük

Res. 15: Yılan gövdesindeki çatlaktan detay.

(Foto: G. Baran Çelik, 2011).

doku kayıpları, tahribatın boyutunun açık göstergesidir. Bunun için eserin mevcut durumunun çok iyi etüt edilmesi ve ivedilikle koruma önlemlerinin geliştirilmesi gereklidir. Aksi halde Yılanlı Sütun'un uzun yıllar bu tahribatlara dayanamayacağı açıktır.[13]

Dünyanın birçok yerinde fosil yakıtların kullanılmaya başlamasıyla artan karbondioksit miktarı ile bozulma hızı artan bronz eserlerin, konservasyon- restorasyon çalışmaları Yılanlı Sütun'un korunması çalışmalarına örnek teşkil edebilir. Bu örneklerin büyük bölümü üzerinde yapılan araştırma ve çalışmalar eserlerin açık hava koşullarında korunamayacağını ortaya koymuş ve eserler, metal eserler için mutlak gerekli olan iklim ve nem oranı sabit kapalı alanlar olan müzelere taşınmışlardır.[14] Bu örneklerden yola çıkılarak Yılanlı Sütun'un atmosferik kirlilik açısından filtre edilen havaya sahip ve iklimlendirme açısından sorun yaşanmayacak bir müze ortamına (ilgisi nedeniyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri olmalıdır) taşınması gerektiği düşünülmektedir. Benzer bir öneriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Eski Yazışmalar Arşivi'nde rastlanmıştır. Bu öneri, 1895 yılında dönemin Müze-i Hümayun (günümüz İstanbul Arkeoloji Müzeleri) Müdürü Osman Hamdi Bey'e aittir. 1895 yılında yapılan bu önerinin bugün hayata geçirilmesi Yılanlı Sütun'un sağlığı ve güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.[15]

KAYNAKLAR

Yunan- Roma ve Bizans Dönemi Kaynakları

Eusebios, *Vita Constantini*

Yararlanılan Çeviri: *Life of Constantine*, (çev. A. Cameron- S.G.Hall), Oxford, 1999.

Herodotos, *Historiae*

Yararlanılan Çeviri: *Herodot Tarihi*, (çev. M. Ökmen), 3. Baskı, İstanbul, 1991.

Diodorus Sicilus, *Bibliotheke Historike*

Yararlanılan çeviri: Library of History (çev. C.H. Oldfather), Loeb, Londra, 1989.

Pausanias, *Periegesis tes Hellados*

Yararlanılan Çeviri: *Description of Greece*, (çev. W.H. Jones) Vol I; III-IV, New York, 2004.

Sozomenos, *Historia Ecclesiastica*

Yararlanılan Çeviri: *Historia Ecclesiastica*, (ed. J. Bidez - G. C.Hansen), Berlin, 1960.

Thukydides

Yararlanılan Çeviri: *Peloponnesos Savaşları Tarihi*, (çev. H. Demircioğlu), İstanbul, 1950.

Zozimos, *Historia Nova*

Yararlanılan Çeviri: *The Decline of Rome*, (çev. J.J Buchanan, H.T. Davis), Texas, 1967.

Osmanlı Dönemi Kaynakları

Aelst, P. C. (1873): *The Turks in MDXXXIII. A Series of Drawings Made in That Year at Constantinople*. London.

Derviş Mehmed Zilli (Evliya Çelebi). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 17. yüzyıl

Yararlanılan Yayın: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (haz. R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı) I. Kitap, İstanbul, 2006.

Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretname*, 1695-1720.

Yararlanılan Yayın: *Nusretname* (sad. İ. Parmaksızoğlu), Cilt II, Fasikül I. İstanbul, 1966.

Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *Dürr-i Meknun*, 15. yüzyıl ortası

Yararlanılan Yayın: *Dürr-i Meknun, Saklı İnciler*. (sad. N. Sakaoğlu), İstanbul, 2011.

Modern Kaynaklar

Atasoy, N., (2002), *Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul.

Baran Çelik, G., (2012), *Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü).

Bardill, J., (2010), "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri", *Hippodrom/ Atmeydanı, İstanbul'un Tarih Sahnesi*. (ed. B. Pitarakis), Sergi Kataloğu, İstanbul: 149-184.

Berger, A., (2010), "Halk Kültüründe ve Efsanelerde Konstantinopolis ve Hippodromu", *Hippodrom/ Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*. (ed. B. Pitarakis), Sergi Kataloğu, İstanbul: 194-205

Casson, S., (1929), *Preliminary Report upon Excavations Carried out in the Hipodrom of Constantinople in 1927: Second Report upon Excavations Carried out in and Near the Hipodrom of Constantinople in 1928 on behalf of the British Academy*. London.

Dethier P. A - A D. Mordtmann 1864, *Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis*, Vienna.

Erhat, A. (1993) *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.

Eyice, S., (1986), "Kağıthane –SÂDÂBÂD-Çağlayan," *TAÇ* I/1, İstanbul: 29-36.

Fabricus, E., (1886) "Das Plataische Weihgeschenk in Delphi" *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 2: 176- 191.

Gauer, W., (1968),"Weihgeschenke aus den Perserkriegen", *Istanbuler Mitteilungen* 2: 75-96.

Grimal, P., (1997), *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (çev. S. Tamgüç), İstanbul.

Kluge, K., (1929), "Die Gestaltung Des Erzes In Der Archaish-Griechischen Kunst" *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 44: 1-30.

Laroche, D., (1989), Nouvelles Observations Sur L'offrande De Platees, *Bulletin de correspondance hellenique*, 113: 183-198.

Madden, T.F., (1992), "The Serpent Column of Delphi in Constantinople: Placement, Purpose and Mutation" *Byzantine and Modern Greek Studies*. 16: 111-145.

Mansel, A. M., (1970), "İstanbul'daki Burmalı Sütun. Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bakış" *Belleten*, XXXIV: 189-209.

Marabelli, M., (2007), "The Monument of Marcus Aurelius: Research and Conservation" *Ancient and Historic Metals: Conservation and Scientific Research*. (ed. A.S. David-J. Podany-B.B. Considine): 1-19. http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/ancientmetals1.pdf (2011).

Newton, C.T., (1865), *Travels and Discoveries in the Levant*. II, London.

Paolo, F., (2007), "Restoration of the Marcus Aurelius: Facts and Comments"Ancient and Historic Metals: Conservation and Scientific Research. (ed. A.S. David- J. Podany- B.B. Considine): 21-31. http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/ancientmetals.html1-21 (2011).

Steinhart, M., (1997), "Bemerkungen zu Rekonstruktion, Ikonographie und Inschrift des Palataischen Weihgeschenkes", *Bulletin de correspondance hellenique*, 121: 33-69. http://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=page&serie_id=BCH&volume_number=121&issue_number=1&page_number=33&page_type=1%20Bulletin%20de%20Correspondance(2011).

Stichel, R.H.W., (1997), "Die 'Schlangensäule' im Hippodrom von Istanbul" *Istanbuler Mitteilungen*47, Tübingen:315-348.

Studniczka, F., (1928), *Zum plataischen Weihgeschenk in Delphi.Festgabe zur Winckelmannsfeier des Archäologischen Seminars der UniversitätLeipzig*.

DİPNOTLAR

* Bu konu, 2012 yılı başında Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü'nde, "Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları" adıyla yapmış olduğum yüksek lisans tezi kapsamında araştırılmış ve bu makale bu tezden alıntı yapılarak hazırlanmıştır.

1 Üçayağın özgün şekli ile ilgili öneriler için Bkz. Dethier – Mordtmann 1864; Fabricus 1886: 176- 191, Studniczka 1928; Kluge 1929: 1-30; Gauer 1968: 75-96; Mansel 1970: 189-209; Laroche 1989: 183-198; Steinhart 1997: 33-69.

2 Gauer 1968: 82-90.

3 Steinhart 1997: 35-45.

4 Dethier - Mordtmann 1864.

5 Fabricus 1886:176- 191

6 Steinhart 1997: 51-69.

7 Eusebios (*Vit. Const.* III.54.2); Sozomenos (*Hist. Eccl.* II.5.4); Zosimos (*Hist. Nova* II.31).

8 Sütun'un Constantinopolis'e getiriliş nedenine dair öneriler için Bkz. Stichel 1997: 319-320.

9 Yılanlı Sütun'un fıskiye benzer betimleri ve konuyla ilgili yorumlar için Bkz. Stichel 1997: 322-340,348.

10 Başlardan birinin alt çenesi, 19. yüzyıl ortalarında Ayasofya civarında bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmiştir.

11 Yılanlı Sütun'un Osmanlı kaynaklarında tılsım olarak anıldığı kaynaklar için Bkz. Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Dürr-i Meknun-Saklı İnciler*: 73; Kemalpaşazade tarafından 1512'ye doğru yazılmış olan *Tevahir-i Ali Osman* adlı basılmamış eser için bkz. Mansel 1970: 202; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. I: 29.

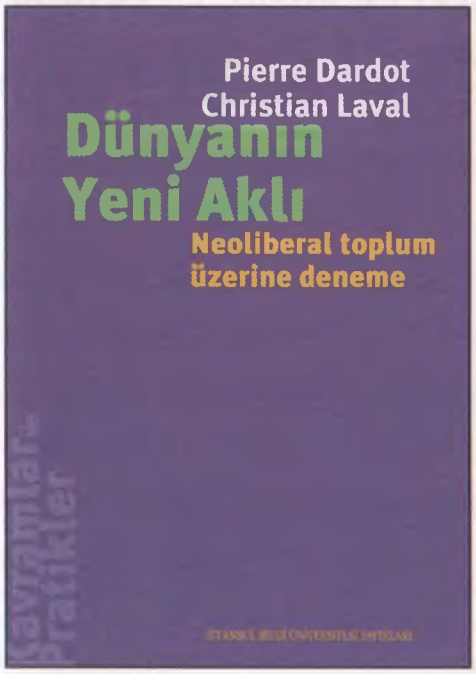
12 Tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezi kapsamında Sütun ve Yılan Başı, İmge Mimarlık Mühendisleri Sadık Demir ve Özgün Demir tarafından, Paro Focus 3 D Scaner cihazı kullanılarak taranmıştır. Taramalar A. Tayfun Öner tarafından üç boyutlu çizimlere dönüştürülmüştür.

13 Sütun'un bozulma durumu ve koruma önerilerinin detayı için Bkz. Baran Çelik 2012: 102-118.

14 Uzun araştırmalar sonucunda açık hava koşullarında kalmasının esere büyük zarar verdiği anlaşılan Roma'da Capitolinus Tepesi'ndeki bronz Marcus Aurelius Atlı Heykeli'nin koruma ve konservasyon çalışması için Bkz. Marabelli 2007: 1-19., Paolo 2007: 21-31.

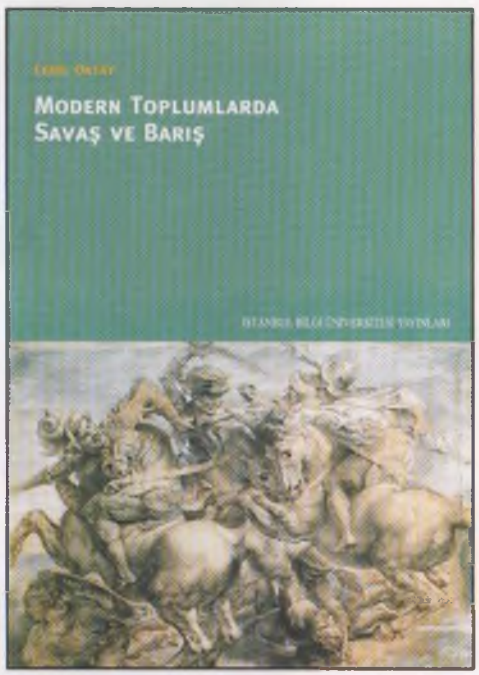
15 Konuyla ilgili Bkz. Baran Çelik: 2012: 131-140.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DÜNYANIN YENİ AKLI
NEOLİBERAL TOPLUM ÜZERİNE DENEME
PIERRE DARDOT – CHRISTIAN LAVAL
ISBN 978-605-399-244-8, 476 sayfa

YAŞADIĞIMIZ DÜNYANIN "YENİ AKLI" NEDİR?
Günümüzün "geçerli" Neoliberal aklı, savunduğu rekabet normlarını, eğitim ve sağlık alanlarından psikolojiye kadar yaygınlaştırıp, birey olarak özne olma biçimimizi de etkiliyor. Sonuçta, bu akıl bizlere "kendinizi de bir şirket gibi yönetin" diyor!..
Kitabın yayınlanmasından sonra yazarlarla yapılan söyleşi ise bu aklın hızla yerleşmeye başladığı Türkiye'de yaratılmak istenen rekabet mantığına karşı üretilmesi gereken ortaklık mantığına da ışık tutuyor.

MODERN TOPLUMLARDA SAVAŞ VE BARIŞ
CEMİL OKTAY
ISBN 978-605-399-242-4, 174 sayfa

ÇAĞIMIZDA KÜRESEL BİR BARIŞ MÜMKÜN MÜ?
Prof. Cemil Oktay bu kitabında, demokrasi, hukuk devleti ve toplumsal refah arayışlarının yaşadığımız dünyanın en temel talepleri olduğunu dile getirirken, herkesin temel bir soruya cevap araması gerektiğini vurguluyor: "Küresel bir barış, uygarlığı yeni ufuklara taşıyabilecek biçimde ve yine uygarlıkta geriye düşmemek koşuluyla nasıl olanaklı olabilir?"

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00** E-mail: **yayin@bilgiyay.com** - **dagitim@bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNT**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13** E-mail: **punto@puntokitap.com**

OSMANLI ERMENİLERİNİN TARİHİNDEKİ EN BÜYÜK FİLÂNTROP

KAZAZ ARTİN AMİRA BEZCİYAN

SARO DADYAN

Bu makalede Osmanlı Ermenileri tarihinin en büyük filântropu olarak anılan Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın hayatı, Bezciyan'ın yaşadığı dönemin adıyla anılmasına sebep olan icraatları ve ilişkileri ele alınıyor. Cemaat idaresindeki aktifliği ve yardımseverliği ile "Hıristiyanların Yardımcısı" ve "Milli Hayırsever" gibi unvanlar alan Bezciyan günümüzde de Türkiye Ermenileri arasında hayırseverlik deyince akla gelen ilk isimlerden biri olmaya devam ediyor.

Kazaz Artin Amira Bezciyan.

Ermeni kilisesi, nerdeyse kurulduğu ilk günden itibaren idari mekanizması dolayısıyla diğer kiliselerle taban tabana zıt bir yapı sergilemiştir. Ermeni kilisesi tarihi boyunca hiçbir zaman ruhanilerin tekelinde bir idari düzene sahip olmamış, din adamlarının yanı sıra devrin önde gelen sivilleri de gerek kilisenin gerekse de milletlerinin ve cemaatlerinin idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Hatta o derece ki 451'deki Kadıköy Konsil kararlarının, Ermeni kilisesince reddedildiği 506'daki kararnamede dahi ruhanilerin yanı sıra sivillerin de imzaları bulunmaktadır.[1]

Kilise içerisindeki bu idari düzen Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1554'teki İran Seferi'nin ardından, Eğin'den[2] soylarını Van Ermeni Krallığı'nın asilzadelerine dayandıran Ermeni sarraflar getirilmiş ve bu kimseler İstanbul'da Hasköy semtine yerleştirilmişlerdir. Büyük servetlere ve geçmişten gelen tecrübelere sahip olan bu aileler Darphane-i Amire Eminliği ve sarraflık gibi vazifelerle Osmanlı sarayında kendilerine imtiyazlı bir mevki edinebilmişler ve bu imtiyazlı durumları neticesinde cemaatleri içerisinde de söz sahi-

bi olabilmişlerdir. Devlete hizmet ettiklerinden dolayı çeşitli imtiyaz ve ayrıcalıklarla donatılan bu sarraflar, sahip oldukları saygınlığın bir göstergesi olarak "Hacı", "Hoca" yahut "Çelebi" unvanlarıyla anılmışlar, kendi cemaatleri içerisinde ise "İşkhan" yani "Prens" olarak isimlendirilmişlerdir.[3]

olunabilen bir zümreydi ve bunun en güzel örneği de Osmanlı Ermenileri tarihine adını altın harflerle yazdıran Kazaz Artin Amira Bezciyan oldu.

Kazaz Artin'in babası Boğos Efendi, Karslı bir tüccarken, 1768'deki kargaşalar ve yağmalar nedeniyle İstanbul'a göç etti ve başkentte

misinin idam kararını öğrenen Kazaz Artin, kız kardeşi Maryam'ın eşi Ohannes Ağa, Nuryan'ı da yanına alarak Et Meydanı'na gitti. Yeniçeri ağalarından Kazgancı Hacı Mustafa ile konuşup ona büyük meblağlar teklif eden Kazaz Artin Ağa'yı ikna ederek Ohannes Çelebi'yi ve diğer üç idam mahkûmunu kurtarmayı başar-

1821'de Yunan Devrimi patlak vermiş ve bunun neticesinde imparatorluğun en imtiyazlı konumdaki cemaati olan Rumlar gözden düşerek bürokrasiden soyutlanmışlardı. Böylelikle Ermeniler daha imtiyazlı bir mevkiye yükseldi, biraz da Kazaz Artin'in II. Mahmud ile olan yakınlığından dolayı bugün dahi söylenegelen "Tebaa-i Sadıka" unvanı Ermenilere yakıştırıldı.

Rum Patrikhanesi'nin aksine Ermeni Patrikhanesi, 1847 gibi geç bir tarihe kadar "Sen Sinod Meclisi" gibi ruhani bir kurula sahip değildir. Ermeni Patrikhanesi'nde tarih boyunca üye sayısı değişen ve saraydaki nüfuzlu Ermenilerin oluşturduğu bir sivil meclis vardır. Tüm cemaat işlerinin idaresi hatta yeri geldiğinde ruhanilerin tayini ve patriğin azledilip yeni bir patriğin seçilmesi dahi bu meclis tarafından yapılmaktadır. Meclisin cemaat içerisindeki gücü ve devlet nezdindeki meşruiyeti o dereceye varmıştır ki 1655'te ilk defa olmak üzere defalarca "Patrikliğe muktedir bir isim olmaması" gerekçesiyle sivil meclis bir patrik seçtirmemiş ve yıllarca Ermeni cemaatini bu siviller idare etmiştir.[4] Cemaat içerisindeki nüfuzları günden güne artan bu siviller 17. yüzyıldan sonra Arapçada "Prens" anlamına gelen "Emir" kelimesinden türetilmiş "Amira" unvanıyla anılmaya başladılar.[5] III. Selim devrinde ise sarrafların oluşturduğu bu aristokrat zümreye Balyanlar gibi mimar, Dadyanlar gibi barutçu ve Noradunkyanlar gibi ekmekçi aileler de dâhil oldu. Her geçen gün biraz daha zenginleşen ve iktidarlarını sağlamlaştıran bu zümreye mensup aileler meşruiyetlerini perçinlemek adına soylarını eski Ermeni prenslerine dayandırmaya başladılar. Fakat her şeye rağmen Amiralık bir soy aristokrasisi değil, liyakatle mensup

hemşerisi Karabet'in dokuduğu bezleri satarak geçimini sağladı. Bu nedenle zaman içerisinde "Bezciyan" ismiyle anılmaya başlayan Boğos Efendi hemşerisi ve patronu Karabet Efendi'nin kızı ile evlenerek bu evlilikten 10 Nisan 1771'de Harutyun[6] (Artin) isimli bir oğlu, daha sonra da Maryam ve Hamaspür isimlerinde iki kızı dünyaya geldi. Artin, yedi yaşına bastığında Kumkapı'daki patrikhane mektebine gönderilerek Ermenice, güzel yazı ve hesap bilgisi gibi iptidai bir eğitimin ardından Kapalıçarşı'da bir ipek tüccarının yanına çırak verildi ve bu nedenle "Kazaz"[7] lakabı ile anıldı. Yirmi dört yaşına geldiğinde ise Kapalıçarşı'da kendi namına bir dükkân sahibi olabildi. 1802 senesi, Kazaz Artin'in tüm hayatının değiştiği bir dönüm noktası oldu. O sene devrin önde gelen isimlerinden Darphane-i Amire Emini Ohannes Çelebi Düzyan ipek iltizamını elde ederek işlerinin başına birçok kimsenin tavsiyesi üzerine Kazaz Artin'i getirdi. Bu sayede Kazaz Artin, devrin önde gelen isimleriyle ve saraya yakın çevrelerle iletişime geçebildi.[8]

1807'deki Kabakçı İsyanı'nda yeniçeriler, birçok devlet adamıyla beraber III. Selim devrinin devlet ricaline yakın olan dört gayrimüslimin, Şapcı Musi, Çelebi Todoraki, Nizam Ustası Ekmekçi Artin ve Düzoğlu Ohannes Çelebi'nin de idamını istediler.[9] Hadı. Evinde idam edilmeyi bekleyen Ohannes Çelebi de Kazaz Artin'den bu haberi alınca altı oğlunu yanına çağırarak "bundan sonra Artin'i de bir evladı olarak kabul ettiğini ve kendilerinin de onu bir kardeş olarak kabul etmesini" istedi. Bu tarihten sonra hakikaten Düzyan kardeşler de Kazaz Artin'e "birader" diye hitap etmeye başladılar.[10]

Ohannes Çelebi Düzyan, kendisine verilen ipek iltizamı sona erdikten sonra Kazaz Artin'i bırakmayarak onu evine aldı ve tüm işlerinin idaresinden sorumlu kıldı. İki sene kadar sonra ise mubayaacı olarak Darphane-i Amire'ye aldırttı ve Kazaz Artin, bu işlerin yürütüldüğü Yaldız Hanı'nda çalışmaya başladı.[11] Ohannes Çelebi'nin 1812'deki vefatının ardından Darphane idaresine çelebinin oğulları Kirkor ve Sarkis Düzyan kardeşler getirildi. 1814 senesinde ise Darphane nazırlığına kibirli, süse ve eğlenceye düşkün, sefahate meraklı ve ihmalkâr kişiliğiyle tanınan Feyzi Abdurrahman Bey getirildi. Gerek Abdurrahman Efendi'nin iş bilmezliği ve ihmalkârlıkları nedeniyle, gerekse de Düzyan kardeşlerin idareyi ellerine alamamaları nedeniyle Darphane'de çeşitli usulsüzlükler meydana geldi.[12] Kazaz Artin, her ne kadar Düzyan kardeşleri Darphane'de yapılan çeşitli uygunsuzluklar ve ihmaller konusunda uyarsa da sözünü dinle-

temeyince Abdurrahman Efendi'den Darphane ile ilgili zimmetinde hiçbir şey olmadığına dair bir belge alarak tüm görevlerinden istifa etti.

Eylül 1819'da Sultan II. Mahmud'a yakın isimlerden Halet Efendi'nin girişimleriyle Feyzi Abdurrahman Bey azledilerek yerine eski şehremini Hayrullah Efendi Darphane Nazırı tayin edildi. Göreve başlar başlamaz Darphane kayıtlarını incelemeye başlayan Hayrullah Efendi'nin bulduğu açıklar neticesinde Feyzi Abdurrahman Bey ile beraber Düzyan Ailesi'nin de birçok mensubu tutuklanarak sorgulara alındılar. Tespit edilen otuz sekiz bin keselik açığın Darphane hazinesine geri ödenmesi için her ikisinin de tüm servetleri müsadere edildi ve Abdurrahman Feyzi Efendi Dimetoka'ya sürgüne gönderildi. Daha sonra Düzyanların evlerinde yapılan aramalarda Kuruçeşme'deki yalılarının altında gizli bir şapel bulununca davanın seyri tamamıyla değişti ve nihayetinde Kirkor ve Sarkis Düzyan kardeşler Bab-ı Hümayun önünde kafaları kesilerek, küçük kardeşleri Mıgırdiç de amcaları Mardiros ile beraber Yeniköy'deki yalılarında asılarak idam edildiler.[13]

Daha Düzyanların idamından evvel, tutuklandıkları sırada Darphane-i Amire Eminliği için münasip bir Ermeni sarrafın bulunması istenmiş ve Hassa Mimarı Kirkor Amira Balyan'ın tavsiyesiyle 5 Eylül 1819'da Kazaz Artin Darphane-i Amire Eminliği'ne tayin edilmişti. Bu nedenle Kazaz Artin, Kirkor Amira Balyan'dan bahsederken hep "Sebeb-i İkbalim" diye anardı.[14] O güne kadar hamisi olan Düzyan Ailesi'nin nüfuz ve servetleri aracılığıyla cemaate yardımlarda bulunmaya çalışan Kazaz Artin, bu tarihten sonra cemaat idaresinde daha etkin bir rol oynamaya başlayarak birçok kilise ve okula yardımlarda bulunduğu gibi, özellikle mesaisinin büyük bölümünü yıllardır Ermeni cemaati içerisinde süregelen Katolik-Ortodoks çatışmasına yöneltti. Ahmed Lutfi Efendi de Kazaz Amira'nın bu tutumuyla ilgili şunları kaydetmektedir:

"Kazaz Artin darbhane ve ceyb-i hümayun sarraflığını yakalayarak zahirde devlete sadakat, manada hem mezheplerine hidmet ve hem de mesnedini tekrar Düzoğulları familyasından teb'id fikri ile o esnada Memalik-i Mahrusa'da baş göstermekte olan Katolik ayinine giren Ermenilerin altından girip üstünden çıkmaya sermeye-i makderetini sarf eyledi."[15]

Ahmed Lutfi Efendi'nin de dikkat çektiği üzere Kazaz Artin cemaat meselelerinde özellikle de Katolik sorununda sorumluluklar üstlenerek son derece cesur davranıyor, hatta yeri geldiğinde elçiliklere giderek Fransız elçisiyle tartışmaktan dahi geri durmuyordu.[16] 1819'da Düzyan Ailesi'nin önde gelen birçok isminin idam edilmesi ve ailenin geri kalanının da çeşitli yerlere sürgün edilmelerinin ardından Babıâli, Ermeni Patriği Boğos Efendi'den cemaat içerisindeki Katolik-Ortodoks çatışmasına bir son verilmesini istedi. Bunun üzerine 18 Ocak 1820'de uzlaşma çabaları resmen başlayarak Ermeni Patrikhanesi'nden ikisi ruhani üç üyeden ve Ermeni Katoliklerden dört Mıkhitarist din adamından oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon üç ay gibi bir süre gerek Kirkor Amira Balyan'ın, gerekse de Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın konaklarında yaptıkları toplantılar neticesinde iki mezhep arasındaki farklılıkların bir ortak paydada buluşturulduğu "Hıraver Siro" yani "Sevgiye Davet" isimli bir risale meydana getirdi. 2 Nisan 1820'de bu metin İstanbul Ermeni Patriği Boğos tarafından da resmen onaylanarak 19 Nisan 1820'de yedi Katolik Ermeni din adamı Kumkapı'daki patriklik kilisesinde yapılan büyük bir törenle ana kiliseye geri döndüler. Fakat bu uzlaşmanın ardından Ermeni cemaatindeki mutaassıp halk kışkırtılarak, patrikhanenin Katolik mezhebini kabul ettiği ve papanın hâkimiyeti altına girdiği gibi propagandalar yapıldı ve neticede bir isyan çıkarak, Ermeni Patrikhanesi beş yüz kişilik bir kalabalık tarafından basılıp patrik linç edilmekten son anda kurtuldu ve olay kolluk kuvvetlerinin müdahalesi neticesinde durdurulabildi. Ahalinin böyle bir araya gelerek bir isyan başlatmaları ve kendi kiliselerine, kendi din adamlarına saldırmaları Osmanlı sarayında büyük bir öfkeye neden oldu. Her ne kadar isyanın elebaşıları din değiştirip Müslümanlığı kabul etmiş olsalar dahi bu durum bile onları kurtarmaya yetmeyerek beş kişi idam edildi.[17]

Ermeni Patrikhanesi basıldı patrik linç edilmekten son anda kurtuldu, olay kolluk kuvvetlerinin müdahalesi neticesinde durdurulabildi. Ahalinin böyle bir araya gelerek bir isyan başlatmaları ve kendi kiliselerine, kendi din adamlarına saldırmaları sarayda öfkeye neden oldu. İsyanın elebaşıları din değiştirip Müslümanlığı kabul etmiş olsalar dahi bu durum onları kurtarmaya yetmeyerek beş kişi idam edildi.

Bu idamların dışında, cemaat içerisindeki uzlaşma çabalarını hoşnutsuzluklara neden olacak şekilde yürüttükleri için dört amirayla birlikte Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın da Limni Adası'na sürgüne gönderilmesine karar verildi. Kazaz Artin, her zamanki gibi titiz davranarak Darphane hesaplarının kontrol edilmesini ve bir suiistimal neticesinde sürgüne

gönderilmediğine dair kendisine bir belge verilmesini istedi. Amira'nın bu isteği kabul edilerek Darphane kayıtlarının incelenmesinden sonra kendisine, "Görevini suiistimalden dolayı değil, halk arasında nifak çıkartmaktan" dolayı sürgün edildiğine dair bir belge verildi. Kazaz Artin'in yerine ise Darphane Eminliği'ne Ermeni Katolik cemaatinden Boğos Amira Bilezikçiyan getirildi ki devlet bu hareketiyle Ermeni Katolikler ve Ortodokslar arasında bir denge sağlamaya çalışıyordu. [18]

Bir yıldan kısa bir süre sürgün hayatı yaşayan Kazaz Artin, 1820 yılının sonlarında affedilerek İstanbul'a dönmesine müsaade edildi. Fakat cemaat işlerindeki aktifliği nedeniyle yaşadığı bu sürgün Kazaz Amira'nın cemaat idaresinden uzaklaşmasına neden olmadı, bilakis bu tarihten sonra gerek cemaat idaresinde gerekse de Osmanlı bürokrasisi içerisinde daha aktif bir rol oynadı. Zira dönüşünden bir sene sonra, 1821'de Yunan Devrimi patlak vermiş ve bunun neticesinde imparatorluğun en imtiyazlı konumdaki cemaati olan Rumlar gözden düşerek bürokrasiden soyutlanmışlardı. Rumların gözden düşmesiyle beraber Ermeniler daha imtiyazlı bir mevkiye yükseldi, II. Mahmud'un son yıllarında Ermenilere daha müsamahakâr davranıldı ve biraz da Kazaz Artin'in II. Mahmud ile olan yakınlığından dolayı bugün dahi söylenegelen "Tebaa-i Sadıka" unvanı Ermenilere yakıştırıldı. Kazaz Artin sürgünden ilk döndüğünde Boğos Amira Bilezikçiyan ile beraber Darphane Eminliği'ni yürütmesi emredildi.[19] 1823'te ise Darphane'nin idaresiyle birlikte Ceyb-i Hümayun hazinesinin idaresi de tamamıyla kendisine terk edildi.[20]

Kazaz Amira, pratik zekâsı ve en büyük krizlerde dahi getirdiği akılcı çözüm önerileri sayesinde zamanla II. Mahmud'a danışmanlık edebilecek bir seviyeye ulaştı, hatta o derece ki sürekli saraya davet edilip fikirleri sorulduğundan dolayı 1824'te Yenikapı'dan Ortaköy'e taşınmak durumunda kaldı.[21] Kazaz Amira'nın çözüm önerilerine örnek olarak 1829 senesinde yaşanan bir vaka gösterilebilir. 1827-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın son günlerinde Rus donanmasının deniz yollarını abluka altına alması neticesinde İstanbul'daki deniz trafiği sekteye uğramıştı ve Anadolu'dan getirilen buğday ve hububat da İstanbul'un ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Bu sırada başkentin ihtiyat ambarlarındaki hububat kontrol edildiğinde bunların da uzun zamandır yenilenmediklerinden dolayı çürümüş ve kullanılamayacak halde oldukları görüldü. Neticede ekmeğin kalitesinde büyük bir düşüş yaşandı ve Ahmed Lutfi Efendi'nin "Bu ekmek yumruk kadar simsiyah bir somundu ki Allah o günleri bir daha göstermesin yenilir, yutulur şey değildi" olarak betimlediği ekmekler kilise ve camilerde büyük bir izdiham içerisinde dağıtılıyordu. Neticede bu kıtlığın önüne geçilemedi ve on yıldan az bir süredir İstanbul'da yaşayan tüm halkın memleketlerine gönderilerek şehir nüfusunun düşürülmesi kararlaştırıldı.[22] Fakat Kazaz Artin, şehir nüfusunun düşürülmesinin gerek güvenlik gerekse de iktisadi açıdan doğru olmayacağını düşünerek Sultan Mahmud'a buğday ve zahire ticaretinin serbest bırakılarak hiçbir vergi talep edilmemesini önerdi. Sultan Mahmud'un da bu öneriyi kabul edip hayata geçirmesi neticesinde on iki gün gibi kısa bir sürede kıtlığın önüne geçilebildi. Istepan Papazyan'ın kaydettiğine göre bu olaydan sonra Sultan Mahmud, Kazaz Amira'ya büyük bir lütufta bulunarak "Ekmeğim sana helal olsun!" diye iltifatta bulunmuş, Kazaz Amira da bu teveccühe karşılık "padişaha dua etmeleri" tavsiyesiyle Ermeni fukarasına dağıtılmak üzere yüz bin kuruş bağışlamıştır.[23]

Kazaz Artin'in bu çözümleri onun imparatorluğun en imtiyazlı nişanlarıyla taltif edilmesini de sağladı. 1827-1829 Osmanlı- Rus Savaşı'nın neticelenmesinden sonra Osmanlı'nın Rusya'ya ödeyeceği savaş tazminatı üç taksite bağlandı. Savaş sonrasında beraberinde birbirinden kıymetli hediyelerle Sankt Petersburg'a gönderilen Damat Halil Paşa büyük bir hüsnü kabul gördü ve bu hediyeler neticesinde Çar, savaş tazminatının birinci taksitinden feragat etti. Fakat ikinci taksitin zamanı gelip de gerek duyulan para yine toparlanamayınca bu sefer Kazaz Amira, "tağşiş" yani paradaki bakır oranını yükseltip bir tür devalüasyon yaparak devlete büyük gelir sağladı. Bunun yanı sıra Avrupalı bankerlerle görüşüp faizle borç alarak tazminatın ödenmesini sağlayabildi. Gösterdiği bu faydalar neticesinde de II. Mahmud, Kazaz Artin'e imparatorluğun en imtiyazlı nişanı olan "Tasvir-i Hümayun Nişanı"nı tevcih etti ki Kazaz Artin, Osmanlı tarihi boyunca bu nişana

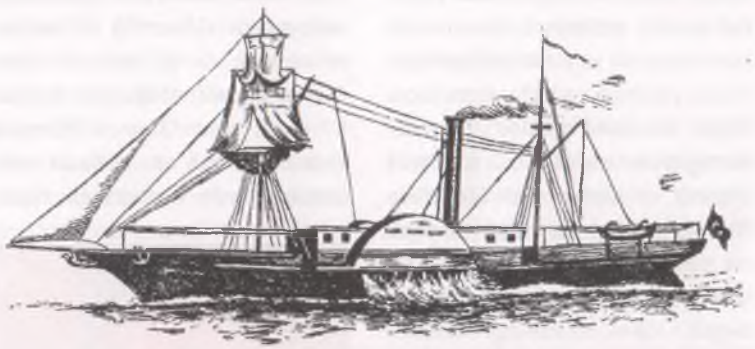

II. Mahmud

malik olabilmiş tek gayrimüslimdir. Göğsünde bu nişan olduğu halde tazminatın ödendiğini tebliğ etmek üzere Babıâli'ye giden Amira, vükela odasına girdiğinde kendisine de bir nazır gibi saygı gösterilmiş ve iltifatta bulunulmuştur.[24] Özellikle Tasvir-i Hümayun Nişanı'nın verilmesinden sonra Kazaz Artin Amira'nın Osmanlı bürokrasisi içerisindeki mevkii bir hayli sağlamlaşmış, resmi törenlere devlet ricali ile beraber katılmaya başlamış ve Sultan Mahmud'un Kapalıçarşı'ya düzenlediği tetkik gezilerinden Çanakkale, Edirne ve Bozcaada'ya düzenlenen seyahatlerine kadar hep padişahın maiyetinde yer almıştır.[25]

20 Mayıs 1828'de ise İstanbul'a gelen Swift isimli bir İngiliz buharlı gemisi, Kazaz Artin ve beraberindeki iki Ami-

ra ile birlikte üç yüz elli bin sterline satın alınarak gemiye Türk bayrağı çekilmiş ve Sultan Mahmud'a hediye edilmiştir.[26] Sultan Osman adı verilen ve halkın "Buğ" olarak isimlendirdiği bu gemi Sultan Mahmud'un şahsi kullanımına ve seyahatlerine tahsis edildi[27] ve bu geminin alınmasından sonra böyle gemileri idare edebilecek asker

Behcet Cantok'un çizimiyle Swift Gemisi.

Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi.*

ve subayların yetiştirilmesi Sultan Mahmud tarafından emir buyruldu.[28]

Kazaz Artin'in Sultan Mahmud'la olan bu yakınlığı Amira'nın büyük bir servet sahibi olmasını ve cemaat idaresinde de güçlenmesini, hatta tek güç haline gelmesini sağladı. Artık tüm yardım faaliyetleri onun başkanlığında yürütülüyor, tüm kararlar onun tarafından alınıyor ve cemaatin kilise işlerinden eğitim hareketlerine kadar her şeyi onun tarafından yönetiliyordu. Hazret-i İsa'nın mezarında ayin yapmak sade-

Kazaz Artin'in Ermenice Mührü.

Surp Pırgiç Hastanesi Koleksiyonu.

ce Latinlere ve Rumlara tanınmış bir imtiyazken, Kazaz Artin'in eliyle Ermenilerin de burada ayin yapma izni II. Mahmud'dan alınmış ve dünyanın dört bir yanındaki Ermeni kiliselerinde sevinçle karşılanan bu haber neticesinde Kazaz Amira ve II. Mahmud adına dualar düzenlenmişti.[29] Kazaz Artin'in cemaat idaresindeki aktifliğinin yanı sıra kilise işlerine de bu derece önem vermesi halkın gözünde onu bir kat daha yüceltiyordu ve kendisine "Kristosazor" yani "Hıristiyanların Yardımcısı" unvanı yakıştırılıyordu.[30] Ermeni Patrikhanesi tarafından ise kendisine "Azkayin Anzoukagan Parerar" yani "Milli Hayırsever" unvanı verilmişti.[31]

Kazaz Amira sadece kiliselere yardımlar yapmakla ve yeni imtiyazlar almakla kalmıyor, aynı zamanda kilise işlerini de yeniden düzenliyordu. Amiralar tarafından her sene Ermeni kilisesinin en büyük ruhani merkezi olan Eçmiadzin'e padişahın kutsal topraklara gönderdiği Surre Alayı'na benzer büyük bir alayla hediyeler gönderilir ve karşılığında "Miron" adı verilen kutsal yağ getirilir ve piskoposlar takdis edilirdi. Fakat 1828 Türkmençay Anlaşması ile Eçmiadzin'in idaresi İran'dan Rusya'ya geçince Kazaz Artin Amira, Reisülküttap Akif Paşa ile görüşerek:

"Mukaddema Eçmiadzin Devlet-i Aliyye'ye nispetle küçük bulunan Devlet-i İraniyye yedinde bulunmayla İstanbul orasını buraya çekerdi. Şimdi Rusya gibi kavi ve şedidü'şşekime bir devlet eline geçti. Bundan sonra burasını o taraf çeker. Bu tarik ile Ermenilerden Rusya'ya meyledenler olur. Devlet-i Aliyye dahi bunu görüp Ermenilerden soğur. Hâlbuki şimdi Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i maliyesi Ermenilerin elindedir ve bütün Osmanlı memurlarının parası ve muhasebesi Ermeni sarraflarının odalarındadır. Osmanlıların indinde en ziyade muhterem olan ırz-u namusları Ermeni ayvazlara teslim-i tevdi olunuyor. Bu emniyete halel gelirse Ermeni taifesi azim hasara uğrar. Devlet-i Aliyye dahi politikaca mutazarrır olur. Anın için artık İstanbul'un Eçmiadzin'e olan rabıtasına zaaf getirmek lazime-i halden görülür. Binaenaleyh Eçmiadzin surrelerinin kat'ına karar verdirdim. Siz de buna dayanmalısınız" demiş ve Osmanlı idaresini de ikna etmeyi başararak Eçmiadzin ile İstanbul'un ilişkisini keserek Osmanlı Ermenilerinin Rus propagandalarından etkilenmelerinin önüne geçmeyi başarmıştır.[32]

Çok büyük bir servete sahip olmakla beraber kendisi orta sınıf bir hayat yaşayan Kazaz Artin, hayatı boyunca bu büyük servetini hayır işlerinde kullanmıştır. Ermeni cemaati içerisinde vücuda getirdiği eserleri özetlemek gerekirse: Kartal Surp Nışan Kilisesi ve Okulu (1810-1815), Patrikhane Binası (1823), Beyoğlu Kız Okulu (1826), Kumkapı Bezciyan Okulu (1828), Kumkapı'daki patriklik kompleksi (üç büyük ve üç küçük kilise, derslikler, odalar ve havuz) (1829), Surp Arakelots Azkayin Okulu (1830), Hasköy Surp Isdepanos Kilisesi (1831), Zeytinburnu Surp Hagop Kilisesi (1832), Boğosyan Erkek Okulu (1832), Varvaryan Kız Okulu (1832), Topkapı Bezciyan Okulu (1832), Eyüp Karma Okulu (1832), Kumkapı Surp Harutyun Kilisesi (1832) ve Eyüp Surp Yeğya Kilisesi sayılabilir. Bunların dışında da birçok kuruma, Rum ve Latin cemaatlerine de maddi yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca 1832 senesinde Ermeni cemaati içerisinde zenginlerin periyodik bağışlar yapacağı ve fakirlerin kiliselerden maaş alacağı bir yardım sandığı kurmuş ve bu projesini açıklarken "Bir yaz boyu aç kaldığım oldu. Bugün cenab-ı hakkın lütfüyle zenginim. Fakat nice zenginlerin de düştüklerini, nanpareye muhtaç olduklarını gördüm. Elimizde varken fukaraya verelim, biz de düşersek bize verirler" şeklinde bir konuşma yapmıştır.[33] Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın en büyük ve onu en heyecanlandıran eseri ise resmi açılışını göremeden vefat ettiği ve İstanbul Ermenilerinin sosyal hayatlarında önemli bir rol oynayan Surp Pırgiç Hastanesi'dir.

Ömrünün son günlerini hastalıklarından mustarip bir şekilde geçiren ve en son yatağa düşen Kazaz Artin

Amira'nın tedavisi için hekimbaşı ve diğer saray doktorları görevlendirildiler. Doktorların tavsiyesi üzerine hava değişimine çıkmak için Sultan Mahmud'dan izin alan Amira yanında hususi doktoru Nikolaki Efendi, Amira'nın dini vazifelerini yerine getiren Kalust isimli papazı ve hizmetkârları olduğu halde on sekiz

günlüğüne Yalova ve Bursa'ya gitti. Kazaz Artin, gittiği her yerde büyük bir hürmetle karşılandı, hatta hükümet konaklarını ziyaret ettiğinde askeri merasim düzenlendi. Bu kısa ziyaretinde dahi kendisinden yardım isteyen okul ve kiliselere yardımlarda bulunan Amira, hiçbir fayda göremeden İstanbul'a geri döndü. İstanbul'a dönen fakat hastalığı nedeniyle yataktan çıkamayan Kazaz Artin, bir akşam beraberinde mabeyncilerden Ali Rıza ve Mehmed Ali Beyler olduğu halde yalıya gelen II. Mahmud tarafından ziyaret edildi. Bu ziyaretin duyulmasının ardından da devrin önde gelen devlet ricali ve çeşitli devletlerin elçileri de kendisini ziyaret ettiler. Bunun yanı sıra padişahın emri gereğince Musahip Said Efendi de her gün Amira'nın Ortaköy'deki yalısına giderek sağlığı hakkında bilgi alıyordu. Kazaz Artin, hastalığının son günlerinde rutubetten korunmak adına Ohannes Pişmişyan'ın Maslak'taki köşküne taşındı. Bunun üzerine Sultan Mahmud da Maslak'ta Amira için yeni bir köşk inşa edilmesini buyurdu, bunun yanı sıra padişahın emriyle sarayın incesaz takımı da her gün Maslak'taki köşke gidip hasta yatağındaki Amira'ya güzel birkaç saat geçirtiyorlardı.[34]

Kazaz Artin'in cemaat idaresindeki aktifliğinin yanı sıra kilise işlerine de bu derece önem vermesi halkın gözünde onu bir kat daha yüceltiyordu ve kendisine "Kristosazor" yani "Hıristiyanların Yardımcısı" unvanı yakıştırılıyordu. Ermeni Patrikhanesi tarafından ise kendisine "Azkayin Anzoukagan Parerar" yani "Milli Hayırsever" unvanı verilmişti.

Kazaz Artin'in ayinlerde giydiği kilise kıyafeti.

Arsen Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler.*

Amira Bezciyan'ın Kumkapı'daki Patriklik Kilisesi'ne Defnedilmek İçin İstediği İzin ve Sultan Mahmud'un Verdiği Hatt-ı Hümayun.

BOA. HAT.
Nr. 773-36263

Sahib-i arzuhal mersum Artin'in derkar olan hizmet ve sadakati mukabili hal-i elhal vukuunda ayini üzere kinisa-yı mezbure defnolunmak için Ermeni patrikine hitaben mersumun yedine beyaz üzerine bir kıta ferman-ı âli-şanım ita olunsun.

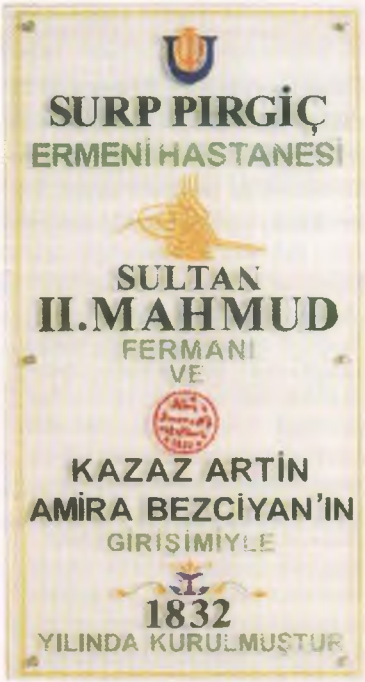
Cenab-ı rab-ül-alemin padişah-ı alempenah şevketlu mehabetlu kudretlu kerametlu zıl-ı zalilullah hallad-allahu ömrehu ve saltanatahu ve bekahu efendimiz hazretlerinin saye-i feyz-i ilahi ve mebde-i emn ve refah olan mübarek ve mesud vücud-ı zicud-u lazımü'l-mevcud-i mülukanelerinin cemialam ve ekdar-ı kevniyeden avn ve samadaniyesinde memul ve masun ve evrek-i hilafet-i şehinşahanelerinde ila-ahir-id-deveran şevket-nisar ve ebed-nümun eylediği halde muhalifin-i devlet-i aliyyelerin kahr ve rimada-karin ve nice nice fütuhat-ı inayet-i bi-gayat ihsanıyla ebniye gibi nema olan mübarek kalb-i hümayun-ı şahanelerin sürur ve inbisat-ı gunagun ile malamal ve meşhun eylemek duaları akl-ı acizanem erdiği ve lisan-ı kasıranem döndüğü vechile her subh ve mesa mukteza yı rıkkıyet ve ra'iyetim üzere isal-i bargah-ı halik-i bi-çun kılınmakta olduğu ve bu kulları devlet-i aliyye-i ebedi'd-devam ve saltanat-ı seniyye-i sermedi'l-kıyam hazret-i padişahnelerinin edna bir reayasından iken min-gayr-ı haddin ve istihkakın nail olduğum inayet-ı bi-payan ve ihsan-ı bi-gayat kitistanelerinin eda-yı hak-ı teşekküründe her lisanım bin zeban ve her bir zebanım hezar dürlü lisan ile bil-cümle evkat-ı sa'atimi ediyye-i hayriye-i şehr-i yarilerine kasr ve hasr etsem kema-hüve-hakkahu edasında kusurum olacağı emr-i gayr-i mestur ve saye-i merahim-vaye-i hazret-i şehr-i yarilerinden her bir hususta kamreva kam-bin olarak her halde müstagrak-ı ihsan-ı bi-misal-i şehin-şahaneleri olduğum vareste-i kayd-ı sütur olub ancak hal-i elhal vukuunda bir mahal-i muayyeneye defn olunmaklığım için ayinimizce bir mezar yeri inşası hayli vakitten beri gece ve gündüz emel ve efkar ve matlabım olduğu ve Kumkapu civarında kain patirkhane kilisa derununda münasib mahal olub ol vechile bir mezar inşa ettirdiğim halde saye-i hüma-vaye-i hazret-i şehr-i yarilerinde göre geldiğim lutf ve ihsan-ı cenab-ı cihandarilerine bil-ilave milletim miyanında hasb-el ayin rağbet ve riayet ve raiyyet-i abidanemi müstevcib bir keyfiyet olarak emel-i acizaneme nailiyetiyle bade-ez-in rıza-yı hazret-i şehr-i yarileri tahsilinden gayri fikir ve endişem olmadığı muhat-ı ilm-ara-yı hazret-i padişahaneleri buyuruldukta ber-minval-i muharrer niyaz-ı acizanem muvafık-ı rıza-yı yümn iktiza-yı hazret-i şehr-i yarileri buyurulur ise kilisa-yı mezkur derununda olub Artin ismiyle müştehir olan mahale şimdiden bir mezar inşa eylemem için bab-ı alilerinden patrik kullarına emr ve tenbih buyurulması ve yed-i acizanemde bulunmak için bir sened itası hususuna ruhsat-ı seniyye-i hazret-i şehr-i yarileri şayan ve ol vechile abd-i acizanelerin mesrur ve şadan buyurulmak babında ve her halde emr-ü ferman ve lutf ve kerem ve ihsan şevketlu mehabetlu kudretlu atıfetlu kerametlu zıl-ı zıllullah-ı padişah-ı alem-penah efendimiz hazretlerinindir.

Bende Artin mübayaacı-i darbhane-i amireleri

Kazaz Artin Amira Bezciyan, 3 Ocak 1834 günü kendisinden sonra Darphane-i Amire Eminliği'ne Agop Düzyan'ın getirilmesini vasiyet ederek vefat etti. Agop Düzyan, Amira'nın Tasvir-i Hümayun Nişanı'nı saraya götürerek vefatı Sultan Mahmud'a bildirdiğinde padişah, mutantan bir cenaze töreni yapılması ve tabutun saray iskelesine getirilerek oradan Kumkapı'daki patrikhaneye götürülmesini emretti. Padişahın emri gereği hizmetkârları tarafından taşınan Kazaz Amira'nın tabutu, önünde Ermeni Patriği Isdepanos Efendi, Karabet ve Asvazadur isimli başpiskoposlar ve üç papaz, arkasında ise Agop Çelebi Düzyan, Canik Amira Papazyan ve Artın Amira Erganyan olduğu halde saray iskelesine getirilerek buradan kayığa yerleştirildi ve bu sayede Sultan Mahmud da son bir kez Kazaz Artin'i gördü. Önce Yenikapı'daki evine, sonrasında da Kumkapı'daki patriklik kilisesine götürülen Amira'nın naşı hayattayken ferman

Osmanlı Ermenileri tarihindeki en büyük filântrop olarak tarihe geçen Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın yaşadığı yıllar "Bezciyan Dönemi", bıraktığı onlarca cemaat kurumu ise "Bezciyan Emaneti" olarak anılır. Bugün dahi birçok cemaat kurumunda resimlerini görmek, onu anmak adına düzenlenen ayinlere yahut etkinliklere rastlamak ve anlatılarda onun hikâyelerini duymak mümkündür.

aldığı üzere patriklik kompleksi içerisindeki Surp Harutyun Şapeli'ne defnedildi.[35]

Osmanlı Ermenileri tarihindeki en büyük filântrop olarak tarihe geçen Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın yaşadığı yıllar "Bezciyan Dönemi", bıraktığı onlarca cemaat kurumu ise "Bezciyan Emaneti" olarak anılır. Tarihten günümüze kadar Türkiye Ermenileri arasında bulunduğu konumunu koruyan Kazaz Amira, hâlâ hayırseverlik deyince akla gelen ilk isimdir. Bugün dahi birçok cemaat kurumunda onun resimlerini görmek, onu anmak adına düzenlenen ayinlere yahut etkinliklere rastlamak ve anlatılarda onun hikâyelerini duymak mümkündür.

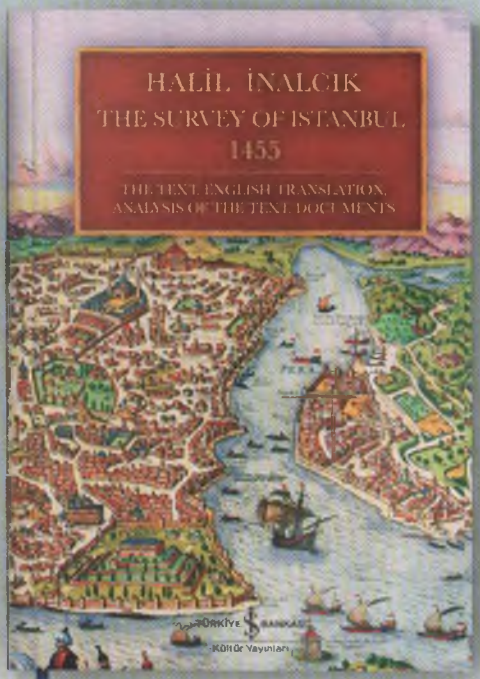
Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın Kumkapı patriklik kilisesindeki lahdi.

Surp Pırgiç Hastanesi'nin Yönetim Kurulu odasının girişindeki levha.

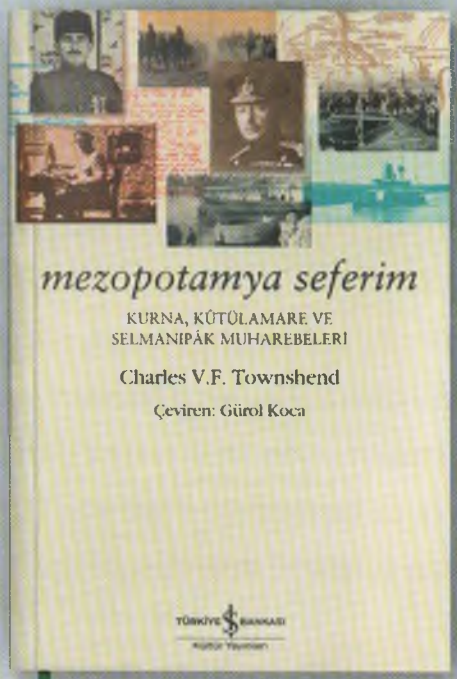
DİPNOTLAR

1 Arus Yumul, "Osmanlı'nın İlk Anayasası" *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu*, İstanbul 2004, Aras Yay. s. 165.
2 Erzincan'in bir ilçesi olan ve bugün Kemaliye olarak isimlendirilen Eğin, Ermeni prenslerinin kurduğu ve Ermenicede "Kaynak" anlamına gelen "Agın" kelimesiyle isimlendirildiği bir bölgedir.
3 Hagop L. Barsoumian, *The Armenian Amira Class of Istanbul*, Yerevan 2007, American University of Armenia, s. 16 vd.
4 Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011, Everest Yay. s. 92-94.
5 Hagop Barsoumian, age. s. 34.
6 Kazaz Artin Amira, bir paskalya günü dünyaya geldiği için kendisine Ermenicede "Paskalya" anlamına gelen "Harutyun" adı verilmiştir. Artin de Harutyun'un kısaltmasıdır.
7 Kazzaz, ipekçi, ipek işleyen, ipek satan anlamına gelir fakat tüm kaynaklarda Amira'nın bu unvanı tek "z" ile yazılmış olduğundan biz de aynı şekilde kullandık.
8 Diran Kelekyan, "Kazaz Artin" *Tarih i Osmani Encümeni Mecmuası*, sene: 5, numara: 26 (1 Haziran 1330), s. 84-85.
9 Georg Oğlukyan, *Ruzname*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, İstanbul-1972, s. 7-8.
10 Diran Kelekyan, agm. s. 85-86.
11 Diran Kelekyan, agm. s. 88.
12 Şanizade Ataullah Efendi, *Tarih*, Yay. Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul-2008, c. II, s. 937-938.
13 Saro Dadyan, age. s. 169-171, 345-348.
14 Diran Kelekyan, age. s. 90.
15 Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, İstanbul-1999, YKY, c I, s. 202.
16 Ahmed Lutfi Efendi, age. c. II, s. 454.
17 Kemal Beydilli, "Recognition of the Armenian Catholic Community and the Church in the Reign of Mahmud II"-*Sources of Oriental Languages & Literatures* 27, Harvard University-1995, s. 4-7; Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu*, İstanbul 2004.
18 BOA. HAT. Nr. 1316/51293, 1293/50240, 1294/50241; C.ZB. Nr. 65/3219.
19 BOA. HAT. Nr. 1253/48482.
20 Saro Dadyan, age. s. 139.
21 Diran Kelekyan, agm. s. 103.
22 Ahmed Lutfi Efendi, age. c. II, s. 361-362.
23 Diran Kelekyan, Kazaz Artin, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, sene: 5, numara: 27 (1 Ağustos 1330), s. 162.
24 Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, İstanbul-1995, YKY, s. 56-57.
25 Diran Kelekyan, agm. s. 169-170.
26 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, London-1829, volume I, s. 493.
27 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Buğ Gemisi"-*İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul-1963, c. VI, s. 3095-3096.
28 Ahmed Lutfi Efendi, age. c. I, s. 204-205.
29 Diran Kelekyan, agm. s. 167-168.
30 Hagop L. Barsoumian, age. s. 45.
31 Pascal Carmont, Les Amira, Paris-1999, s. 148.
32 Cevdet Paşa, *Tezakir*, Yay. Cavid Baysun, Ankara-1991, *Tezkire*: 21-39, s. 236.
33 Arsen Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 2001.
34 Diran Kelekyan, agm. s. 174-176.
35 Diran Kelekyan, agm. s. 176-177.

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan Dört Büyük Eser

Halil İnalcık
712 s, 60 TL

Charles V. F. Townshend, çev. Gürol Koca
736 s, 24 TL

İhsan Güneş
400 s, 20 TL

Jack Goody, çev. Gül Çağalı Güven
432 s, 24 TL

...sin kitabevimiz
...ylül'de açılıyor.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI

CORRY GUTTSTADT İLE TÜRKİYE'DEKİ HOLOKOST ALGISI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

TÜRKİYE, YAHUDİLER VE HOLOKOST

Corry Guttstadt'ın **Türkiye, Yahudiler ve Holokost** *kitabı geçtiğimiz aylarda İletişim Yayınları'ndan çıktı. Kitapta Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Yahudi soykırımıyla ilgili nasıl bir politika izlediğine dair ayrıntılı bir incelemeye yer veriliyor. Bu inceleme yaygın olarak bilinen korumacı- kollamacı tutumun istisnai olduğunu, aksine dönemin resmî politikasının Yahudileri vatandaşlıktan çıkararak kaderlerine terk etmek olduğunu gösteriyor. Murat Koraltürk'ün kitabın yazarı Corry Guttstadt ile söyleşisi Türkiye'deki Holokost algısını, bu algıyı yanlış şekillendiren bilgileri değerlendirme fırsatı sunuyor.*

Corry Guttstadt

SÖYLEŞİ: MURAT KORALTÜRK

Kitabınız Holokost ve Türkiye konusunu, Türkiye'nin Holokost'a yaklaşımını konu ediyor. Bu konuyu neden seçtiniz? Hangi etmenler bu konuyu seçmenizde rol oynadı?

Aslında tamamen tesadüf oldu, girişte de kısaca söz ediyorum. Bir arkadaşımla İsrail seyahatindeydim; onu beklerken, tesadüfen bir belgeye rastladım. Ben bir kitap meraklısı olarak ne var ne yok diye kütüphane taradım ve orada Bergen-Belsen'de tutuklu bulunan bir Türkiyeli Yahudi'nin ifadesini buldum. Çok şaşırdım, hiç duymadığımız bir olay... Hâlbuki o zaman Türkiye'ye gelip gidiyordum, takip ediyordum ve aynı zamanda Holokost konusunda ilgim ve bayağı bir birikimim var. Yani aslında bu belgeyle başladı. Bergen-Belsen'e gittim, arşivde diğer tutukluların isimlerini buldum. Sonra İstanbul'a gittim, sordum. Bergen-Belsen ve Ravensbrück toplama kamplarından 130 Türkiye Yahudisi serbest bırakılmış ve savaşın son günlerinde bir sivil takasıyla Türkiye'ye getirilmiş. Türkiye'de hiç bilinmeyen bir olaydı bu. Gerçi Gözlem Yayınları'ndan Fransızca bir kitapçık çıkmıştı *Je reviens de Bergen-Belsen*' ancak onun dışında bir şey yok. Bazı Türkiyeli Yahudiler ile irtibata geçince öğrendim; Bergen-Belsen'den kurtularak 11 Nisan 1944'te İstanbul'a gelen Yahudilerin çoğunu Türkiye'ye sokmamışlar, limanda bekletmişler. Ancak Yahudilere yardımcı olan kuruluşların bu insanların barınma maliyetini üstlenmesi üzerine belli pansiyonlarda gözetim altına alınmışlar, yani kendi akrabalarını görmeme koşuluyla.

Çok ilginç bir durum... Aslında bir yazı yazayım derken, kartopu gibi büyüdü büyüdü... Belçika'da, Fransa'da yani o dönemde Avrupa'da yaşayan Türkiyeli Yahudilerin çocuklarının torunlarıyla ya da bazen bu olayları kendi yaşamış insanlarla görüşmeler yaptım ve herkes "şimdiye kadar kimse bize sormadı" dedi. Böyle başladı.

Bir parantez açıp Türkiye tarihine olan ilginize dair başka

bir şeye değinmek istiyorum. Türkiye'ye ve Holokost'a dair merakınız durup dururken bulduğunuz bir belgeyle başlamadı, aslında Türkologsunuz...

1980 darbesinden sonra Almanya'ya gelen mültecilere Almanca ders verirken ben Türkçe öğrenmiş oldum. Bir de Almanya'da anti-ırkçı harekette yer alıyorum. Eskiden beri işçi olarak fabrikalarda çalışıyordum ve etrafımdaki Türk işçilerle daha rahat iletişim kurabilmek için Türkçe öğrendim. Dolayısıyla benim Türkçem üniversiteden değil, şivemden de anlaşılıyor biraz İç Anadolu aksanıyla Türkçe konuşuyorum. Buraya gelen işçi ve mültecilerden Türkçe öğrenmiş oldum. Ondan sonra Türkoloji okudum. Tabii ki Türk edebiyatı, tarihi ilgimi çekmişti.

Kitabınızı daha detaylı konuşacağız ama kitabı okumamış olanlar için kısaca Türkiye'nin Holokost'a tavrı neydi sorusuna değinebiliriz. Türkiye'nin kayıtsız bir tavrı var kitaptan benim anladığım kadarıyla. Dolaylı yoldan da olsa destek vermiyor diyebiliriz. Vatandaşlıktan çıkarma gibi bir uygulamaya başvurduğunu, yardım taleplerini geri çevirdiğini görüyoruz. Öte yandan yine kitaptan öğrendiğim şu ki, Almanlar bizim sandığımız gibi Türkiye'yle olan ilişkilerinden dolayı Türkiyeli Yahudilere karşı başka devlet uyruğundaki Yahudilere davrandıkları kadar cüretkâr davranamıyorlar. Türkiye, Almanya'nın yanında tarafsız, ama bu kartı oynamamış gibi görünüyor. Yardım taleplerinin olumlu karşılanmaması aslında Türkiye kökenli Yahudilerin soykırım kurbanı olmasında dolaylı olarak Türkiye'nin etkisi olduğunu gösteriyor. Biraz bundan söz edelim mi, yani kitabın çekirdeğini anlatır mısınız?

Bundan bahsetmek zor, çünkü kitap aslında 3 ana başlığı ele alıyor.

Birinci olarak Türkiye'nin kendi azınlık politikası, yani Nazileri, Holokost'u hiç katmayan... Bu arka planı bilmek gerekiyor, çünkü tarihte sık yapılan bir yanlıştır; bir insanı, bir kurumu, bir devleti veya bir tarihi olayı daha sonra gelişen olaylarla izah etmek, yani anakronik açıklamalar yapmak. Bu hata, tarih derslerinde genellikle ilk derste konuşulur.

İkinci olarak, Holokost politikası ile Türkiye'nin politikasından etkilenen Yahudileri 3 gruba ayırıyorum: Birinci grup; Türkiye'de yaşayan Yahudiler, bunlarla aslında Almanların hiç ilgisi yoktu, Türkiye kendi Türkleştirme politikalarını uyguladı. İkinci grup; Nazi takibatından ve diğer ülkelerde de yayılan anti-semitizmden kaçmak isteyen Yahudi mülteciler. Üçüncü grup da Avrupa'da yaşayan, daha önceden Türkiye'nin Türkleştirme politikalarından kaçmış ya da başka sebeplerle göç etmiş olan ve 1940'tan sonra -hatta Almanya'da

Kronoloji (1933-1939)

NAZİ ALMANYASI VE YAHUDİ TAKİBATI

- 30. 1. 1933 : NSDAP hükümet kurar
- 1. 4. 1933: Antisemit Boykot
- 7. 4. 1933: Yahudilerin ve Siyasi Muhaliflerin kamu görevlerinden uzaklaştırılması
- Eylül 1935: Antisemit Nürnberg Yasaları
- Şubat 1938: Romanya'nın Yahudilerini vatandaşlıktan atma girişimi
- Mart 1938: Avusturya ilhakı // Pogrom
- Haziran 1938: Almanya'da sabıkalı Yahudilerin tutuklanması ve toplama kamplarına sevk edilmesi
- Ağustos 1938: Evian Konferansı
- Eylül 1938: İtalya'da antisemit yasalar
- Ekim 1938: Polonya, Almanya'da yaşayan Yahudilerini vatandaşlıktan atar // Almanya, Yahudilerinin Pasaportlarına „J" damgası
- 9 Kasım 1938: Pogrom

TÜRKİYE

- 1930lu yıllar: Kültürel Türkleştirme Politikaları (Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil Politikası v.b.)
- 31.5. 1933: Üniversitelerin Reformu ile ilgili kararname Dar-ül Fünun'un tasviyesi /İstanbul Üniversitesi'nin kurulması
- Haziran 1934: İskân Kanunu
- Haziran/Temuz 1934: Trakya Olayları
- 1935: Balkanlarda yaşayan Müslümanları Türkiye'ye göçe teşvik
- 1937: Yahudiler İskân Kanununa göre "istenmeyen unsurdur"
- Haziran 1938: Türkiye, Alman Yahudilerinin Pasaportlarına "Gizli bir İşaret konulmasını" talep ediyor
- Haziran 1938: Pasaport ve "Ecnebilerin Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında" Kanunları
- Ağustos 1938: 2/9498 Kararname

SOYKIRIM ANITI: Berlin'in en merkezi yerlerinden biri olan Brandenburg Kapısı'nın hemen yakınında yer alan Soykırım Anıtı 1933-1945 yılları arasında Nazilerin kurbanı olan Yahudilerin hatırasını yaşatmak üzere yapılmıştır. ABD'li mimar Peter Eisenmann'ın yapıtı olan anıt 2003'ten bu yana ziyaret edilmektedir.

daha da erken- ağırlıkla Fransa'da yaşayan, ama Hollanda ve Belçika'da ve 1943'ten sonra İtalya'da da yaşamakta olan, Nazi takibatına kurban olan Türkiyeli Yahudiler. Bir parantez daha açmak istiyorum: Anakronizm genel bir hatadır; ama bence Türkiye'de esasen iki temel hata yapılıyor. İlki Türk hükümeti zaten "Biz kurtardık, Ermeni soykırımı da yapmadık" diye sanki ilgisi varmış gibi propaganda yapıyor. *Toplum ve Bilim* okuyucularında bu hataların olacağını sanmıyorum ama bunu ilerici kesimde de görüyorum. İkinci ve çok yaygın bir hata: Türkiye'nin politikası sadece Almanya'nın etkisiyle izah ediliyor, sanki Türkiye kendini Almanlara satmış, ve politikaları Almanların emriyle uygulamış gibi bir görüş. Bu ikinciye de karşı çıkıyorum, yani araştırmamın sonucu bunu gösteriyor, Türkiye'nin bu üç gruba karşı yürüttüğü politikalar Almanların etkisine değil, kendi öz politikasına bağlıdır.

Diğer devletlerin Nazi zulmü karşısında kendi uyruğundaki Yahudileri kovma çabasını yine kitaptan öğreniyoruz. Türkiye'nin ise böyle bir çabası, en azından resmi düzeyde yok, münferit girişimler var.

Mültecilerle başlasak biraz daha iyi olur sanki... Yine neden anakronizmle izah edilemeyeceğini vurgulamak için şundan bahsetmek gerekir. Türkiyeli Yahudiler için bir de başka ülkelerden gelen Yahudi mülteciler için Türkiye'nin politikasında en etkin unsur Türkiye'nin nüfus mühendisliğidir. Kürtlere karşı yapılan politikalar, Trakya'dan da biliyoruz, ne kadar hayali bir şey olsa da toplumu Türk-Müslüman yapmak... Bunun başarılı bir proje olduğunu düşünmüyorum. Ama asıl önemli olan bu politikanın hem nüfus politikasını hem vatandaşlık politikasını belirlemesiydi. 1930'lu yıllarla başlayarak yurtdışında yaşayan Türkiyelilerin vatandaşlıkları kontrol edildi ve genellikle azınlıklar vatandaşlıktan atıldı. Tabii artık Osmanlı Devleti öldü ve yeni bir devlet kuruldu diye düşünülebilir. Ancak bu politika ağırlıkla azınlıklara karşıydı, bence ilk hedef de Yahudiler değildi. Hedef aslında Ermeni ve Rumlardı. Yani onlar geri dönmesin ve malları bize kalsın.

Bu dediğinizi 1920'li yılların ortalarındaki gazete haberleri de doğruluyor. Sürekli gazetelerde kaçak Rum veya Ermenilerin ülkeye gelişi ve geri gönderilmesi ile ilgili haberler çıkıyor.

1920'de henüz cumhuriyet kurulmadan, Ankara Hükümeti, yurtdışına çıkan gayrimüslimlere vatandaşlık muhaberesi veya pasaport verilmesin diye karar çıkardı. 1930'ların başlarına gelindiğindeyse bu değişiyor. Bu değişim Nazilerin iktidara gelmesine paralel oldu; fakat doğrudan bununla ilgili olduğunu düşünmüyorum. Yahudilere ancak o zaman sıra geldi, çok suni gerekçeler üretildi ve çok kötü sonuçlar getirdi. Mesela kadınların Milli Mücadele'ye katılmaması onları vatandaşlıktan çıkartmak için kullanıldı; kadınların zaten öyle bir zorunluluğu yoktu ki. Ayrıca vatandaşlık kanununa göre bir kere Türk vatandaşlığını kaybeden biri hayat boyu bir daha Türkiye'ye ayak basamaz, yani mülteci olarak da, turist olarak da... Bu aslında Ermenilere ve Rumlara karşı düşünülen bir politika ama Türkiyeli Yahudiler için felaket bir sonuç doğurdu. Alman takibatı başlarken, Başbakanlık

HAYATA GİDEN TRENLER-ÖLÜME GİDEN TRENLER: **Friedrichstraße İstasyonu her gün binlerce Berlinlinin ve yüzlerce turistin gelip geçtiği bir yerdir. Hemen önünde yer alan bu anıt az sayıda da olsa Nazi zulmünden kurtulmuş ve buna karşın çoğu toplama kamplarında ölmüş Yahudi çocuklarının hatırasın yaşatmaktadır. Anıtın bu istasyon yakınında bulunması ve demiryolu ile ilişkilendirilmesine gelince, Almanya Demiryolları İşletmesi DB, bu büyük suça lojistik destek vererek ortak olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda yine Berlin'de bu bağlamda bir serginin açılmış olduğunu da söylemekte yarar var. (yanda ve karşı sayfada)**

Arşivi'nde 1940'lı yılların vatandaşlıktan atma kararlarına baktım, çarşaf çarşaf listeler var. Bunların %90'ı Yahudi; Yahudilerin de %85'i, %90'ı Avrupa'da yani Nazi bölgelerinde yaşayan Yahudiler. Yine Başbakanlık Arşivi'nde başka bir karar daha gördüm: Nisan 1939'da el yazısıyla yazılmış bu belgede, Yahudi kelimesinin altında müteakip yıllarda Yahudileri kitlesel olarak vatandaşlıktan çıkarmakta kullanılan üç kanun not ediliyor (1041, 1312, 2848). Dolayısıyla Türkiye'de, hükümette öyle düşüncelerin de olduğu apaçık ortada. Bu da Türkiye hükümetinin yurtdışında yaşayan Yahudileri savunmak ve sonra kurtarmak için çok aktif bir rol oynadığı tespitlerinin yanlışlığını ortaya çıkarıyor. İkinci bir yanlış varsayım daha var: Bugün Türkiye'nin Holokost döneminde olumlu politikaları olduğunu vurgulayan literatür de genellikle Almanların yaptığı Yahudi takibâtı ve Holokost'un Türkiye hükümetinin politikalarında belirleyici bir rol oyandığı varsaymını kabul ediyor.

Holokost meselesi bugün en azından Batılı toplumlarda çok büyük yer kaplıyor. Yani hemen hemen herkes bunun varlığını biliyor, bir sürü film var, roman var. Yeniçağ'ın en felaket olayı olduğu için doğal olarak çok yer alıyor. Ama o dönemde okuduğum Türk gazetelerinde ve özellikle olayları bizzat yaşayan Avrupa'daki Türk diplomatların anılarında hiç bahsedilmiyor, gündemde değil. Hiçbirinin anılarında geçmiyor. Sadece Behiç Erkin iki satır yazıyor "bizim Museviler var ama Ankara'dan emir geldi onları kitle hâlinde geri göndermeyeceğiz" diye. Ama Almanlar şunu yapıyor, bunu yapıyor diye hiç bahsetmiyor. Yakup Kadri Karaosmanoğlu[2] bile, aslında Nazileri sevmediğini biliyoruz ama hiç bahsetmiyor. Hâlbuki Prag'da ve Hollanda'da yaşanan olayları görmüştü. Berlin'de katliam gecesini yaşamış Feridun Cemal Erkin de bahsetmiyor, sadece Goebbels'in ne kadar nazik bir adam olduğunu anlatıyor.[3] Hüsrev Gerede[4] zaten anti-semitizmi anlatıyor ama olumlayarak anlatıyor. Onun dışında Yahudi takibatından bahseden yok. Hatta Berlin'deki dışişleri arşivinde çok fazla klasör var, 1930'lu yıllarda Nazilerin Yahudi takibatına karşı, bütün dünyadan protesto yağmış. Çeşitli ülkelerden demokrat örgütler protesto etmiş ve bu mektupların hepsi arşivlenmiş. Türkiye'den hiçbir şey yok. Demek ki Türkiye'nin gündeminde yoktu. Türkiye'deki gazeteleri tararsanız da pek bahsedilmiyor. Bunu fark eden veya kınayan bir şey yok... O bariz anti-semitizm, Türkiye'de çok tutulmadı belki ama Almanların yaptıklarına da yer verilmiyor.

Kaynaklarda gördüğüm kadarıyla birçok Türkiyeli Yahudi Türk makamlarından yardım istediklerinde reddedilmişler yahut makamlar "biz sizi vatandaş olarak tanımıyoruz" demişler. Hâlbuki görüşme yaptıklarım "Babam her yıl vatandaşlığını yenilemek için parasını ödüyordu." diyor.

Bunun nedeni ne olabilir sizce?

Bir kere Türkiye'nin ana hattı Türkiye'yi savaşın dışında tutmak idi. Ayrıca Türkiye 15 yıl önce kendisi Ermenileri katletti. Zaten ilk başta Sevr Antlaşması'nı nasıl Türkiye reddetmişse, Nazilerin de Versailles Antlaşmaları'nı ihlal etmesine Türkiye sempatiyle yaklaştı. Mesela Falih Rıfkı Atay, Nazi Partisi'nin Nüremberg kongresine gitmiş, orada bu anti-Yahudi kararlar alındı. O diyor ki: "Almanlar için Yahudi davası, bir ulusal müdafaa davasıdır." Bence müdafaa kavramının kullanılması bayağı dikkat çekici.

Bu söylediğiniz şu açıdan çok önemli, Türkiye'de ırkçılık yoktur deniyor ve buna inanılıyor, özellikle gayrimüslim vatandaşlara karşı. Ve buna delil olarak da Almanya'daki gibi etnik temizliğin olmadığı, sistematik uygulamaların olmadığı gösteriliyor. Ama gerek 1930'lu yıllarda yani savaştan önce Almanya başta olmak üzere Avrupa'da yükselen milliyetçi — ırkçı dalga karşısında Türkiye'nin kayıtsız tavrı, gerekse savaş yıllarındaki kayıtsız tavrı çok düşündürücü.

Daha önce nüfus politikasından bahsederken iskân kanunundan, vatandaşlık kanunundan bahsettim.

1938'de Türkiye gizli bir kararname çıkardı, bu kararnamede "Tebaasından bulundukları Devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımlarından takyidata tabi tutulan Musevi fertlerin –bugünkü dinleri ne olursa olsun– Türkiye'ye duhulleri ve Türkiye'de ikametleri memnudur." denilmekte. Yabancı ülkelerde takyidata yani sınırlandırmalara maruz kalan Yahudilerin Türkiye'ye girişi yasaklandı, çünkü Yahudiler istenmeyen bir unsur olarak görüldü. O arada Türkiye'de yine yanlış bilinen bir şey var, sanki bu Yahudi mültecileri almamak Almanların baskısı üzerine olmuş gibi... Hâlbuki 1941'e kadar Almanların politikası Yahudileri öldürmeye yönelik değildi, kovmak-sürmek idi. Almanlar 1938'de Türkiye'de Yahudileri yerleştirmek için yer bile bakmış, küçük bir belge buldum. Yani 1941'e kadar Almanların politikası kesin değildi. Kitapta anlattığım 1937'de Yahudi mültecilerin ülkeden kovulmaya başlanması ve 1938'de pasaport kanunu ile Yahudi pasaportlarına gizli bir işaret konulmasının istenmesi Türkiye'nin kendi öz politikasıdır.

Türkiye yalan söylemekle kalmayıp Türkiyeli Yahudilerin akıbetlerini de hiç merak etmiyor; bu konu araştırılmıyor, bir anı kitabı bile yok. Ama 2005 yazında aniden Dachau Toplama Kampı'na Dachau Kampı'nda öldürülen Türkler için Türk bayraklı bir tabela konuluyor. Tabelayı koyan Avrupa Türk Birliği'nin yazısından anlaşıldığı üzere, "Türk" saydıkları sadece Sovyet vatandaşı Türkî halkların mensuplarının savaş esirleri.

29 Ağustos 1938 2/9498 no'lu Kararname

"Türkiye'ye gelecek yabancı uyruklu Yahudiler'e karşı alınacak tedbirler": " Tebassından bulundukları Devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımlarından takyidata tabi tutulan Musevi fertlerin – bugünkü dinleri ne olursa olsun- Türkiyeye duhulleri ve Türkiye'de ikametleri memnudur."

Avrupa'da sayılarını tam olarak bilmediğimiz 20–25, hatta 30 bin kadar Türkiyeli Yahudi yaşıyordu, ağırlıkla Fransa'da. Fransa'da ve Belçika'da yaşayan Yahudilerin çoğunluğu oralı değildi, Belçika'da yaşayanların %90'ı Belçikalı değildi, Fransa'da bu oran % 50 gibiydi. Bu tabii Yahudilerin kaldığı ülkenin vatandaşlık politikalarına bağlıydı, kimileri erken vatandaşlık veriyordu, kimileri geç veriyordu. Türkiye'den göç etmiş Yahudilerin tam olarak kaçının gittikleri ülkelerin vatandaşlıklarına girdiklerini bilmek de zor. Fransa'da bu daha kolaydı, Belçika'da zordu, Almanya'da hemen hemen hiç yoktu, Alman vatandaşlığına girmiş olan yalnızca bir iki vaka biliyorum.

Naziler iktidara geldikten sonra uyguladıkları antisemit politikası, ilk başta orada yaşayan yabancı uyruklu Yahudileri de hedef alıyordu. Ancak bir sürü ülke bunu "vatandaşlarımıza ne yapıyorsunuz" diyerek protesto etti. Türkiye pek tepki göstermedi. Fransa, Belçika ve Hollanda'nın işgalinden hemen sonra oralarda da antisemit politikalar uygulandı. Yahudilerin kendilerini kayıt ettirmeleri şart koşuldu, daha sonra mallarına, şirketlerine el konuldu. Bunu bir sürü elçi, diplomat protesto etti. Bunların aralarında Türkiye de var. Portestolar doğal olarak Alman Dışişleri Bakanlığı'na gitti. Sonuç olarak Alman Dışişleri bakanlığı Yahudi takibatının başını çeken RSHA (Reichssicherhetishauptamt Reich-Merkez Güvenlik Dairesi) şunusöyledi; "Alman vatandaşı, yabancı ülke vatandaşı Yahudilerin kaderini biz belirleyeceğiz. Son söz bizim olacak."

Türkiye'nin Yahudi Mültecilerin Girişini Engellemek için Aldığı Tedbirler:

- Mayıs 1937: İskan Kanunu'na göre Yahudiler „İstenmeyen Unsurdur"
- Haziran 1938: Pasaport Kanunu
- Temmuz 1938: Türkiye, Yahudilerin Pasaportlarına "gizli bir işaret" konulmasını istiyor
- Ağustos 1938: 2/9498 no'lu kararname

Zamanla bir takibat hiyerarşisi belirlendi. Almanya'ya müttefik olan Bulgaristan, İtalya, Macaristan veya tarafsız olan ülkeler İspanya, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye ve diğerlerinin Yahudileri birtakım anti-semit uygulamalardan men edildi. Hepsinden değil ama mesela 1941'den sonra getirilen Yahudi yıldızı takma zorunluluğu yoktu, nispeten daha serbest gezebiliyorlardı. Türkiyeli Yahudiler bu kategorideydi. Ama bu nispeten daha iyi olan durum vatandaşlığa bağlıydı. Dolayısıyla vatandaşlık konusu hayati bir önem kazandı.

Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak yahut vatandaşlıktan çıkmış olmak, vatansız bir Yahudi olmak farklılık yaratıyordu.

Tabii... Zaten ilk takibatlar vatansız olan Yahudilere karşı uygulandı. Kaynaklarda gördüğüm kadarıyla birçok Türkiyeli Yahudi Türk makamlarından yardım istediklerinde reddedilmişler yahut makamlar "biz sizi vatandaş olarak tanımıyoruz" demişler. Hâlbuki görüşme yaptıklarım "Babam her yıl vatandaşlığını yenilemek için parasını ödüyordu." diyordu. Yani daha önce bahsettiğim vatandaşlıktan atma politikası yeni bir önem kazandı ve bence bu bir sonuçtu, tesadüf değildi. Yani tam da yardıma, himayeye muhtaç kaldıkları anda Türkiye onları vatandaşlıktan atıyor. Gördüğüm kadarıyla şöyle bir fark var. Yardım ettikleri Yahudiler, çoğu zaman şirket sahibi olarak şirketlerini Türk konsolosluğunun himayesi altına aldıran-

lar yani mal varlığını sürdürebilmek için konsoloslukla irtibatta olanlar. Bir de zengin insanlar, çoğu zaman daha çok okumuş, kuralları, kanunları bilen yahut bazen de doğrudan arkadaşlıkları olan insanlar. Mesela İtalya'da Nebil Ertok diye bir Milano konsolosu, orada bir Türk Yahudi'nin villasında oturuyormuş; çünkü kendi evi Almanlar saldırdıkları zaman harap olmuş.

1942 sonbaharında Almanlar Türkiye dâhil az önce saydığım bütün ülkelere ültimatom verdi. "Siz yıl sonuna kadar bizim ülkemizdeki Yahudi vatandaşlarınızı ülkeye geri çekin yoksa bütün Yahudilerin uygulamalarına onlar da tabi tutulacak" dediler. Açıkça geri çekmezseniz onları öldüreceğiz diye söylenmedi. 1942'nin Ekim ayında bunun ne anlama geldiği henüz bilinmiyordu. Bu imha kampları 1942'de açıldı, mesela Auschwitz. Bu haber sonbaharda kamuoyunda yayılmaya başladı. Bazı Yahudi örgütleri ağırlıkla İngiliz ve Amerikan hükümetini bundan haberdar etmeye çalıştı.

Aslında kitle imha, 1941'de Sovyetler'e saldırı ile birlikte başladı. Romanya ve Sovyet topraklarına Alman ordusu girdiğinde Rus komünistlerin çoğu aynı şeyi söyler: Yahudileri topyekûn öldürdüler. Romanya ve Sovyetler'de 6 ay içerisinde yarım milyon Yahudi öldürüldü. Bu dünya kamuoyunda yer aldı; ancak sadece Yahudilere yönelik saldırı olarak değil, aynı zamanda Ruslara karşı da gerçekleştiğinden bahsedildi. Aslında öyleydi de ama Yahudileri öldürmek için fabrikalarda gaz odalarının kurulması 1941'i 1942'ye bağlayan kış aylarında başladı. Başta buna kimse inanmak istemedi. Sonuçta 1942 Kasım ayında Yahudi ajansı bunu ispatlayabiliriz diye bir basın açıklaması yaptı. Aralık 1942'de, yani bu ültimatomdan 2 ay sonra, Müttefikler "Almanlar Yahudilere karşı bir imha politikası uyguluyor ve bunun hesabını verecekler" diye ortak bir açıklama yaptı. Dolayısıyla 1942'yi 1943'e bağlayan kış aylarında bu artık biliniyordu. Türkiye'de de hükümetin bastığı *Ayın Tarihi* dergisinin 1943 Mart sayısında da yer alıyordu. Buna rağmen 1943 Ekimi'ne kadar hiçbir şey yapmadılar. Sadece Paris'ten bir başkonsolosun kendi inisiyatifi ile iki grup (toplam 143 kişi) Mart 1943'te Türkiye'ye gönderildi. Ültimatom uzatıldı ve bazı diplomatların (mesela Behiç Erkin'in) anılarından bildiğimiz gibi Ankara'dan "Yahudileri en azından büyük gruplar hâlinde geri göndermeyiniz" diye emir geldi. Bazı Yahudilerin Fransa'da Yahudi yardım kuruluşlarına başvurduklarını gösteren belgeler var. "Portekiz, İspanya ve diğer ülkelerin vatandaşları geri dönüş yapabildi, bizim hükümetimiz buna onay vermiyor ne yapalım" diye. Avrupa'da bulunan Türk elçiliklerin ve konsoloslukların tavrını anlatmak özellikle şu açıdan zor; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın arşivleri açık değil.

Bunu kitabınızda da çok sık tekrar ediyorsunuz.

Şimdi tekrar başvurdum, benden hangi belgelere bakmak istediğime dair bir liste istiyorlar, yani bir umut var! Ancak Fransız ve Alman arşivlerinde bazı belgeler buldum. Ama Fransa'daki Türk büyükelçisinin Ankara ile yazışmalarını bilmiyoruz. Fransız Vichy makamlarında bulunan belgeler var ama Türkiye'nin iç yazışmalarını hiç bilmiyoruz. Stanford Shaw gibi efsane yaratan tarihçilerin ardında bıraktığı belgelerden birtakım şeyler buldum. Stanford Shaw'a Türkiye'nin propagandasını yaptığı için bazı imtiyazlar tanındı ama yazdığı kitap çok tutarsız. Bir sürü anakronik hata yapıyor. Mesela 1942'de olan bir olay 1943'te olan bir olayla açıklanıyor.

Bu konuyla bağlantılı olarak, Türkiye'nin Holokost karşısındaki tavrı bazı efsaneler yaratmış, Behiç Erkin, Nebil Ertok, Necdet Kent gibi bazı isimler var. Bunlar Türk diplomatları, konsolos, başkonsolos, kimisi büyükelçi... Savaş yıllarında Almanya veya Almanya'nın işgali altındaki topraklarda Türkiye'yi temsil eden diplomatlar. Kitapta da onlardan bahsediyorsunuz. Onların Holokost karşısındaki tavırlarıyla ilgili özellikle son 20 yıl için Türkiye'de "üretilmiş" efsaneler var. Selahattin Ülkümen'i de bu listeye eklemeliyiz ki sanırım bu efsaneler içinde en gerçeğe yakın olan isim olsa gerek. Özellikle 1980 sonrasında yükselen Ermeni soykırımı tartışmaları kapsamında uluslararası kamuoyunda kendini aklayarak öne çıkartma çabasının yansıması gibi geliyor bana bu durum. Özel olarak bu isimler üzerine üretilen efsanelerden bahseder misiniz?

Türkiye konsolosluklarının elçiliklerinin tutumuna bakacak olursak çok farklılıklar var. Kurtarma girişimleri ağırlıkla Türkiyeli Yahudilere ait olan şirket ve mallara yönelik yapıldı. Bu sadece mülkiyete bağlılıktan değil tabii. Bilindiği gibi Yahudilerin sürgününden evvel Almanlar ve Vichy Hükümeti Yahudilerin mallarına el koyuyordu, yani elçiliklerin konsoloslukların bu tavırları mantıklı.

YENİ SİNAGOG: Berlin'de Yahudilerin hatıralarının yaşatıldığı önemli yerlerden biri olan Oranienburger Caddesi üzerinde bulunan Yeni Sinagog 1859-1866 tarihleri arasında inşa edildi. Bir dönem Berlin'in en büyük sinagogu olan yapı Nazi terörünün sembollerinden ve tarihe "Kristal Gece" olarak geçen 9 Kasım 1938'de tahrip edildi. 1943'de hava saldırısına hedef olan ve 1958'de Doğu Almanya hükümetince yıkılan mabedin 1988'de başlayan yeniden inşası 1995'te tamamlandı.

Tutuklanmalar başladığındaysa çok çelişkili bir durum söz konusu. Bazıları müdahale ediyor, serbest bırakılmaları için direniyor, bazıları için bir iki kere, üç kere başvurduklarını görüyoruz. Ama büyük çoğunluğu tamamen kayıtsız kalıyor. Burada bazen şöyle söylüyorlar; "Bunlar zaten vatandaşlıktan attıklarımızdır." Daha önce de söylediğim gibi vatandaşlık-

tan atılma bununla tamamen paralel yürütülüyor. Bazen de sadece reddetmekle kalmıyorlar, mesela bir adam Türkiyeli Rum olduğunu iddia ediyor, Türk konsolosu sadece "vatandaşımız değil" demekle yetinmiyor, bir de "isminden Yahudi olduğu belli" diyor. Yani resmen adamı ihbar ediyor. Rüşvetin de rolü var. Bazıları rüşvet

Aralık 1942'de, Müttefikler "Almanlar Yahudilere karşı bir imha politikası uyguluyor ve bunun hesabını verecekler" diye ortak bir açıklama yaptı. Dolayısıyla 1942'yi 1943'e bağlayan kış aylarında bu artık biliniyordu. Türkiye'de de hükümetin bastığı **Ayın Tarihi** *dergisinin 1943 Mart sayısında da yer alıyordu. Buna rağmen 1943 Ekimi'ne kadar hiçbir şey yapmadılar.*

vererek kurtuldu ya da Türkiye'ye dönebildi. Mesela Viyana'da daha önce kendi isteğiyle Türk vatandaşlığından çıkmış Löwenstein isimli biri, Viyana Başkonsolosu Behçet Özdoğancı tarafından korunuyor. Konsolosluk çalışanı olarak gösteriliyor, konsolosluk binasında barındırılıyor bile. Ancak bunun nedeni konsolosa sanat ve antika satın alma konusunda danışmanlık yapıyor olması. Koruyanlar, kurtulanlar oldu ama çoğu zaman salt insani nedenlerle yapılmadı.

Bu kurtarma iddialarında en yaygın olan iki tür iddia var. Birincisi Türkiye Türkiyeli Yahudileri kurtarmak için, vatandaşlıktan çıkan insanları kurtarmak için vatandaşlık belgeleri dağıtmıştır iddiası. Bu asılsız bir iddiadır. Stanford Shaw kitabının önsözünde 1989'da Fransa'daki Türk diplomatlarında bir tarama yaptığında onunla ilgili hiçbir delil bulamadığını söylüyor. Ama buna rağmen aksini iddia ediyor. Vatandaşlık belgesi zaten yurtdışında yaşayan Türklere verilen bir belge. Çünkü pasaportlarını konsolosluğa bırakmak zorundaydılar, yurtdışında yaşayan herkes o belgeyi aldı. Dolayısıyla bu uygulamanın Yahudi takibatıyla hiç ilgisi yoktur. Zaten dediğim gibi tam aksine binlerce kişi vatandaşlıktan atıldı ve bunlar bazen doğrudan Almanların sorgulaması üzerine yapıldı. Mesela Prag'da yaşayanlar hakkındaki yazışmalar muhafaza edilmiş, oradan biliyorum. 1942 başlarında Ankara'dan yazı geliyor, Almanların ültimatomundan sonra vatandaşlıktan atıldıklarını görüyoruz. O ültimatomdan sonra vatandaşlıktan atma uygulamasında artış görülüyor. Ankara'dan verilen cevapta da "Biz bunları geri getireceğiz ama şimdi vatandaşlıktan atmaktayız" deniliyor. 1942 yılında Türk elçilerin veya başka elçilerin girişimleri üzerine ilgili ülkelerde bazı Yahudiler serbest bırakıldı. 1943 ortasından itibaren, yani ültimatomdan birkaç ay sonra Naziler şöyle dedi; "Bizim tarafımızdan yakalanan Yahudiler ancak ülkelerine dönmeleri koşuluyla serbest bırakılacak." O arada Türk elçilerin, diplomatların durumu çok zorlaşmıştır. Ankara'dan getirmeyin emri gelmiş, Almanlar da böyle demiş. Onlar da arada kalmışlar. Sonunda 1943 sonbaharında Türkiye'nin vatandaşlık kontrolünden sonra ülkeye dönebilirler kararı çıktı. Bunun üzerine 1944'ün ilk aylarında dönebilenlerin sayısı 400–410. Oysa Almanların sadece Paris civarında bile Türkiye'ye verdiği isim listesi aşağı yukarı 4.000 kişiden oluşuyor. Necdet Kent de Marsilya'da bir sürgün trenine binmiş, o trendeki seksen(!) Türkiyeli Yahudi'yi kurtardığını söylüyor. Olay birkaç nedenle inandırıcı değil. Birincisi böyle bir olay olsaydı bu duyulurdu. Fransa'da Holokost çok titiz araştırılmıştır. Hemen hemen olan biten her şey incelendi, yazıldı. İkincisi Marsilya'dan direkt Polonya'ya Auschwitz'e veya başka bir imha kampına giden bir tren yoktu zaten, Necdet Kent aksini ima ediyor. Ocak 1943'te Marsilya'dan sadece bir tane tren var. O da liman bölgesindeki yük garından kalkıyor, yani zaten bir yük treni ve Yahudileri Kuzey Fransa'da bulunan Compiegne Kampı'na götürüyor. Ama Necdet Kent bir merkez gara gittiğini söylüyor. Bu iki yerin birbirleriyle hiç ilgisi yok, bunları karıştırmak mümkün değil. Hem insan böyle hayati bir iş yapsa bunu unutmaz. Bir de o pazar günü, bahsedilen trende olan Türkiyeli Yahudilerin tanıklıkları var. Biri bir delik açarak 6 kişinin kaçmayı başardığını anlatıyor. Yani hiç Necdet Kent'ten bahsetmiyor. Alman yazışmalarında da öyle bir şey yok. Bir de Alman işgali altındaki Fransa'da bir yerden otobüsler getirmek, insanları trenden kaçırmak filan mümkün değil. Bu iddiaların hiçbir görgü tanığı yok.

Buna benzer başka örnekler de var ama Necdet Kent bunun en bariz örneği. Mesela Behiç Erkin 20.000 Yahudi kurtardı diye anlatılır. Böyle bir olay olsaydı bilinirdi. Kendisi de anılarında zaten böyle bir şeyden bahsetmiyor. Tam aksine: Türkiye'nin fahri konsolosu olarak Lyon'da bulunan Routier hakkında eski Türk vatandaşı olan bazı Yahudilere vatandaşlık belgesi verdiği gerekçesiyle bir soruşturma yürüttürdü. İsveç diplomatı Raoul Wallenberg Budapeşte'de binlerce Yahudi kurtardı. Onları İsveç himayesine alarak bunu başardı. Bu mümkündü. Şunu da söylemek lazım tabii, Türkiye kayıtsız kalan hatta olumsuz bir tavır sergileyen tek ülke değil. İsviçre, İsveç, hatta ABD de ilk başta Yahudilerin girişlerini engellemek için

sınırlar koydu. Ama 1943 sonunda büyük bir değişim oldu, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda iki anti-semit memurun etkili olduğu ortaya çıktı ve Roosevelt buna karşı tavır değiştirdi. Türkiye'yi bu ülkelerden ayıran ne? Bütün diğer ülkeler kendi tarihleriyle hesaplaştı. İsveç'in, İsviçre'nin bir tartışma ve özeleştiri gösteren çok sayıda kitap var. Türkiye bunu bugüne kadar yapmadı. İsviçre de Yahudi mültecileri istemedi ülkesinde ama buna rağmen 30.000 civarında Yahudi İsviçre'ye girebildi, hâlbuki İsviçre küçük bir ülke. Türkiye ise 400–500 kişi dışında kimseyi almadı. Filistin'e giden Yahudilerin 16.000 olduğu söyleniyor ama aslında bunların 4.000'i zaten Türkiyeli, Varlık Vergisi'nden sonra Filistin'e gitmeyi tercih eden Yahudiler.

Bu efsanelerin nerede üretildiği, ne zaman ve hangi amaçla üretildiği çok önemli...

Aslında bu efsaneler 1980'lerin ikinci yarısında yaratıldı. O dönemde şunları görüyoruz: Birincisi Ermeni soykırımı konusu dünya kamuoyunda yavaş yavaş tartışılmaya başlandı, bazı ülkeler bunu tanıdı. İkincisi; Türkiye Kürt bölgesindeki insan hakları ihlalleri yüzünden çeşitli uluslararası kurumların gündemindeydi; Avrupa Birliği, Avrupa Parlamentosu tarafında sürekli kınanıyordu. Zaten 1980'in son yıllarında, 1990'ların başında çok bariz insan hakları ihlalleri var. Üçüncüsü de ABD'de Nazi altınları araştırılmaya başlanıyor. Zaten İsviçre'nin hesap vermesini, tarihiyle yüzleşmesini başlatan da bu mesele. Bildiğimiz üzere ilk yazışmalarda aynı düzeyde olmasa da Türkiye de suçlanıyor ve Türkiye'ye karşı da deliller var. İşte o zaman Stanford Shaw "bilirkişi" olarak altınları araştıran heyete ifade veriyor ve "Hayır. Türkiye Yahudileri kurtardı, Türkiye öyle bir şey yapmadı" diyor. Yani bu efsanelerin ve bu yalan iddiaları yaratmanın çok somut nedenleri var.

Son olarak bir şey daha eklemek istiyorum, Türkiye yalan söylemekle kalmayıp Türkiyeli Yahudilerin akıbetlerini de hiç merak etmiyor; bu konu araştırılmıyor, bir anı kitabı bile yok.

Ama 2005 yazında aniden Dachau Toplama Kampı'na Türk bayraklı bir tabela konuluyor, Dachau Kampı'nda öldürülen Türkler için. Tabelayı koyan Avrupa Türk Birliği'nin yazısından anlaşıldığı üzere, "Türk" saydıkları Sovyet vatandaşı Türkî halkların mensuplarının savaş esirleri. Bu tabelada bence iki yanlış var: Birincisi Türkî dilleri konuşan Sovyet vatandaşları ırkçı bir anlayışla "Türk" sayılıyor. İkincisi, daha önce Türkiye tarafından ülkeye dönüşleri reddedilen ve Dachau da ölen Türkiye Yahudileri şimdi "bizim Holokost kurbanımız" diye politika için isitismar edilliyor.

Peki, neden bu tabela konmuş? Birkaç gün önce Alman parlamentosu Ermeni soykırımını kınayan, soykırım kelimesini kullanmayan ama kınayan bir açıklama yapmış ve buna tepki olarak o tabela dikilmiş. Yani hem Yahudiler kurtarılmıyor hem de onların ölümü istismar ediliyor.

Söylediklerinizden, sormak istediğim sorunun yanıtını kısmen de olsa aldım ama şöyle toparlayabiliriz. Türkiye kamuoyunda ve akademisinde Holokost algısı nedir? Az önce de söylediniz Stanford Shaw dışında yazılı bir şey yok. Almanya'da ve Türkiye'de Türklerle temasınız var, Türkologsunuz, siz nasıl görüyorsunuz Türklerdeki Holokost algısını?

Beni en çok şaşırtan şu ki Türkiye'de Holokost çok az biliniyor. Yakın tarihin belki en bariz felaketi bu olay, sadece Almanları, Yahudileri ilgilendiren bir durum değil. Uluslararası düzeyde pek çok eser var, bunları çok azı Türkçeye çevrildi. Annette Wieviorka'nın 60 *Yıl Sonra Auschwitz* İletişim'den çıktı. Anı olarak Anne Frank var, bir de Primo Levi var. Onun dışında Holokost'u konu eden, ancak tarihi çarpıtarak anlatan bazı romanlar var: Ayşe Kulin'in *Son Tren*'i, Livaneli'nin son kitabı. Ayrıca saydığım sevdiğim insanlarda, tarihçilerde bile Holokost hakkında çok kaba yanlışları olan bir algı var. Aslında bugün için önemli olan Holokost nasıl gerçekleşti sorusunu sormaktır. Yani 1933'te Naziler iktidara geldi, 1941'de Holokost başladı. Bu 8 yıllık süreçte nasıl böyle bir iklim yaratıldı ve özellikle seyirci kalan ülkelerin tavrı nasıldı... Bence bugün alacağımız ders için çok önemli olan bu sorular Türkiye'de çok az tartışılıyor, biliniyor. Dolayısıyla benim arzum Holokost'a dair en azından 5–10 temel eserin Türkçeye çevrilmesi.

TÖKEZLEME TAŞI: 10x10 cm ölçülerindeki bu metal plakalara "Tökezleme Taşı" denmektedir. Alman sanatçı Günter Demnig'in tasarladığı plaketler, Nazilerin kurbanı olan ve toplama kamplarında hayatlarını yitiren Yahudilerin alındıları evlerin yani son adreslerinin önlerine parke taşları arasına yerleştirilmiştir. Plaketlerde kamplara götürülen kişilerin adı, doğum tarihi, alındığı tarih ve nerede öldürüldüğü yazmaktadır. Tökezleme taşlarına Berlin'in yanı başka Alman kentlerinde de rastlanmaktadır.

DİPNOTLAR

1 David Benbassat, *Je reviens de Bergen-Belsen*. Gözlem Yayınları, İstanbul 1992.
2 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat*, Ankara 1984.
3 Erkin, Feridun Cemal: *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar – Yorumlar*, Ankara 198.
4 Gerede, Hüsrev: *Harb İçinde Almanya (1939–1942)*, İstanbul, 1994.

1921 TORİNO ULUSLARARASI SOSYOLOJİ KONGRESİ VE TÜRKİYE

ZAFER TOPRAK

Cihan Harbi ertesi sosyal bilimler savaşın travmasını uzun süre yaşadı. İlk evrede kaba çizgileriyle sosyal bilim alanında iki ana çizgi belirdi. Savaşın bilimi siyaset, barışınki ise sosyolojiydi. 1919'da, Paris'te siyaset, 1921'de, Torino'da sosyoloji gündemdeydi. Paris'te 1919'dan itibaren İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun taşları döşenirken Torino'da çağdaş toplumun karşılaştığı yapısal sorunlara eğiliniyor, yeni bir savaş ortamına set çekilmeye çalışılıyordu. Osmanlı Paris'e cezalandırılmak üzere celb edilmişti; Torino'ya ise barışın korunması için davet ediliyordu.

Cihan Harbi 19. yüzyılı sonlandıran 20. yüzyılı başlatan bir evreyi simgeliyordu. İmparatorlukları çökerten,"total" ya da topyekun savaş diye bilinen bu dört yıl dünyanın çehresini değiştirirken sosyal ve beşeri bilimlerde de önemli açılımlara neden olmuştu. O güne kadar hâkim olan klasik (ve neoklasik) iktisat Cihan Harbi finansman sorunlarıyla delinmişti. Tarih Cihan Harbi ertesi sosyal ve ekonomik sorunlara odaklanma gereği duymuştu. Antropoloji, giderek kültürel öğeleriyle fizik antropolojiyi sorgular olmuştu. Ama en köklü dönüşümlerden biri sosyolojide gözlendi. Harbin neden olduğu kıyım ve vahşet sırça köşklerde oturarak teori üreten bilim insanın gerçeklerden ne denli uzak olduğunu kanıtlamıştı. Sosyoloji de bundan nasibini almış, teoriden uzak, insanlığın hemen her alanda sorunlarına çare üretmeye yönelik bir çaba içerisine girmişti.

Bu açılımın en bariz göstergesi 1921 Uluslararası Sosyoloji Kongresi oldu.

1921'de Torino'da toplanan kongre Türkiye'nin de dünyaya açılımını simgeliyordu. Osmanlı'daki adıyla "Beynelmilel Turen İctimaiyyat Encümen-i Alisi" sosyoloji biliminin de dönüm noktasını oluşturacaktı. O güne kadar sosyoloji ders kitaplarında okutulan bir sosyal bilimdi. Oysa savaş sosyal sorunların ayyuka çıktığı bir evreydi ve yeni bir dünyanın kurulma aşamasında somut sorunlara çözüm kaçınılmaz olmuştu. Sosyoloji kimi bilim çevrelerinde savaşın açtığı yaralara panzehir olmaya aday bir bilim olarak görüldü. Bir süre için alanını sürekli genişletecek ve tüm dünyanın karşılaştığı sorunları sarmalayarak bir anlamda bilimlerin bilimi olacaktı. Böylece savaş sonrası kapsayıcılığı ile sosyoloji 20. yüzyılın başlangıç evresine damgasını vuruyor, bilimler sıralamasında saygın bir konum elde ediyordu. Bu bağlamda Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi "yeni sosyoloji"nin ne denli kapsayıcı olduğunu kanıtlayan toplantı olacaktı.

Alplerin başkenti olarak nitelenen Torino İtalya'nın Detroit'i olarak bilinir. Roma ve Milano'dan sonra İtalya'nın üçüncü büyük kentidir. Aynı zamanda İtalya'da sosyolojinin yeşerdiği kenttir.

Cihan Harbi sosyal bilimleri kökten sarsmıştı. Savaşın neden olduğu düş kırıklığı bilim çevrelerini de etkilemişti. Sovyetler Birliği kolektivist açılımlarla yeni bir arayışa girişmişse de, 1936'da Keynes'in *Genel Teori*'sine kadar iktisat bilimi bir

türlü toparlanamamıştı. Savaş ertesi sosyal bilim alanları savaşın travmasını uzun süre yaşadı. İlk evrede kaba çizgileriyle sosyal bilim alanında iki ana çizgi beliriyordu. Savaşın bilimi siyaset, barışınki ise sosyoloji oldu. 1919'da, Paris'te siyaset, 1921'de, Torino'da sosyoloji gündemdeydi. Paris'te 1919'dan itibaren II. Dünya Savaşı'na giden yolun taşları döşenirken Torino'da çağdaş toplumun karşılaştığı yapısal sorunlara eğilerek yeni bir savaş ortamına set çekilmeye çalışılıyordu. Osmanlı Paris'e, Sevr'e, cezalandırılmak üzere celb edilmişti; Torino'ya ise barışın korunması için davet ediliyordu.

RENÉ WORMS VE SOSYOLOJİ

Sosyoloji 19. yüzyılın ikinci yarısında kimlik kazanmaya başlamış bir sosyal bilimdi. Antropolojinin ardından sosyoloji görücüye çıkıyor, sosyal bilimleri şekillendiren temel bilim alanlarından biri oluyordu. Sosyolojinin "küreselleşmesi", ya da uluslararası kongrelerde ele alınışının başlangıcı 1894 idi.[1] Fransız sosyolog René Worms Paris'te Paris Sosyoloji Derneği'ni [Société de Sociologie de Paris] ve Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nü [Société Internationale de Sociologie] kurmuş ve 1893'ten itibaren *Uluslararası Sosyoloji Dergisi*'ni [*Revue Internationale de Sociologie*] çıkarmaya koyulmuştu. Sosyolojiyi pozitif felsefenin bir uzantısı olmaktan çıkararak bağımsız bir bilim olarak yerleşmesine çaba sarf eden René Worms, tıpkı tıpta anatominin gördüğü işleve benzer bir biçimde toplumsal olayların bilimsel şekilde çözümünün sosyoloji ile mümkün olabileceğini savunuyordu. Worms'un sosyolojisinde tıp metaforu tesadüfî bir öğe değildi. Alfred Espinas ve Gustave Le Bon'un organisist toplum anlayışını 1896'da yayımlanan *Organizm ve Toplum* [*Organisme et Société*] adlı eserinde geliştirecekti. *Revue Internationale de Sociologie*'nin bilim camiasında gördüğü revaç René Worms'u bir yıl sonra *Institut International de sociologie*'yi ve sosyoloji eserlerini içerecek *Bibliothèque internationale de sociologie* kitap dizisini çıkarmaya sevk edecekti. Nihayet Worms 1895'te *Société de sociologie de Paris*'i kuracaktı. Ancak, 20. yüzyılın başlarında Frédéric Le Play ve özellikle Émile Durkheim'ın etkin konumları Worms'un sosyolojisini geri planda bıraktı. Özellikle François Simiand'ın *Organizm ve Toplum* adlı kitaba yaptığı sert eleştirilerin ardından sosyoloji camiası Worms'un organisist sosyolojisinden yüz çevirmişti. Ama yine de Worms'un düzenlediği uluslararası kongreler o dönem için sosyolojinin dünya çapında bir bilime dönüşmesinde etkin bir rol oynadı.

Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün yayınladığı *Annals*'ler enstitünün etkinliklerini ve konferans alanında yapılanları ayrıntılarıyla ele alıyordu. René Worms, çabası sayesinde İngiltere'den Rusya'ya, Kuzey Amerika'dan Güney Amerika'ya geniş bir sosyolog kesimini bir araya getirmeyi başarmış ve sosyoloji böylece ortak tabanda buluşma olanağı bulmuştu. Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün düzenlediği sosyoloji kongreleri tebliğleri on bir cilt olarak yayımlanmıştı. İlk beş cilt 1894 ve 1902 arasını kapsıyordu. Her bir cilt 300 ile 600 sayfa arasında, ortalama 411 sayfaydı. İlk on cilt 1894 ile 1904 arası her yıl yayımlandı. Bu nedenle *Annals* adını taşıyordu. On bir ile on dördüncü ciltler üç yıl aralıkla çıktı. Nedeni kongrelerin üç yılda bir yapılışıydı. 12 ve 13. ciltler 1909 Bern Kongresi'nin tebliğlerine yer verdi. 1912'de yayımlanan 14. cilt ise Roma'da toplanan kongreye ayrılmıştı. Uzun bir aradan sonra 1928'de yayımlanan 15. cilt 1927'de Paris Kongresi'nin tebliğlerini kapsadı. Bu serinin onuncusu ve sonuncusu Ekim 1930'da, Cenova'da gerçekleştirildi ve tebliğleri 1932'de yayımlandı.

Paris Barış Konferansı'nda 25 Ocak 1919'da yapılan toplantıda uluslararası barışı ve güveni sağlayacak ve devam ettirecek bir uluslararası derneğin kurulmasına karar verildi. Birleşmiş Milletler'in temeli sayılabilecek bu organizasyon, I. Dünya Savaşı'nın ardından İsviçre'de 10 Ocak 1920'de kuruldu. Resimde Milletler Cemiyeti'nin toplandığı ilk bina görülüyor.

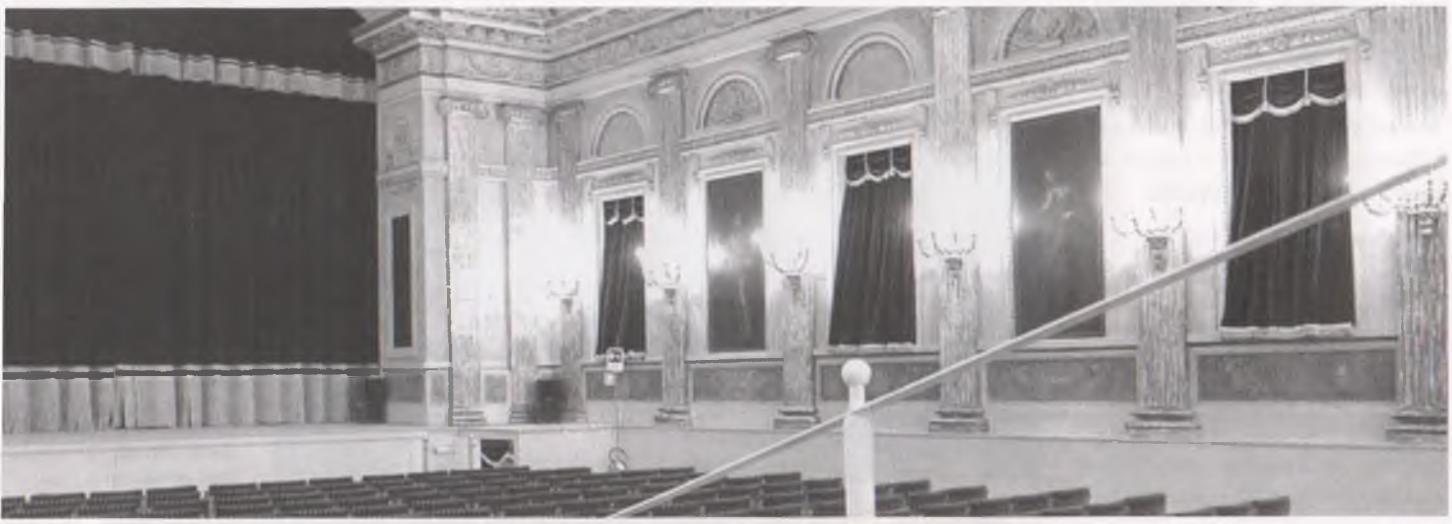

Carignano Tiyatrosu ilk kez 1752-53 yıllarında at nalı şeklinde Benedetto Alfieri tarafından inşa edildi. Ancak bugünkü yapı 1786 yılında Françesco Ferroggio'ya aittir.

Worms'un kongreleri savaş öncesi düzenli bir biçimde yapılıyordu ve 9. kongre için 1915 öngörülmüştü. Ancak savaş ortamı ertelenmesine neden oldu. Savaş sonrası toparlanma uzun süre aldı. 1925'te toplanması beklenen kongre ise René Worms'un hastalığı ve ölümü nedeniyle ertelenmek zorunda kaldı. Bu arada Cihan Harbi sosyoloji camiasını da büyük ölçüde etkilemişti. Birçok sosyolog savaşta, cephelerde yaşamını yitirmiş, kimisi salgın hastalıklara kurban gitmişti. Paris, Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün ayakta kalıp kalmayacağı bile tartışılır olmuştu. Savaş ertesi birçok ülkenin milliyetçiliğin etkisiyle içine kapanması uluslararası sosyoloji camiasını da olumsuz etkilemişti. René Worms'un Şubat 1926'da ölümü ertesi, onun fikirlerini paylaşan, eski dostu Durkheim'ın müritlerinden Gaston Richard, enstitünün başına geçti. II. Dünya Savaşı'na kadar *la Revue internationale de sociologie*'nin yayınını sürdürdü.

DAYANIŞMA ANLAYIŞI VE TÜRKİYE

1921 Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi Paris Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün düzenlediklerinden farklı bir çizgiyi ifade ediyordu. Milletler Cemiyeti ile birlikte yeni bir anlayış doğmuştu. Torino büyük ölçüde Léon Bourgeois'nın görüşleri doğrultusuna şekillendi. Léon Bourgeois bir siyaset adamıydı. Fransız Radikal Partisi'nin önde gelen şahsiyetlerinden biriydi. Dayanışmacılık ya da Fransızca terimiyle "solidarité" üzerine görüşleri akademik camiaya Emile Durkheim aracılığıyla yansımıştı. Torino Kongresi İtalyanların öncülüğünde gerçekleştirilmişti. 1894'ten beri toplanan sosyoloji kongrelerinden özde büyük ölçüde farklı bir anlayışı ifade ediyordu. Torino'da toplanan sosyal ve beşeri bilimlerin her alanından bilim insanlarını bir araya getiren kongre daha bir uygulamaya yönelik, "politik" kaygılar taşıyordu. Léon Bourgeois politik bir şahsiyeti ve Milletler Cemiyeti'nin başında bulunuyordu. Savaş nedeniyle bariz bir biçimde öncelik kazanan yeryüzündeki temel sorunlar Torino'da sosyoloji şemsiyesi altında masaya yatırılıyordu. Tıpkı İttihatçıların solidarizmle, sosyolojizmle topluma çeki düzen verme çabaları gibi İtalyanlar da sosyolojiyle, yeni dünyayı biçimleme umudu içerisindeydiler.

İtalyan birliğinin sağlandığı Risorgimento yıllarında Vittorio Alfieri ve Carlo Goldoni'nin izinde yeni İtalyan tiyatrosu bu mekânda sahnelendi.

Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nin ana teması "dayanışma" yani "solidarite" idi. Solidarite artık geniş anlamda demokrasiyi simgeliyordu. Gökalp, yanılmamıştı; Emile Durkheim'dan esinlenerek "ictimaî tesanüdcülük"te karar kılmış, ülkeyi düzlüğe çıkarmanın tek yolu olarak solidarizmi görmüştü. Onun için "tesanüdcülük" demokrasinin ta kendisiydi. "İctimaî tesanüdcülük"ün Fransızca karşılığı "démocratie sociale" yani sosyal demokrasiydi.

İttihatçıların ulus inşa sürecinde temel dayanak noktaları Léon Bourgeois'nın solidarizmi olmuştu. Ziya Gökalp öncülüğünde solidarizm ulus-devletin inşasında başvurulacak temel kaynaktı. Osmanlı'da bu tür bir işlev üstlenirken Cihan Harbi ile birlikte solidarizm çatışmacı bir dünya anlayışına da panzehir görevi görecekti. "Tesanüd", "dayanışma", "solidarite" hangi adla tanımlanırsa tanımlansın solidarizmin temel normları artık kıta Avrupası'nı fethetmişti. Bunun en somut kanıtı Léon Bourgeois'nın Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunda oynadığı roldü. Aynı şahsiyet 1920

yılında Nobel Barış Ödülü'nü alacaktı. Savaş öncesi bir "teori" olan sosyoloji şimdi ayağı yere basıyor, pratik çözümlere yönelik bir bilim alanı olarak algılanıyordu. Bundan böyle toplumun her türlü güncel sorunu sosyolojinin kapsam alanına giriyordu. Torino Kongresi'nin ana teması "dayanışma" yani "solidarite" idi. Solidarite artık geniş anlamda demokrasiyi simgeliyordu. Gökalp, yanılmamıştı; Emile Durkheim'dan esinlenerek "ictimaî tesanüdcülük"te karar kılmış, ülkeyi düzlüğe çıkarmanın tek yolu olarak solidarizmi görmüştü. "Tesanüd"cü toplum anlayışı ya da felsefe Türkiye'de de, çok partili döneme kadarki toplumsal yapının kurgulanışında temel işlev görecekti. Kemalist ideoloji diye kimi çevrelerde burun kıvrılan düşünce sisteminin özünde solidarizm vardı ve kendine özgü bir demokrasi anlayışını beraberinde getiriyordu. Bu şüphesiz liberal düşünceden kaynaklanan "siyasî demokrasi" değildi; ama Fransız Devrimi'nin eşitlikçi anlayışının ürünü, Rousseau esintisi "halkın egemenliği"ni gündeme getiren bir demokrasi anlayışıydı.[2] Ulus-devletin yoktan var edilişi evresinde Gökalp'in "fert yok cemiyet var"; "hak yok vazife var", "sınıf yok esnaf var" özdeyişleri solidarizmin özünü oluşturuyordu. Bu süreci İsmail Hüsrev Tökin, 1946'da yazdığı *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Cemiyet Görüşü* başlıklı kitapçığında açık bir biçimde ortaya koyuyordu.

Her ne kadar Bergsonizm ile Cihan Harbi sonrası solidarizmin determinist anlayışı sorgulanıyor, daha bir volontarist çizgiye doğru adım atılıyorsa da, Mustafa Şekip Tunç'un psikolojiyi vurguladığı 1920'lerin sonlarına ve antropolojinin kuşatacağı 30'lu yıllara kadar Durkheim Türkiye'de tahtından indirilemeyecekti. 20'li yıllar Durkheim'ın on yılıydı. Okullarda Durkheim sosyolojisi okutuluyordu. 30'lu yıllarda gündeme gelen "kültür devrimi" sonucu ortaokullarda Vatandaşlık Bilgisi, liselerde ise Sosyoloji farklı bir içerikle, siyaset sosyolojisine dönüşmüş şekliyle okutulmaya devam edecekti.

KONFERANSIN TEMEL SORUNLARI

Kongre yirmi iki devlete mensup yüz elli kadar delegenin iştirakiyle 9 Ekim 1921 Pazar günü Torino'da ünlü Carignano Tiyatrosu'nda açılmıştı. Türkiye, İtalya, İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya, Japonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Hollanda, Lehistan, İspanya, Portekiz, Macaristan, Rusya, Gürcistan, Siyam, Şili, Kolombiya, Yunanistan ve Ermenistan'dan gelen delegeler boyunlarında asılı kongre için hazırlanmış altın madalyaları taşıyorlardı. Kongreyi İtalya Senatosu üyesi savaş sırasında hükümeti yönetmiş olan eski başbakanlardan Paola Poselli açıyor, onu Torino Politeknik'inde hukuk profesörlüğü yapmış, o sırada Torino Belediye Reisi olan Riccardo Cattaneo'nun konuşması izliyordu. Ardından hükümet adına Marki Sanarandakcio, kongreyi düzenleyen heyet adına Torino Sosyoloji Enstitüsü Başkanı Profesör Francesco Cossentini, Milletler Cemiyeti adına Profesör Oskar Duhalki söz alıyorlardı. Son olarak dış ülkelerden gelen temsilcilere söz verildi. Sırasıyla Almanya, Fransa, Çekoslovakya, Yugoslavya, Türkiye ve Ermenistan delegeleri söz aldılar. Sırası geldiğinde enstitü başkanı Cossentini "haritada küçülen, fakat kalplerde büyüyen bir milletin evladı" sözleriyle Muslihiddin Adil'i kürsüye davet edecekti. O sırada Sevr hükümleri sonucu ülke işgale uğramış, Türkiye gerçekten Orta Anadolu'ya sıkışmış küçük bir devlet görünümündeydi. Konuşmasında Muslihiddin Adil, Cihan Harbi'nin neden olduğu devasa fedakârlıkları tazmin ve telafi etmenin, sürekli bir barışın kurulmasını sağlamanın bütün milletlerce ortak bir dilek olduğunu ve bu amaca ulaşmak için yalnız uluslararası hukukta yeni düzenlemelere gitmenin yeterli olmayacağını, değişik ülkelere mensup bilim insanlarının ve siyasetçilerin daha samimi bir dayanışma göstererek çalışmaları gerektiğini vurguluyor, ülkelerde aydınların, arifler zümrelerin kamuoyu üzerindeki etkilerini izah ederek uluslararası dayanışma fikrinin geliştirilmesi

Kongrenin küşad merasimi, 1921 Teşrin-i evvelinin dokuzuncu Pazar günü saat onda Carignano tiyatrosu binası dahilinde icra kılındı. Tiyatro, mü'temere [kongreye] iştirak eden azanın mensup oldukları devlet bayraklarıyla donatılmış ve bu meyanda sevgili bayrağımız da temevvüc etmekte [dalgalanmakta] bulunmuştu. - MUSLİHİDDİN ADİL -

Kongrenin fahri başkanlarından Léon Victor Auguste Bourgeois (21 Mayıs 1851—29 Eylül 1925) Fransız Radikal Partisi'nin önderlerindendi. Cihan Harbi ertesi Milletler Cemiyeti Konseyi başkanlığını üstlendi ve 1920'de Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü.

Arthur James Balfour (25 Haziran 1848—19 Mart 1930) Torino Sosyoloji Kongresi'nin fahri başkanlarından biriydi. Lord Salisbury iktidarı döneminde İrlanda'dan sorumlu sekreter oldu ve uyguladığı sert politika nedeniyle eleştirildi.

gerektiğini söylüyordu. Konuşmasını bitirirken kongre hazırlık komitesine ve İtalyan milletine Türklerin ve Darülfünun'un gönülden teşekkürlerini bildiriyordu.[3] Kongrenin "fahrî reis"leri İngiltere'nin eski başbakanlarından Arthur James Balfour, Fransa'nın eski başbakanlarından Léon Bourgeois ve İtalyan bakanlardan Losatti, "fahrî reis-i umumî" ise İtalya Senatosu'ndan Paulo Bozelli idi.

Muslihiddin Adil, Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi'ne Türkiye'den katıldı ve ülkesine döndüğünde *Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibalarım* adlı eseri yazdı.

Muslihiddin Adil Selanik Hukuk Mektebi'nde idare hukuku alanında önde gelen şahsiyetti. *Mukayeseli Hukuk-ı İdare* adlı eseri Osmanlı devlet yapısı üzerine zengin bir bilgi kaynağıdır.

Muslihiddin Adil Cumhuriyet yıllarında da Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde idare hukuku okuttu. *Mukayeseli Hukuk-ı İdare* Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki idari reformlara geniş yer verdi.

Uluslararası Torino Sosyoloji Konferansı'nın gündemi iki dünya savaşı arasındaki temel toplumsal sorunlara ışık tutacaktı. Ancak Torino idealist insanların bir araya geldiği bir ortamdı. Toplantıda gündeme getirilen doğru teşhisler kısa sürede sönüp gidecek, Avrupa Mussolini ve Hitler'le birlikte karanlığa gömülecekti. Ülkeler kendi içlerine kapanacak, dünyanın karşılaştığı ortak sorunlar unutulacaktı. Bu nedende Torino Konferansı günümüz literatüründe de belleklerde yok olup gitti. Sosyoloji tarihinde tek satır bile işgal etmez oldu. Oysa Torino Konferansı'nın gündemi çağdaş dünyanın sorunlarını kapsıyor, barışa giden yolu belirliyordu. Torino'nun boşluğunu Paris doldurdu ve II. Dünya Savaşı'nın tohumları atıldı.

TORİNO VE BARIŞ ANLAYIŞI

Yukarıda belirtildiği gibi Torino Konferansı uluslararası alanda "tesanüd"ü, dayanışmayı amaçlayan, ülkeleri barışçı bir anlayışla Cemiyet-i Akvam çatısı altında bir araya getirmeye çalışan bir barış konferansıydı. Bu amaçla İstanbul'da Cemiyet-i Akvam muhibleri bir dernek bile kurmuş ve Prag'daki "Müzaheret Cemiyetleri Konferansı"na katılarak bu çatı altında yer almayı başarmışlardı. Ancak, aynı yıllarda Ankara, farklı bir "tesanüd"ün peşindeydi. Gündemi Torino Sosyoloji Konferansı'ndakinden farklı idi. Ankara'da sosyoloji "siyasî" idi, "siyaset sosyolojisi" idi. August Comte'dan değil, Aydınlanma'dan, Rousseau'dan esinleniyordu. Bunun adı "vahdet-i kuva" ya da kuvvetler birliği idi. "Birey"den "halk"a yöneliniyor, "halkın iradesi"nin bağlayıcılığı Tek-Parti'ye yönelimi gündeme getiriyordu. Ankara her şeyden önce kendi ülkesinde "tesanüd"ü sağlamaya çalışıyordu. "Yurtta sulh, cihanda sulh" öncelikle yurdu gözetiyordu.

Torino Konferansı üzerine Batı literatüründe, bildiğimiz kadarıyla, pek bir araştırma yapılmadı. Konferansın gündemini oluşturan ve konferans sırasında yayınlanan bir tanıtım kitabı dışında Torino belleklerden silindi. 20'li ve 30'lu yılları Paris Konferansı gündemi işgal etti. İlginçtir, bu tür bir vahada Torino Konferansı üzerine en kapsamlı kitap Türkçede yayınlanacaktı. Batı kaynaklarında bulunamayan bilgiler Türkçe yayınlanmış bir kitapta yer alıyordu. Bu kitap, Darülfünun'un kongreye gönderdiği, Hukuk-ı İdare müderrisi eski Maarif Müsteşarı Muslihiddin Adil'in *Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibalarım* adlı eseriydi.[4] Muslihiddin Adil, İdare Hukuku profesörüydü. Selanik Hukuk Mektebi'nde hukuk okutmaya başlamıştı. *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri; İktisad Dersleri; Malumât-ı Hukukiyye; Malumât-ı İktisadiyye; Malumât-ı Ahlakiyye ve Medeniyye; Alman Hayat-ı İrfanı* Cumhuriyet öncesi yayınlanmış belli başlı kitaplarıydı.

Cumhuriyet'le birlikte yurt bilgisi kitapları, "Malumât-ı Vataniyye" kitapları yazmaya koyulmuştu.[5]

Sosyoloji büyük ölçüde Fransa'da doğmuştu. Ama onu yakından izleyen, ona akademik ortam hazırlayan diğer ülke İtalya idi. İtalyan sosyologlar ulusal düzeyde ilk kongrelerini Milano'da 1896'da gerçekleştirmişlerdi. Benzer kongreler 1899, 1902 ve 1908'de art arda sırasıyla Cenova, Palermo ve Napoli'de düzenlemiş ve bu kongrelerin tutanakları *La Scienza Sociale*'de yayımlanmıştı. Torino Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü böyle bir geçmişten geliyordu. Benzer enstitüler Cenova, Palermo, Katania ve Modena'da da faaliyete geçirilmişti. Torino Enstitüsü Cihan Harbi'nin toplumsal yaşamda açtığı yaraları görmüş, dayanışmanın gereğini duymuş ve kendisine çalışma alanı olarak savaş sonrası siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların üstesinden gelecek ortak bir platform oluşturmayı seçmişti. Amacı planlı bir biçimde "uluslararası dayanışma"ya

arka çıkmaktı. İşte bu amaca yönelik olarak ilk kongre1921'de Torino'da gerçekleştirilmişti. İzleyen kongreler 1922'de Viyana'da, 1923'te Roma'da yer aldı.[6] Kongrelerde makro düzeyde sosyal sorunlara eğiliniyor, uluslararası hukukun bu alanda yol alması için çaba sarf ediliyordu. Bu nedenle Milletler Cemiyeti'nin reformlarıyla yakın bağı vardı. Halkların ve devletlerin hak ve görevlerini gündemine alıyordu. Uluslararası özel hukukun

Selanik'te yayımlanan *İktisad Dersleri* bir iktisat ders kitabı olarak ilginç bir nitelik taşıyordu. Kitap işbölümü konusunu işlerken feminizme geniş yer verdi ve kadın hukukunu savundu.

***Malumat-ı İktisadiyye* Muslihiddin Adil'in "mekâtib-i idadiyye ve darülmuallimin-i ibtidaiyye" okulları için hazırladığı basite indirgenmiş iktisat ders kitabıydı. Kitap "terakkiyyat-ı iktisadiyyeyi mümkün olduğu kadar sür'atle temin etmek mecburiyetindeyiz" diyordu.**

Muslihiddin Adil, idare hukuku ve iktisat yanı sıra pedagoji ile de ilgileniyordu. *Malumât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye* bu amaçla yazılmıştı. İdadi ve muallim mektepleri için hazırlanmış bir ders kitabıydı.

kodifikasyonu için çaba sarf ediyor, azınlıklar sorununa düzen getirmeyi hedefliyor, toplumun marjinal kesimlerine, işçilere ve kadınlara arka çıkıyordu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş evresindeki bu üç kongreden ilkine Türkiye de katıldı. Ancak, Milli Mücadele'nin sıcak günlerinde Darülfünun diğer kongrelere katılma olanağı bulamadı. Torino'dan gelen çağrı Türkiye'nin bir delegasyonla kongreye katılması doğrultusundaydı. Nitekim Darülfünun bu daveti "ehemmiyet-i mahsusa" ile karşılamış ve Hukuk Medresesi [Fakültesi] Müderrisîn Meclisi [profesörler kurulu] Torino'ya üç kişiyi gönderme kararı almıştı. Bu şahsiyetler İdare Hukuku Müderrisi Muslihiddin Adil, "ilm-i malî" müderrisi Hasan Tahsin ve İktisat Müderrisi Mustafa Zühdü beylerdi. Ancak Meclis-i Vükela ya da Osmanlı hükümeti malî gerekçelerle bu üç kişiden yalnız Muslihiddin Adil'in giderlerini karşılayabileceğini Darülfünun'a bildirmişti. Torino Kongresi Cihan Harbi ertesi bilimsel nitelikte uluslararası nitelikte kongrelerin altıncısıydı. Osmanlı Darülfünunu ilk kez Torino'ya davet edilmişti.

KONGREDE ENCÜMENLER

Muslihiddin Adil'in kitabının içindekiler kısmına bakmak bile savaş sonrası sosyolojinin ana sorunları hakkında bilgi edinmeye yetiyordu. Kitapta yer alan başlıklar şunlardı: "Kongrenin küşadı; Kongrenin programı; Cemiyet-i Akvam ahidnâmesinde icrası muktazi tadilât; Ekaliyetlerin himayesi; Müstemlekât mandasının tanzimi; Beynelmilel hukuk-ı hususiyyenin tensiki; Bolşevizm meselesi; Ticaret-i beynelmilel ve siyaset-i rüsumiyye; Kambiyo meselesi; Tahrib olunan yerlerin imârı ve beynelmilel tesanüd; Yeni teşkilat-ı askeriyye ve millet meselesi; Harp malulleri ve şüheda eytâmı; Mesaiye müteallik mesail; İçtimai sigortalar; Muhaceret meselesi; İktisadi-içtimai meselenin hallinde kadın; Beynelmilel harsî münasebât; Harbin tevlid veya tezyid ettiği emrâza karşı mücadele; Müzakerâtın hitamı."

Görülebileceği gibi, siyasetten hukuka, iktisattan kültüre, hatta sağlık sorunlarına geniş bir yelpaze kongrenin kapsam alanına girmişti. Bu denli geniş bir kongrenin gerekçesine Muslihiddin Adil kitabın "Mukaddime"sinde yer veriyordu: Cihan Harbi yeryüzünde toplum düzenini, "ictimaî akideleri" sarmıştı. Artık "eski dünya" değişmişti. Bu salt birçok kentin yerle bir olması, siyasî hudutların değişmesi olarak görülmemeliydi. Değişimin gerisinde topluma hâkim olan toplumsal ve ahlakî düsturların eski kudret ve nüfuzunu kaybetmesi yatıyordu. Dört yıllık savaş ve tahribattan sonra varılan nokta o denli belirsizdi ki, insanlık kesif bir sis perdesiyle karşı karşıyaydı. Savaş sonrasını öngörmek hemen hemen olanaksızdı. Muslihiddin Adil, "İstikbal, zeka-i beşerin, henüz okumasını bilmediği bir kitapta yazılıdır" diyordu. Tüm dünya bir "ictimaî buhran"la karşı karşıyaydı. Bütün cihan bilge kişileri, "arif" insanları, top seslerinin sustuğu günden beri bu buhranın önüne geçebilmek, savaşın nedenlerini araştırmak, geleceği öngörmek istiyorlardı. Gelecek nesil yeni bir "harb-ı umumî"den ancak bilim insanlarının çabalarıyla kurtulabilirdi.

Muslihiddin Adil, kitabında geçmişte barış için gösterilen çabalara da yer veriyordu: Tarih, bizlere genel savaşların ardından barışın tesisi için kongreler toplandığını gösteriyordu. Nitekim Napolyon'a karşı ortak savaşan Avrupa ülkeleri Napolyon'u yenilgiye uğratıp iktidardan düşürdükten sonra Viyana'da bir araya gelmişlerdi. Ancak bu siyasî kongre, öncekiler gibi, uluslararası ihtilafların gerçek nedenlerini keşfedememiş ve çözüm yollarını bulamamıştı. Doksan hükümdar ile otuz beş

hükümet reisinin bir araya geldiği bu kongrede Avrupa'nın geleceğini belirleyen kararlar, yarım yüzyıl bile geçmeden 1848 ihtilalleriyle tarumar olmuştu.

Kongre dili olarak Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Almanca belirlenmiş, ancak Fransızca dışında verilen "muhtıra ve takrirler"in birer Fransızca özeti sunulmuştu. Kongre'de ele alınacak konular beş başlığa ayrılmış ve her biri bir komisyona tevdi edilmişti. Ardından komisyonların çalışmaları genel kurulda tartışılmıştı. Muslihiddin Adil, bu beş komisyondan ancak birinci, ikinci ve beşinci komisyonların görüşmelerine katılabilmişti. 9-16 Ekim arası sekiz günün ilk dört günü komisyon düzeyinde, son dört günü ise genel kurul olarak toplanılmıştı. Beş komisyonun, o günkü dille encümenin, kapsadığı konular şunlardı:

Birinci Komisyon: Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin uygulanmasına yönelik değişiklikler; Azınlıkların himayesi; Müstemlekelerde manda rejiminin düzenlenmesi; Uluslararası özel hukuk çalışmaları; Bolşevizm sorunu.

İkinci Komisyon: Uluslararası ticaretin düzenlenmesi ve gümrük siyaseti; Kambiyo sorunu; Tahrip olunan yerlerin yeniden inşa ve kalkındırılması için uluslararası dayanışma.

Üçüncü Komisyon: Yeni askeri örgütlenme ve silahlanma sorunu; Savaş malulleri ve şehit yetimleri hakkında önlemler.

Dördüncü Komisyon: Çalışma hayatına ait sorunlar; İş kanunları ve sermaye emek arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi; Çalışma yaşamı hakkında bilimsel incelemeler; İş sözleşmelerinde yeni düzenlemeler.

Beşinci Komisyon. Savaş ertesi ekonomik-toplumsal sorunların çözümünde kadının yeri; Uluslararası kültürel ilişkiler; Savaşın doğurduğu ya da artırdığı hastalıklarla mücadele.

Georges Blondel, Türk temsilcinin beyanatını pek haklı bulduğunu, "Türk kavminin fazilet-i ahlâkiyye ve necâbet-i ırkıyyesi"ne tarihin şahit olduğunu, Türklerin izzeti-i nefsini rencide edecek bir takım sözlerin, ulvî hislerle toplanmış bulunan konferans zabıtlarında yer almaması gerektiğini söyleyerek Muslihiddin Adil'in Mösyö Varandiyan'ın takririnde yer alan "vahşiyâne bir programa teba'en Türk askeri ve ahalisi tarafından katl ve imha edilen" ibaresinin çıkarılması hakkındaki teklifini oya koymuş ve teklif alkışlarla kabul edilmişti.

Malumât-ı Vataniyye sonraları *Yurt Bilgisi* ya da *Vatandaşlık Bilgisi* adıyla yayımlanacak ders kitaplarının Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ilk şekliydi. Muslihiddin Adil tarafından yazılan kitap ilkokulların beşinci sınıfı için düzenlenmişti.

Muslihiddin Adil, bu beş komisyonda ele alınan sorunları kitabında ayrıntılarıyla ele alıyor ve en sonunda "İntibalarım"da genel bir değerlendirmeye gidiyordu. Kitapta yer alan ve Muslihiddin Adil'in on altı başlığı şunlardı: 1. Cemiyet-i Akvam ahidnâmesinde icrası muktezi tadilât; 2. Ekaliyyetlerin himayesi; 3. Müstemlekât mandasını tanzim; 4. Beynelmilel hukuk-ı hususiyyenin tensiki; 5. Bolşevizm meselesi; 6. Ticaret-i beynelmilel ve siyaset-i rüsumiyye; 7. Kambiyo meselesi; 8. Tahrib olunan yerlerin imarı ve beynelmilel tesanüd; 9. Yeni teşkilât-ı askeriyye ve millet-i müsellâha; 10. Harb malülleri ve şüheda eytâmı; 11. Mesaiye müteallik mesâil; 12. İçtimaî sigortalar; 13. Muhaceret meselesi; 14. İktisadî-ictimaî mesailin hallinde kadın; 15. Beynelmilel harsî münasebet; ve 16. Harbin tevellüd veya tezyid ettiği emraza karşı mücadele.

KONGREDE ERMENİ SORUNU

Muslihiddin Adil Kongre sırasında, kitaba yansıdığı kadarıyla, açılışta yaptığı konuşma dışında dört kez söz aldı. Bunlar Ermeni Sorunu, Kapitülasyonlar, Azınlıklar ve Kadın Sorunu ile ilgili idi. "Tahrip olunan yerlerin imarı ve beynelmilel tesanüd" tartışmaları sırasında Ermenistan Roma Sefiri Mösyö Varandiyan'ın Ermeni sorununu gündeme getirmesi üzerine konferansta uzun bir konuşma yapmıştı. Ermeni sorununun tartışılması sosyoloji konferansının ne denli kapsamlı olduğunun kanıtıydı. Mösyö Varandiyan azınlıklar sorunu konusunda genel kurula verdiği "takrir"de Ermenistan'ın "caniyâne bir program" sonucu "tahrib ve takriben bir milyon Ermeni'nin – kadın ve çocuklar da istisna edilmeksizin – başıbozuk asker ve Türk ahâli tarafından katl ve imha edildiğini" belirtmişti. Toplantıda takririni açıklamak için söz aldığında, Anadolu'da Ermenilerin sakin olduğu vilayetleri kastederek "Ermenistan"da tahrib ve imha keyfiyeti, hiçbir sebeb-i askeriyyeye müstenid olmaksızın ve münhasıran müstakil bir Ermenistan

teşkiline mani olmak fikriyle, harp zamanındaki idareyi deruhte eden hükûmet tarafından evvelce tespit olunmuş bir programa tevfikan icra edilmiştir" demişti. Sözlerine devam ederek bu" mezâlim"in yalnız İtilaf devletlerinde ve tarafsız ülkelerde değil, Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'da dahi bir nefret hissi ve kınama uyandırmış olduğunu, 1915 ve 1916 yıllarında bu faciaya engel olamayan Almanya'nın bu "hareket-i vahşiyaneyi" alenen takbih etmenin yolunu Berlin'de Tal'at Paşa'nın katili Ermeni genci beraat ettirerek bulduğunu kaydediyordu. Bu beraat kararı, Mösyö Varandiyan'a göre, Almanya'da bu konuda beslenen nefreti bariz bir şekilde ifade ediyordu. Ermeni vilayetlerde Ermeni milletinin yüzyıllardan beri kurduğu ve geliştirdiği eserler, hayvan varlığı ve bitkilere kadar her şey "kâmilen tahrib ve imha" olunmuştu. Bu "mezalim"in nedenlerine girişmeyeceğini, nesillerce geçmişten intikal eden ve kökleri geçmişte olan ortak bir zihniyetten söz etmeyeceğini, bu konuların "nazarî ictimaiyyat"la, sosyolojinin kuramsal yönüyle ilgili olduğunu, Torino toplantısının ise "amelî hareket etmek üzere", uygulamaya yönelik olduğunu vurguluyordu. Mösyö Varandiyan'a göre, Ermenilerin kaderi Batı tarafından büsbütün ihmal edilmişti; Milletler Cemiyeti tarafından soruna gereği gibi önem atfedilmemişti. Ermenistan'ın imarı için yardım edilmesini, Milletler Cemiyeti nezdinde bir imar komisyonunun oluşturulmasını, "Şark"ta cereyan etmiş olan bu olayların araştırılmasını talep ediyordu.

Selanik Hukuk Mektebi Osmanlı'nın hukuk mektepleri arasında en liberaliydi. Bu, büyük ölçüde Selanik'in çok kültürlü oluşundan kaynaklanıyordu. Resimde Muslihiddin Adil mektebin hocaları ve öğrencileriyle.

Muslihiddin Adil, Mösyö Varandiyan'ın ardından söz almakta gecikmemiş ve şunları söylemişti: Türk-Ermeni sorununun incelenmesi ve bu konuda sorumlulukların ortaya konması siyasî nitelik taşıyordu; toplumsal sorunlara eğilen bilimsel bir kongrenin yetkileri dışındaydı. O nedenle sorunun böyle bir ortamda tartışılamayacağını belirtiyordu. Nitekim bir gün önce, savaşın ilanı sorumluluğunu muharip devletlerden bir zümreye yüklenilmesi istenildiği zaman, genel kurul bu sorunun tartışılmasının Kongre'nin yetkileri dışında olduğuna karar vermişti. Kongre benzer bir durumla karşı karşıyaydı. Ama yine de Mösyö Varandiyan'a cevap verme gereği duymuş, "Mamafih, Ermeni murahhası, büyük ve necib milletime isnatlarda bulunduğu için, ifadelerini vesaikle red ve tekzib ve aza-i kirâmı tenvir etmek mecburiyetindeyim" demişti.

Muslihiddin Adil, sözlerine devamla, Şark'ta cereyan etmiş olan müessif hadiselerin sorumlularını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türk halkı hakkında Ermeni komiteleri tarafından "icra edilmiş mezâlim"e dair resmî ve özel binlerce belgenin dünya kamuoyuna arz edildiğini, özellikle Türk-Ermeni sorununun mahiyeti hakkında *The Turco-Armenian Question* başlığı altında yayımlanan eserin bu konuda "tam ve adil bir fikir" verdiğini söylemişti. Nitekim bu eserin bir kopyası konferans sekreterliğine verilmişti. Kürsüyü fazla işgal etmemek için bu belgeler arasında birini zikretmekle yetineceğini vurgulayarak, altı yıl önce Erzurum ve Van genel konsoloslukları'nda bulunmuş olan Rus generali Mayeveski'nin raporunu gündeme getirmişti. Bu rapora göre, Şark'ta zaman zaman patlak veren ihtilallerin sorumlusu olarak, sürekli Türkler ve Türk hükümetleri gösterilmişti. Oysa gerçekte, bu ihtilaller Türklerin uyguladığı bir baskıya tepki niteliğinde değildi. Aksine, Babıâli mezhep ve milliyetler konusunda Hıristiyanlara kaşı gösterdiği gayet geniş bir anlayışın, "gayet vasi' bir serbestiyyet"in sonucuydu. Türkiye'de sakin Hıristi-

yanların amacı her ne pahasına olursa olsun, başkaldırarak Avrupa'nın müdahalesini sağlamak ve bu sayede bağımsızlıklarını ilan etmekti. Türkler, yalnız diğer İslam kavimleri arasında değil, Yakındoğu'da sakin tüm milletler arasında en mümtaz bir unsuru oluşturuyordu. Rus ve Avrupa basınının önemli bir kısmı tarafından Türklere isnat olunan "mesâvî", yani kötülükler, fenalıklar, onların mizaçlarından kaynaklanamazdı. Gerçeği olduğu gibi söylemek gerekirse, Şark'ta zulmedenler Müslümanlar değil, fakat Hıristiyanlardı. Bu satırlar Rus generali Mayeveski'nin raporundan alıntıydı.

"Şark'ta müessif hadiselere meydan verenler"in sorumluluk derecelerini belirlemek üzere tarafsız ülke temsilcilerinden oluşan bir tahkikat heyetinin oluşturulmasını talep ettiğini hatırlatıyordu.

"Ermeni murahhasın, Türk seciyesi ve zihniyeti hakkında ima etmek istediği ifadâta gelince; o sözlere Fransız edip ve tarihşinâsı meşhur Lamartine'in lisaniyle şu sözlerle cevab veriyorum" diyordu: Türkler bir ırk ve millet olarak Doğu halkları arasında en ön sırada "şayan-ı hürmet" bir yer işgal ediyorlardı. Türk'ün bir kavim olarak hasleti yüce ve asil, şecaatı eleştiriden uzak, medeni ve ulvî fazileti alnına nakşolunmuştu. Ve bütün hissiyâtı alicenabâneydi. Türk "mu'tekid" yani inanan ve dindar, kahraman ve fedakâr bir kavimdi. Türk ırkı insaniyete şeref veren bir ırktı. Bu satırlar Lamartine'in *Solution de la Question d'Orient* [*Doğu Sorununun Çözümü*] başlıklı kitabından bir alıntıydı.

Muslihiddin Adil'in Mösyö Varandiyan'a verdiği cevabın ardından, toplantıyı yöneten Fransa'da Collège de France profesörlerinden Georges Blondel, Türk temsilcinin açıklamalarını pek haklı bulduğunu, "Türk kavminin fazilet-i ahlâkiyye ve necâbet-i ırkıyyesi"ne tarihin şahit olduğunu, Türklerin izzet-i nefsini rencide edecek bir takım sözlerin, ulvî hislerle toplanmış bulunan konferans zabıtlarında yer almaması gerektiğini söyleyerek Muslihiddin Adil'in Mösyö Varandiyan'ın takririnde yer alan "vahşiyâne bir programa teba'en Türk askeri ve ahalisi tarafından katl ve imha edilen" ibaresinin çıkarılması hakkındaki teklifini oya koymuş ve teklif alkışlarla kabul edilmişti.

KONGREDE ÇALIŞMA YAŞAMI

Konferansta ele alınan her bir konu savaş sonrası sosyolojisine yeni ufuklar açıyordu. Bunlar arasında geçmişe oranla zihniyet açısından en özgün olanlar "mesaîye müteallik mesail" ve "iktisadî-ictimai mesailin hallinde kadın" idi. Savaş sonrası emek-sermaye ve kadın-erkek ilişkileri köklü bir dönüşüme gebe idi.

İş kanunları ve emek ile sermaye arasındaki ilişkiler konusunda Versailles'da belirlenen uluslararası iş sözleşmesi, uluslararası bir parlamento kuruyor ve emekçinin hukukunu uluslararası ortak irade ile güvence altına alıp emek ile sermaye ilişkilerinde yeni bir devir açmayı hedefliyordu. Torino Konferansı, barıştan yana olanların, sanayi, ticaret ve tarımda çalışanlara insanî ve adil bir çalışma ortamı temin için Uluslararası Çalışma Ofisi'ne omuz vermeleri gerektiğini vurguluyordu.

Muslihiddin Adil, savaş yıllarında İttihatçı hükümetin siyasetini savunmayı bir lahza hatırdan geçirmediğini, ancak şunu belirtmek zorunda olduğunu; Türkiye'nin varlığı söz konusu olduğu bir evrede savaşa girdiği ve ülkenin tüm gücünü savaşı kazanmaya hasrettiği bir evrede, dış düşmanla birlikte hareket eden bir iç düşmanla karşı karşıya gelmiş olduğunu ve böyle bir durumda hükümetin tereddüt etmeksizin Ermenileri "savaş mıntıkası haricine tehcir etmek" zorunda kaldığını söylüyordu. Ancak, tehcir sırasında bazı müessif olayların olduğu bilincinde olan "millet", mütarekenin ardından bu müessif olayların sorumlularını "pençe-i kanun"a teslim etmekte bir an tereddüt etmemişti. "Şark'ta cereyan eden vakayi hakkında tahkikat icrası" önerisine gelince, Muslihiddin Adil, bunu arzu etmeyecek bir tek Türk'ü tasavvur etmediğini, nitekim Babıâli'nin 12 Şubat 1919'ta İtilaf devletlerine verdiği muhtırada, Zira "amele" ve "kadın" savaş yıllarında büyük özveride bulunmuş iki toplumsal katmandı.

Torino Sosyoloji Kongresi "masaiye müteallik mesail" başlığı altında çalışma sorunlarına eğiliyor, savaş sonrası iş mevzuatında çalışanlar lehine önemli gelişmelerin oluşumuna ortam hazırlıyordu. Muslihiddin Adil "Harb-i Umumi, erbâb-ı masaiinin ufk-ı nazarını ve maddiyyatını pek ziyade tevsi' etmiştir" diyordu. Savaş ortamında tüm savaşan ülkelerde zafere ulaşmak için yapılan fedakârlıklarda "amelenin büyük bir hissesi" vardı. Savaşın yükünü "müstahdemîn ve işçiler" omuzlamıştı. Top seslerinin sustuğu bir evrede "amele mesaili" tüm ülkelerde gündeme gelmiş ve bu arada uluslararası bir çalışma örgütünün kurulması için ilk girişim Milletler Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilmişti. Bu husus Versailles'da da ele alınmış, antlaşmanın üçüncü kısmında ilan

olunan ve ardından diğer barış sözleşmelerinde de ele alınan özel bölümde "mesai teşkilatı"nın hedefleri belirlenmişti.

Torino'da her şeyden önce Versailles muahedesinin üçüncü kısmında yer alan ve diğer barış sözleşmelerine de konan Çalışma Örgütü'nün [Mesai Teşkilatı] on üç ilkesi bir kez daha vurgulanıyordu: Her şeyden önce sekiz saatlik gün ya da kırk saatlik haftalık çalışma süresinin henüz benimsenmediği ülkelerde bu ilkelerin kabulü için çaba sarf edilecekti. Mümkün olduğu takdirde Pazar günü düşürülerek asgari yirmi dört saatlik hafta tatili yaygınlaştırılacaktı. İşsizlikle mücadele edilecek bu amaçla işçi bulma örgütü kurulacaktı. Geçim için yeterli bir ücretin ödenmesi sağlanacaktı. Çalışanlar genel ve mesleki hastalıklarla, işten kaynaklanan kazalara karşı korunacaktı. Şehit yakınlarına ve mamullere maaş bağlanacaktı. Yabancı ülkelerden gelen işçiler korunacaktı. Sendika özgürlüğü getirilecekti. Mesleki eğitim ihdas edilecekti. Çocuklar ve kadınlar özel bir mevzuata tabi tutulacaktı. Aynı nitelikte iş için cinsiyet farkı gözetmeksizin eşit ücret ödenecekti. Ülkelerde iş yaşamını düzenleyen kanunlar çıkarılarak, tüm çalışanlara uygulanacaktı. Bu ülkelerde çalışanları korumaya yönelik kanun ve nizamların hakkaniyetle uygulandığını sağlamak ve denetlemek için, üyeleri arasında kadınların da bulunduğu teftiş heyetleri oluşturulacaktı.

Bu hedeflere ulaşmak için Milletler Cemiyeti bünyesinde Uluslararası Çalışma Heyeti [Beynelmilel Hey'et-i Daime] oluşturulmuş, Milletler Cemiyeti aslî üyeleri bir tür "amele parlamentosu" mahiyetinde olan bu Heyetin asli azaları addedilmişti. Heyet, Konferans ve Uluslararası Çalışma Ofisi [Beynelmilel Mesaî İdaresi] olmak üzere iki uzuvdan oluşuyordu. Konferans, Milletler Cemiyeti'ne dâhil olan her ülkeden gönderilecek dört murahhası kapsıyordu. Bu dört murahhastan ikisi hükümet tarafından, diğer ikisi işveren ve işçi temsilcilerinden oluşacaktı. Konferans gerek duyuldukça, ancak yılda en az bir kez toplanacaktı. Toplantılar Milletler Cemiyeti'nin merkezinde ya da üyelerin üçte ikisinin kararı ile herhangi bir mahalde toplanabilecekti. Konferans yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek için alınacak önlemler ve ilkeleri belirlemekle yükümlüydü. Uluslararası Çalışma Ofisi ise, Daimi Hey'et'in nezareti altında ve bu meclis tarafından seçilen bir müdürün yönetiminde, on ikisi hükümetleri temsil eden, altısı işverenleri, yine altısı işçileri temsil eden konferans üyeleri tarafından seçilecek yirmi dört kişiden oluşacaktı. Üyelik süresi üç yıldı. Uluslararası Çalışma Ofisi'nin görevi, işçilerin çalışma koşulları üzerine uluslararası düzenlemelere yönelik bilgi toplayacak, özellikle uluslararası sözleşmeler hazırlayarak konferansa sunumu gerektiren meseleleri inceleyecek, konferans tarafından gerekli görülen tüm incelemeleri yerine getirecek ve konferansın gündemini belirleyecekti.

Ancak, Torino, Versailles ile de yetinmiyor ve çalışma yaşamını düzenlemeye yönelik daha ileri kararlar alıyordu. Bunlar üç başlık altında toplanıyordu: 1) Mesai kanunları ve say [emek] ile sermaye arasındaki münasebât; 2) Say hakkında ilmî tetkikât, ve 3) Mesaî ahidnâmesinde tadilât. İş kanunları ve emek ile sermaye arasındaki ilişkiler konusunda Versailles'da belirlenen uluslararası iş sözleşmesi, uluslararası bir parlamento kuruyor ve emekçinin hukukunu uluslararası ortak irade ile güvence altına alıp emek ile sermaye ilişkilerinde yeni bir devri açmayı hedefliyordu. Ancak, bu ulvî hedeflerin gerçekleştirilmesi için Torino, barıştan yana olanların,

Milletler Cemiyeti bir süre sonra Cemiyet'in faaliyetleri için inşa edilen Palais des nations'a taşındı. 20. yüzyılın özgün mimari eserlerinden biri olan bina bugün Birleşmiş Milletler'in Cenevre ofisi olarak kullanılıyor.

Milletler Cemiyeti toplantı salonu. Cemiyet tüm çabalara rağmen II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyemedi. Savaş sonrası 18 Nisan 1946'da cemiyetin dağılmasına karar verildi.

sanayi, ticaret ve tarımda çalışanlara insanî ve adil bir çalışma ortamı temin için Uluslararası Çalışma Ofisi'ne omuz vermeleri gerektiğini vurguluyordu. Torino Kongresi ayrıca siyaset ve iktisat alanında çalışanlarla ilgili araştırmalara girişerek iş kanunlarının hazırlanmasında bilimin katkılarını bekliyordu. Son olarak Uluslararası Çalışma Ofisi'nin belirlediği hedeflerin o gün için yeterince açık olmadığını belirtiyor ve bu örgütten yararlanabilmek için bu ofisin karar mekanizmasında üçte iki çoğunluk yerine mutlak çoğunluğun uygulanmasını öneriyordu. Üçte iki çoğunlukta emek mağdur durumda kalabilirdi. Bu arada Uluslararası Çalışma Örgütü tarım işçilerini dışarıda bırakmıştı. Tarım için de aynı sanayi gibi düzenlemelere gidilmesi uygun düşerdi. Göçmen işçiler için sefaretler maiyetlerinde birer çalışma ataşesi [mesaî ataşesi] bulundurmaları gerekirdi. Keza gerekli yerlerde iş konsoloslukları [mesaî konsoloshaneleri] de açılabilmeliydi. Son olarak çalışma hayatını denetlemek için uluslararası bir teftiş heyeti [hey'et-i teftişiyye] oluşturulmalıydı.

Torino Konferansı, bir adım daha öteye gidiyor ve sosyal sigortalara el atıyordu. Çalışanların geleceğinden emin bir şekilde çalışmaları gerekiyordu. Her an karşılaştığı tehlikeye karşı donanımlı olması, hastalık, ölüm, ihtiyarlık, maluliyet, kaza ve işsizliğe karşı gerekli önlemlerin alınması artık çağın gereğiydi. İktisadi kriz durumunda işsiz kalan işçiye belediyelerin ya da hayır derneklerinin yardımı, bu kesimin sefaletini önleyemezdi. Bütün bu tür beklenmedik gelişmelere karşı sosyal sigorta, "ictimaî sigorta" ihdası bir an önce gerçekleştirilmeliydi. Eğer çalışanlar kendi aralarında yardım sandığı, Muslihiddin Adil'in terimiyle "muavenet-i mütekâbile şirketi" kurarlarsa, işçinin tedavisi, fabrikadan alamadığı gündeliğin yarısı oranında bir ücret, öldüğü takdirde defin masrafları, ailesine maaş tahsisi, gibi giderlerin karşılanmasında sermayedarın da katkıda bulunması elzemdi. Nitekim Almanya'da bu uygulanmaktaydı. Keza emeklilik için sermayedar ve hükümet işçiye yardımda bulunmalıydı. Almanya'da ihtiyarlık sigortası zorunluydu.

Paris Barış Konferansı'nın dört büyükleri, soldan sağa: David Lloyd George (İngiltere), Vittorio Orlando (İtalya), George Clemenceau (Fransa), Woodrow Wilson (ABD).

KONFERANSTA KADIN SORUNU

Konferansın gündemini oluşturan önemli konulardan bir diğeri kadın sorunuydu. Tıpkı işçiler gibi savaş esnasında "cephe gerisindeki boşlukları dolduran kadın" sanayi'in her sahasında gösterdiği fedakârlıklardan sonra, konumunu daha iyi anlamış ve yüzyıllardır kendisinden esirgenen doğal hukukunu elde etmek için yeniden mücadeleye girişmişti. Böylece kadın sorunu uluslararası bir nitelik kazanmış ve bilimsel kongreler için önemli bir zemin oluşturmuştu. Muslihiddin Adil'e göre, konferansta gündeme gelen kadın hukukunun belli başlı talepleri şunlardı: Yasama meclislerinde seçme ve seçilme hakkı; kadının, erkeğin tabi olduğu koşullarda bilumum meslekte ayırım gözetilmeksizin çalışmasına olanak sağlanması; aynı iş için cinsiyet farkı gözetilmeksizin kadına eşit ücret ödenmesi; alım satım, taşınır mal mülkiyeti gibi medenî işlemlerde evli

Konferansa katılanların Şark hakkında yanlış fikirlere sahip olmaları, özellikle Türk kadınları ile ilgili konularda elim bir mahiyet arz ediyordu. Muslihiddin Adil, söz alıyor ve İslamiyet ışığında Türk kadınlarını savunuyordu: Garp kadınlarının talep ettikleri hukukun önemli bir kısmını İslamiyet bin üç yüz sene önce İslam hanımlarına temin etmişti.

kadının bağımsız kılınması; kadının, özellikle evli kadının irsiyet hukukunun artırılması; çocuklar üzerinde baba gibi annenin de hukukunun korunması ve aile meclislerinde oy sahibi, "haiz-i rey" olması; kimi ülkelerde tanınmayan kadının "şahadet"inin, şahitliğinin tanınması; kadın işçilerin korunması; "gayr-i meşru'" çocuğun kadının nüfusuna kaydı.

Kongrede en yoğun tartışılan konulardan biri "kadın hukuku"ydu ve üyeler iki ayrı safta yer alıyorlardı. Muslihiddin Adil, Selanik günlerinden beri kadının toplumdaki yerini savunan bir aydındı. Nitekim Selanik'te yayımladığı iktisat kitabına "feminizm" başlığını taşıyan bir bölüm koymuştu.[7] O nedenle Torino Konferansı'nda da kadınların safında yer alıyordu. Kongrede onu en fazla şaşırtan kimi kadın üyelerin "kadın hukuku" konusunda olumsuz tavır koymalarıydı. Bu konuda kitabında şu satırlar yer alıyordu: "Çok samimi olmak için söylüyorum; En güzide kadın azadan iki üçünü de ihtiva eden birinci zümre, kadının ictimaî hayattaki mevkiini aile hayatına münhasır görerek ve onun siyasî hayata iştirakine şiddetle muarız olmuştur. Cenevre hukuk medresesi reisi müderris Tenduri ile İtalya'nın münevver kadınlarından Sinyora Osella'nın sözlerini bu zümrenin zübde-i efkârı [düşüncelerinin özeti]olarak arz edebilirim."

Kadın konusunda olumsuz tavır koyan Cenevre Hukuk Fakültesi Dekanı Tenduri kongre heyetine şöyle seslenıyordu: "Ben kadının, aile ocağının, aşiyân-ı şefkatinin [şefkat yuvasının] haricinde yaşamasını isteyenlerden değilim. İctimai hayatın nihayetsiz tufanlarına kapılarak meçhul vadilere doğru sürüklenen kadın, ruhunda bütün bedii heyecanları kaybetmiş bir kadındır. Yarınki nesli uyutan beşiği sessiz ve ninnisiz bırakmak medeniyetin vaat ettiği yüksek sandalyelerin, ümitli rüyasına koşan kadın, arkasında kendisi için gözyaşları döken ne acıklı yetimler bıraktığına vakıf mıdır? Kadının bugün gitmek istediği yolda, beş bin yıllık insaniyetin hicran ve ıstırapları yaşıyor. Kadın bu yolda giderken asıl analık vazifesine, hakiki hayata ve nura giden doğru yoldan uzaklaşmış oluyor. Saadeti ocağının hararetli sakfında [çatısı altında]aramayı, istikbali idare edecek yavruları müşfik ve samimi elleriyle okşamayı bilen kadındır ki, yüksek nâsiyesiyle [alnıyla] yarınki neslin huzuruna çıkacaktır."

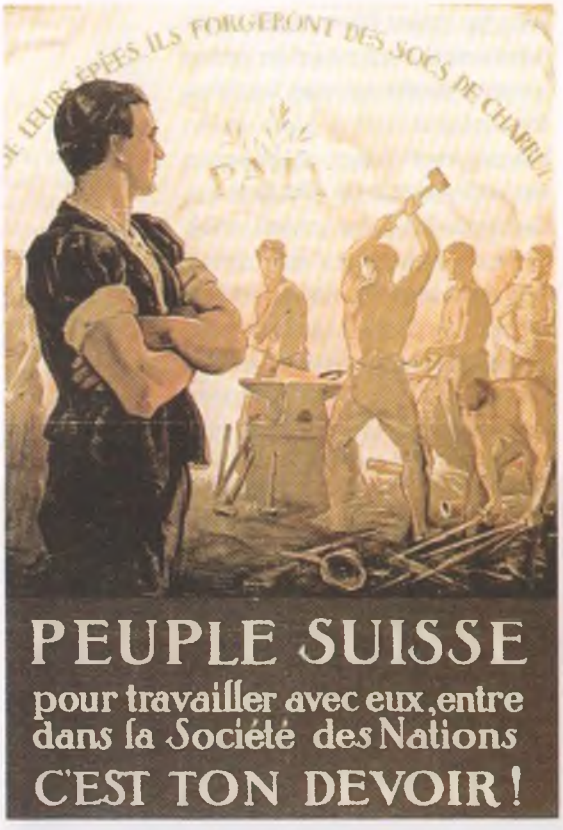
Keza, kadın hukuku aleyhinde konuşan Sinyora Usella da heyete şöyle sesleniyordu: "Tabiata galebe, aklın ermediği fütuhattandır. Kadınların erkekler gibi aynı mesâlike sülûk etmesini [girmesini] tavsiyeden Allah beni muhafaza etsin! Kadın, ordulara kumanda, tevzi-i adalet, halk huzurunda irâd-ı nutuk için yaratılmamıştır. Tabiat bu meşakkatli ve ciddi vezaif için icap eden evsâfı, kuvveti, sesi, sarsılmaz iradeyi, belagât-ı siyasiyyenin mütehevvir savletlerini [hiddetli hücumlarını] kendisinden dirîg etmiştir [esirgemiştir]."

Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi'nin temel sorunlarından biri çalışma hayatının giderek kötüleşen koşullarıydı. Özellikle kadın ve çocuk emeği gündemin ilk maddelerinden birini oluşturuyordu. Resimde ABD kömür madenlerinde çalıştırılan çocuk işçiler.

Muslihiddin Adil, kitabında kadın hukukundan yana olan "ikinci zümre" konuşmacılarından da iki örnek veriyordu. Bunlar Torino Üniversitesi profesörlerinden Kozantini ile Alman Meclisi Reischtag üyelerinden Adel Şerayber'di. Kozantini kadınların lehine şu sözleri sarf ediyordu: "Hayatta kadının mevkii; erkeğin taa yanı başında bulunmaktır. Bir cemiyetin bir nısfını [yarısını] bir takım hukuka mazhar edip de diğer nısfını [yarısını] bundan mahrum bırakmak doğru olamaz. Yarınki kadın, hukukundan, vazifesinden ve binnetice mes'uliyetinden emin olan kadındır. Kadının şu veya bu vazifeyi erkek kadar ifa edememesi, ona verilen terbiyenin tesiridir. Kadını erkeğin şerait-i terbiyeviyyesine, erkeğe sarf olunan itinaya mazhar ediniz, bakınız, onlar da kendi aralarında hukukşinâslar, tabipler, hekimler yetiştiremezler mi? Kadını hayat-ı siyasiyyeden uzak bulundurmak, cemiyetin menâfine muhaliftir. İntihab [seçim] meselesi bir kabiliyet meselesi değil, bir menfaat meselesidir. Bir memleketin hayatiyle kadın da erkek kadar alakadardır."Reischtag üyesi Madam Şerayber de benzer görüşler savunuyordu: "Kadın meselesi, bir cinsiyet meselesi değil, bir insaniyet meselesidir. Hayatta hukuken, vazifeten müsavat vardır. İşte beş bin senedir, cihanı erkekler idare ettiler. Ve nihayet bize böyle müthiş bir harbi hediye verdiler. Şimdi bir kere de bizi tecrübe ediniz, bakınız, biz beşeriyete nasıl bir sulh getirebileceğiz?"

Kadın sorunu tartışılırken "Şark kadınları" da gündeme gelmişti. Özellikle kadın üyeleri en çok ilgilendiren Türk kadınlarının durumu ve çok

İsviçre Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için ülke çapında bir kampanya açmıştı. Resimde Milletler Cemiyeti'ne üyeliği savunan kampanya afişi.

sine bir "ruhsat"tan ibaret olduğunu ve bu iznin "pek ağır şerait-i adle [hukuk koşullarına] tabi'" olması itibariyle Şark'ta çok eşle evliliğin "hemen metrûk [terk edilmiş]" olduğunu söylüyordu.

Muslihiddin Adil benzer görüşleri daha Meşrutiyet'in ilk yıllarından beri savunuyordu. Nitekim yazdığı iktisat kitabında feminizme geniş yer ayırmıştı. "La femme et le droit", "Le droit de la femme", "La femme devant la science contemporaine" , "La condition sociale des femmes" başlıklı eserlerden yararlanan Muslihiddin Adil feminizm konusunu iktisadın ana konularından biri addedilen "işbölümü", o günkü adıyla "taksim-i amel" üst başlığı altında ele alıyordu. Kadın erkek arasındaki işbölümü ise feminizmin hareket noktasıydı. Muslihiddin Adil'in kadın sorunu üzerine satırları belki de Meşrutiyet'te kadın

yönetmesiydi. Bu geleneksel karşılıklı görevler aileden beklenen saadetin doğuşu için yeterliydi. Doğal gözüken bu işbölümü artık çağdaş toplumlarda anlamını yitirmişti. İlkel koşullarda yaşayan toplumlarda bile kadınların hane haricinde birçok iş gördükleri biliniyordu. Uygar dünyada ise artık kadın çalışma hayatına aynen erkek gibi katılmak zorundaydı. Maişet derdi bunu gerektiriyordu.

Öte yandan hayatta her kadının sırtını verebileceği bir koca, bir kardeşi yoktu. Dullara, yetimlere, evli olup da kocasının yeterince kazancı olmadığı için evini idare edemeyen kadınlara sık sık rastlanıyordu. Kadın namusuyla yaşamak için çalışmaya, san'at ve ticarete atılmaya muhtaçtı. Böyle olmazsa onlar için sefalet ve felaket kaçınılmazdı. Osmanlı'da belki henüz bu durum

Muslihiddin Adil, İslam'da kadın hukukunun birçok yönden Batı hukukundan üstün olduğunu ileri sürüyordu. Bu görüşlerini 1912'de Selanik'te yayımladığı **İktisad Dersleri***'nde de zikretmişti: Şeriat hükümleri ve kanunlar kadının "hukuk-ı tasarrufiye"sini kat'i surette benimsemişti. İslam'da kadının tassarruf hakkı Batı'da olduğu gibi bir dizi tartışmalar sonucu parlamentonun onayıyla değil İslam'ın doğuşundan beri vardı.*

eşle evlilikti. Konferansa katılanların Şark hakkında yanlış fikirlere sahip olmaları, özellikle Türk kadınları ile ilgili konularda elim bir mahiyet arz ediyordu. Muslihiddin Adil, bu koşullarda söz alıyor ve İslamiyet ışığında Türk kadınlarını savunuyordu: Batı'da kadınların talep ettikleri hukukun önemli bir kısmını İslamiyet bin üç yüz sene önce İslam hanımlarına temin etmişti. Bu söylediklerine toplantıda hazır bulunanların hayret etmemeleri, ifadesine güvenmeleri gerektiğini vurgulayarak Türk kadının hukukî konumunu açıklıyor, özellikle son yıllarda Türkiye'de kadın terbiyesine ve eğitimine önem verildiğini, çok eşle evliliğin sanıldığı gibi bir "emr-i mecburî" olmayıp, ak-

üzerine derinliği olan en kapsamlı yazılardan biriydi. Batı ülkeleriyle Osmanlı kadın hukuku, o günkü deyişle "hukuk-ı nisvan", açısından karşılaştırılıyor ve feminizmin genel bir değerlendirmesi yapılıyordu.

MUSLİHİDDİN ADİL'E GÖRE KADIN HUKUKU

Muslihiddin Adil'e göre, kadın ile erkek arasındaki geleneksel işbölümü kuramsal açıdan kulağa hoş gelse de çağın gerçekleriyle artık bağdaşmıyordu. Geleneksel beklenti erkeğin dışarıda çalışması, kazanması, ailenin maişetini temin etmesi, kadının ise evi çekip çevirmesi, kitapta yer alan terimle "hayat-ı beytiyye"yi

vahamet kazanmamıştı. Avrupa'da, Amerika'da kadın erkek gibi her türlü üretim faaliyetini omuzlamaktaydı. Fabrikada, ticarette, san'atta kadın işgücü erkeklerle aynı ortamı paylaşmaktaydı. Hukuk alanında, basında, tıpta, posta, telgraf ve telefon idarelerinde kadınlar önemli bir yer işgal etmekteydi. Feminizm işte kadının böylece toplumsal yaşamın her safhasına nüfuz etmesi sonucu doğmuştu. Bu arada Muslihiddin Adil feminizm için Osmanlıca bir karşılık aramış ve "isti'nas"ta karar kılmıştı. "Feminizmden kadınların da erkekler gibi "mesâlik-i ilmiye ve sınaiye ve siyasiyeye dahil olabilmeleri, her ikisinin aynı hukuk ve vezaife haiz olmaları"nı anlıyordu.

Muslihiddin Adil için feminizm özgürlükle eş anlamlıydı. Feminizm tarihi, hürriyetin tarihinin ikiziydi. Kadın Fransız Devrimi ertesi bu yolda mücadeleye girişmişti. Özellikle son yarım yüzyılda bu fikir geniş yankı uyandırmıştı. Feminizm, iki "cins-i beşer"in eşitliğini istemekte ve kadının yalnız özgürlüğünü değil ahlakının yükseltilmesini, "teali-i ahlak"ı da gündeme almaktaydı. "Feminizm, tarik-i hayatta kadının, erkeğin ta yanı başında yürümesini, bir mevcudiyyet-i müstakileye mâlikiyetini, indelhace erkekten hiç bir muavenet ve himaye görmeksizin temin-i hayat eylemeyi ister"di. Bugünkü Türkçeyle feminizm, kadının bağımsız kimliğiyle yaşam kavgasında erkekle eşit koşulları paylaşmasını, erkeğin yardımı ya da koruması olmaksızın maişetini temin etmesini öngörüyordu.[8]

Muslihiddin Adil'e göre, o günkü koşullarda erkek kadına üstün gözüküyordu. Ama bu üstünlük doğal nedenlere dayanmıyordu; eğitim sonucu oluşmuştu. Bedenen ve fikren eğitimden, "terbiye-i bedeniyye ve fikriyye"den yoksun oluşları kadını bugünkü konumuna mahkûm etmişti. "Nisvana da erkeklerin tabi olduğu usul-i terbiye tatbik edilirse, saha-i fen ve san'atta onların da bizim gibi asâr-ı muvaffakiyet göstereceklerinde şüphe edilemez"di. Kadını, erkeğin altında, "dûnunda" addetmek doğru değildi. "Erkekleri mümtaz, kadınları zelil ve hakir addeden bir cemiyet, istikbalde daima bu adem-i musavatın kurbanı olan miskinler yetiştirir"di.

Torino Kongresi'nde Müslüman kadını savunan Muslihiddin Adil, İslam'da kadın hukukunun birçok yönden Batı hukukundan üstün olduğunu ileri sürüyordu. Nitekim bu görüşlerini 1912'de Selanik'te yayımladığı *İktisad Dersleri* adlı eserinde de zikretmişti: Muslihiddin Adil'e göre, şeriat hükümleri ve kanunlar kadının "hukuk-ı tasarrufiyye"sini kat'i surette benimsemişti. İslam'da kadının tasarruf hakkı Batı'da olduğu gibi bir dizi tartışmalar sonucu parlamentonun onayıyla değil İslam'ın doğuşundan beri vardı. Diğer konularda da Osmanlı kadınının hukuku Avrupa kadınının hukukuna oranla daha ileri düzeydeydi. Ancak, bu hakların en önde geleni olan "tahsil" ya da eğitime Osmanlı topraklarında da gereği gibi önem verilmemişti. Kadının "dimağı" fikir düzeyi ihmal edile edile "seviye-i irfânı" lâyık olduğu düzeyden uzak, genellikle pek ilkel bir düzeyde kalmıştı. Cehalet erkekler kadar, belki daha da beter, kadınlar için zararlıydı. Bir toplumun çöküşünün nedenlerinden biri de kadının bilgiden yoksun oluşuydu. Yükselmek, ilerlemek, saadete kavuşmak isteyen bir toplum, kadının eğitimine, "terbiye-i nisvan"a, büyük önem vermek zorundaydı. Yaşamda selamet ve saadetin temini için kadınlara ileri düzeyde bir "tahsil" vermek gerekiyordu. Kadınlarını mükemmel bir eş, bir anne görmek isteyen bir millet, kadın eğitimini, "irfan-ı inas"ı yükseltmek zorundaydı. Bilim ve fende, özellikle güzel sanatlarda kimi kez kadın erkeğin göremediği, gösteremediği düzeyi, beceriyi yakalayabilirdi. Kısaca kadının eğitimini ihmal etmek kadar büyük bir toplumsal noksan olamazdı. Milli saadet, kadının "kemalâtı"nda, bilgi ve ahlak güzelliği bakımından olgunluğunda, aranmalıydı.

Bu gözlemlerinden sonra, Muslihiddin Adil, feminizmin haksız bir fikir hareketi olmadığı sonucuna varıyordu. Ancak, yine de gizil kaygılarını gündeme getirmeden duramıyordu. Muslihiddin Adil'e göre, bu fikri geliştirirken ülkenin nüfus açısından konumunun da göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Feminizm geliştikçe kadının aileye sıcak bakmadığı görülmekteydi. Kadın özgürlüğü doğurganlıkla ters orantılıydı. Oysa doğumlarda düşüş siyasi açıdan bir ülke için sakıncalar doğuracaktı. Bu nedenle "hukuk-ı nisvan"ı onaylamakla birlikte, aile kurumuna sahip çıkmak, kadının yaşam koşullarını iyileştirerek aile kurmaları da sağlanmak gerekliydi. Kadının konumu Avrupa'dakine benzer olmamakla beraber, Osmanlı topraklarında da sefil aileler vardı. Yarın, Osmanlı sanayileşip fabrikalar, madenler işlemeye başlayınca "amele sefaletleri" bu ülkede de baş gösterecekti. Binaenaleyh şimdiden, toplum gerekli önlemleri almalı, kadını sefaletten kurtarmalıydı. Bu mukaddes bir görevdi. Kimi çevreler kadını fabrikada çalıştırılmasına karşı çıkıyordu. Erkeğin evin maişetini temin ettiği gerekçesiyle kadının mesken dışında, aile yuvası, "aşiyane-i aile" haricinde çalışması onaylanmıyordu. Muslihiddin Adil'e göre, bu çalışma özgürlüğü ile "hürriyet-i say" ile bağdaştırılamazdı. Kadın emeğiyle erkeğe omuz vermezse bundan hem kendisi, hem de toplum müteessir

BELGE:

Torino Kongresi'nde Beş Encümenin Kapsadığı Konular
Program şu suretle tanzim edilmiştir:
Birinci kısım:
1. Cemiyet-i Akvam ahidnâmesinde icrası muktazi tadilat
2. Ekaliyyetlerin himayesi
3. Müstemlekât mandasının tanzimi
4. Beynelmilel hukuk-ı hususiyyenin tensiki
5. Bolşevizm meselesi

İkinci kısım:
1. Beynelmilel ticaretin tensiki ve siyaset-i rüsumiyye
2. Kambiyo meselesi
3. Tahrib olunan yerlerin inşa ve ihyası beynelmilel tesânüd

Üçüncü kısım:
1. Yeni teşkilât-ı askeriyye ve millet-i müsellâha
2. Harb malülleri ve şüheda eytâmı hakkında tedâbir ve ahkâm

Dördüncü kısım
1. Mesaiye müteallik mesâil
a) Mesaî kanunları ve sermaye ile say arasındaki münasebet-i cedide
b) Mesaî hakkında ilmi tetkikât
c) Mesaî ahidnâmesinde tadilât
2. İctimaî sigortalar
3. Muhacirin meselesi

Beşinci kısım:
1. Harbden sonraki iktisadî –ictimaî mesâilin hallinde kadının mevkii
2. Beynelmilel harsi münasebât
3. Harbin tevlid veya tezyid eylediği hastalıklara karşı mücadele.

olacaktı. Öte yandan kadın açısından çalışmak, geçimini sağlamak kaçınılmazdı. Meşru bir emek ve faaliyet ile maişetini kazanmak kadının doğal hakkıydı. Osmanlı topraklarında kadın için, özellikle fakr u zaruret içinde olan kadın için makul ve meşru maişet yolları vardı. Muallimelik, muharrirelik, mürebbiyelik, el işçiliği, terzilik, dantelacılık türü mesleklerde çalışmalarını kim yadırgayabilirdi! Çalışan bir kadın uygarlık adına takdire layıktı.

Torino Kongresi'nde kadın sorunu uzun uzadıya tartışılmıştı. Sonuç olarak kongre şu kararları almıştı: Kongre, kadın sorununun yalnız "cinsi" bir sorun olmadığını, insanî bir sorun olduğunu dikkate alarak, insanlığın faaliyet gösterdiği her alanda kadının da varlık gösterebileceğini tasdik ediyordu. Bunun sonucu ilk olarak ülkeler, mevzuatlarında, kadına kamu ve özel hukuk alanlarında aynı erkeğin haiz olduğu hukuku sağlamakla yükümlüydüler. İkinci olarak, talim ve terbiye ve meslekî eğitim programları, kadının toplumsal yaşamda görevini en iyi şekilde yerine getirebileceği şekilde düzenlenmeliydi. Son olarak, kongre, kadının toplumsal basiret ve servet dağılımı ve tüketiminde etkin bir konum elde ederek iktisadî hayata dair sorunların günden güne özel önem kesbettiğini göz önünde bulundurarak, kadın eğitiminde ev ekonomisi ile yakın ilişkisi olan iktisada yer verilmesini temenni ediyor ve her ülke eğitim kurumlarında görevli kişilere, kadını değişik toplumsal mesleklere girmesini temin edebilecek bir eğitim ile donatmaları, yetiştirmeleri çağrısında bulunuyordu.

***

Cihan Harbi ertesi yeni bir yüzyıla girilirken sosyoloji artık teoriden çok pratiğe yönelikti. Karşılaşılan sosyal sorunlara panzehir olacak çözümlerin peşindeydi. Milletler Cemiyeti'nin uluslar üstü bir örgüt olarak tüm dünyaya çeki düzen vermesi bekleniyordu. Çalışan kesim, kadının konumu, göçmenlerin sorunları, savaşın yetim bıraktığı çocuklar, dullar, savaş gazileri devlete yeni görevler yüklüyordu. Artık, 19. yüzyıl liberalizminin pasif devleti yerine toplum sorunlarına sahip çıkacak bir devlet gündemdeydi. Bu bir anlamda "sosyal devlet"ti. Her ne kadar "refah devleti"ne yönelik ilk adımlar 19. yüzyılın son çeyreğinde atılmaya başlanmışsa da Cihan Harbi'nin neden olduğu derin yaralar, bu tür bir anlayışın ivedi bir biçimde devreye sokulmasını gerektirmişti. Sosyolojinin yeni alanı "sosyal devlet"in inşasıydı. Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi işte bu amaçlara yönelik yeni hedefleri belirliyordu.

***

Bu yazımız kongrenin gündeminde yer alan geniş yelpazenin bir kısmını kapsamaktadır. Gelecek ayın Toplumsal Tarih'inde önemine binaen, özellikle azınlıklar sorununa ve uluslararası yeni düzene yer vereceğiz. İlkini geçen ay yayınladığımız yazı dizimiz Türkiye'de sosyal bilimlerin ve özellikle sosyolojinin Cihan Harbi'nin bir fay hattı oluşturduğu varsayımından yola çıkıyor.

NOT:

Bir önceki "Mekteb-i Mülkiye, İlm-i Akvâm ve Antropolojiya" [Toplumsal Tarih, Ağustos 2012] adlı makalemizde, dipnotta doğru verilmesine karşın metinde Mülkiye mezunlarının dernek adı sehven Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak çıkmıştır. Dipnotta belirtildiği gibi derneğin adı Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihad ve Teavün Cemiyeti olacaktır. Diğer bir hata Abdullah Cevdet'in kitabının yayın tarihi ile ilgilidir. [Abdullah Cevdet, Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolociya ve Hıfzı's-sıhası, İstanbul: Maarif-i Umumiyye Nezareti Talim ve Terbiye Kütüphanesi – Matbaa-i Amire, 1335-1333.] Metinde sehven 1913 gözükmektedir. Kitabın yayın tarihi, kapakta da görüldüğü gibi Rumi 1333, Hicri 1335'tir. Miladi takvime göre 1917'dir. Bu kitap aslında ikinci baskı olarak gözükmektedir. İlk baskısı çok daha kısa olarak [232 sayfa] 1896 yılında çıkmış ve büyük ölçüde Guyot-Daubes'ten yapılan bir çeviridir. [Guyot-Daubes Physiologie et hygiène du cerveau et des fonctions intellectuelles: mémoire, raisonnement, calcul, enchainement des idees, le travail cérébral, l'éducation, la fatigue mentale, le surmenage, Paris: Bibliotheque d'education attrayante, 1890.] Kitabın ilk baskısının Osmanlıca başlığı ufak bir fark gösterir: [Fizyolociya ve Hıfzı's-sıhhat-ı Dimağ ve Melekât-ı Akliye, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1312.] Abdullah Cevdet ilk baskıda şu satırlara yer vermektedir: "Bu eser esasen Fransa erbâb-ı ilminden Guyau-Dobes'in Physiologie et Hygiène du cerveau ünvanlı cevherin kitabının adeta tercüme-i kâmilesi olub bazı mütalaat zatiyyemizden maada Feuchtersleberg, Doktor Paul Hahn, Marie Guyau, Doktor Maudsley, Dr. Paul E. Levy, Doktor Charles Fére, Herbert Spencer, Gustave le Bon gibi ruhiyyat ve terbiye ile ilmî ve ameli iştigalde bulunmuş zevatın eserlerinden bir çok malumât iktibas edilmiştir. 4 Temmuz 1310"

DİPNOTLAR

1 Dr. (F) Ulrike Schuerkens [Humboldt-University Berlin], Les Congrès de l'Institut International de Sociologie de 1894-1930 et l'internationalisation de la sociologie," içinde: *International Review of Sociologie*, 6, 1, 1996, 7-24.

2 Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara: SBF Yayını, 1952. s. 80. Anayasa hukuku = (Droit constitutionnel) Bu hukuk dalı, devletin esas teşkilâtı ile vatandaşların esas haklarını ihtiva eden belli başlı iki kısımdan terekküb eder. Devletin yüksek organlarının teşekkül tarzını, birbiriyle münasebetlerini, vazife ve yetkilerini belirten esas teşkilâtın nâzım prensipleri, ya kuvvetlerin birlik ve bütünlüğü (Rousseau), yahut ayrılığı (Montesquieu) prensipleridir. Bunlardan birincisi eşitliği esas tutan demokrasinin temeli, ikincisi ise hürriyeti bilhassa devlet müdahalesinden kurtulma mânasında menfî hürriyet haklarını teminat altına almağı esas gaye bilen liberalizmin şartıdır.

3 "Türk murahhası nutkunda, harb-i umuminin istilzam eylediği azim fekadârlıkları tazmin ve telafi etmenin, devamlı bir sulh tesis eylemenin bütün milletlerce müşterek bir dilhâh [gönül dileği] olduğunu, ve bu gayeye vusûl emrinde yalnız beynelmilel hukukta ıslahat icra edilmesi değil; belki içtimaî hayatta, muhtelif milletlere mensub müntesibin-i ilmin ve ricâl-i siyasiyyenin daha samimî bir hiss-i tesanüdle çalışması lâzım geldiğini beyan, ve bir memlekette ârifler zümresinin efkâr-ı amme üzerindeki tesirini izah ederek Beynelmilel tesanüd fikrin inkişafını te'min için in'ikad eden kongrenin müretteblerine [düzenleyicilerine] ve İtalyan milletine Türklerin ve Türk Darülfünunu nun hissiyat-ı müdevvetkârânesini iblağ eyledi." Muslihiddin Adil [Darülfünun Hukuk-ı İdare Müderrisi – Esbak Maarif Müsteşarı], *Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibalarım*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338-1341. (Turen: 9-16 Teşrin-i evvel 1921), s. 5-6.

4 Muslihiddin Adil [Darülfünun Hukuk-ı İdare Müderrisi – Esbak Maarif Müsteşarı], *Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibalarım*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338-1341. (Turen: 9-16 Teşrin-i evvel 1921)

5 Muslihiddin Adil [Taylan], *Malumât-ı Vataniyye*, Orhaniye Matbaası, 1924.

6 *The American Journal of International Law*, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1923), pp. 766-768.

7 Zafer Toprak, "Muslihiddin Adil'in Görüşleri: Kadın ve 'Hukuk-ı Nisvan' " *Toplumsal Tarih*, sayı 75, Mart 2000, s. 14-17.

8 M. Adil, *İktisad Dersleri*, birinci kitap, Selanik: Zaman Matbaası, 1328.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

EUMABOIS
Ahşap İşleme Teknolojileri
Made in Europe

AĞAÇ İŞLEME MAKİNESİ

www.agacmakinesi.com

25. Uluslararası
Ağaç İşleme Makineleri, Kesici Takımlar, El Aletleri Fuarı

ufi

13 - 17 Ekim 2012

MAKSDER
Mobilya Aksesuar Sanayicileri Derneği

İNTERMOB

www.intermobistanbul.com

15. Uluslararası
Mobilya Yan Sanayii, Aksesuarları, Orman Ürünleri ve Ahşap Teknolojisi Fuarı

ÜSGEB

TFYD Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği

TÜYAP İSTANBUL

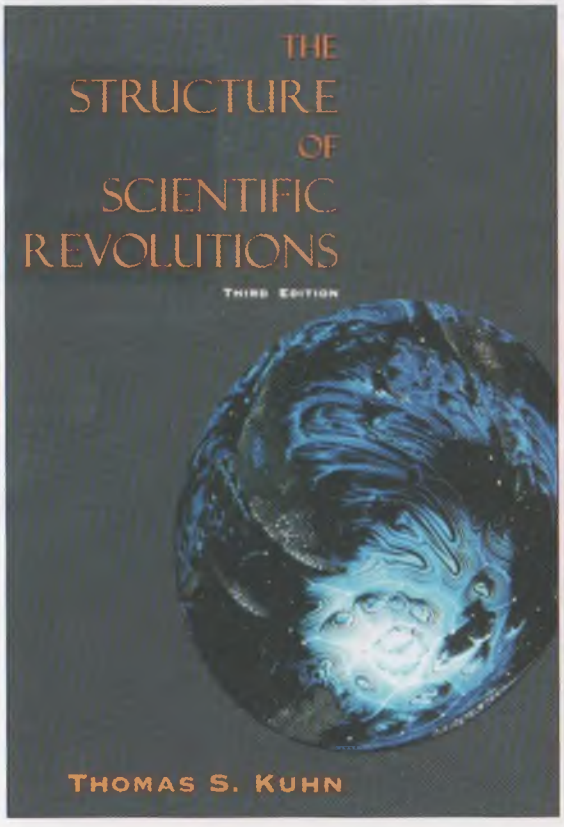
TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BİLİM TARİHİ VE THOMAS S. KUHN:

STRUCTURE İLE 50 YIL

BENO KURYEL

Kuhn'un **Bilimsel Devrimlerin Yapısı*** *ilk kez 1962 yılında yayımlanmıştı. Daha sonra 1972 ve 1996 yıllarında iki baskısı daha yapılmıştı. Thomas Kuhn'un çalışmaları ve yazdıkları son elli yıl boyunca hem doğa bilimlerinde hem de toplumsal bilimlerde oldukça etkili olmuştur. Şaheseri olan* **Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of Scientific Revolutions**, *kısaca* **Structure** *olarak dile getirilmekte) 20. yüzyılda düzenli olarak en çok atıf alan çalışmalardan biridir.*

"Bilimsel bilgi, dil gibi, esas olarak bir grubun ortak mülkiyetinden başka bir şey değildir. Onu anlamak için, onu yaratan ve kullanan grupların özgül niteliklerini bilmek durumunda olmalıyız."

Kuhn (*Structure*)

NEDEN?

Structure'a yapılan atıfların ilginç tarafı bunların çok disiplinli bir spektruma dağılmış olmasıdır.Bu denli geniş bir dağılım içinde ilgi gören bu eser, tarih araştırmaları içinde aynı ölçüde alaka görmemiştir. Bu makalede, konu ile ilgili bir tartışmaya girilmeyecek ancak kısaca değinilecek. Daha ayrıntılı bir değerlendirme bir dosya konusu olabilir ya da bir bilim tarihi özel sayısında farklı yaklaşımlarla ele alınabilir.

Structure, yayımından bu yana dünyayı bu denli etkisi altına alan az sayıda kitaptan biri olarak bilimin tarihini, sosyolojisini ve felsefesini farklı yönleriyle ve yeni boyutlarla entelektüel atmosferde tartışmaya açmıştır. Bilim tarihi ve felsefesi bugün *Structure* olmadan düşünülemez. Bilim tarihi, sosyolojisi ve felsefesinde bir "paradigma dönüşümü" yaşandığını ve yaşanılan bu ortamda tahmin edilmesi güç birçok araştırma alanının açıldığını söylemek abartı olmayacaktır.

Structure o kadar etkin oldu ki, biraz paradoksal da olsa, Kuhn'un daha sonraki çalışmaları bile *Structure*'ın gölgesinde kalmıştır. *Asal Gerilim* (*Essential Tension*[1]), buna iyi bir örnektir. Kuhn'un okuyucu ve izleyenleri genellikle *Structure* ile yetinmişlerdir. Ancak, görece yeni bir kitap *Structure*'ın yayımlanmasından sonra yirmibeş yıl boyunca yapılan araştırmaları toplayan bir eser de ortaya çıkmıştır.[2]

Bilimin tarihsel evrim adımlarına kavramsal bir çözümleme yaparken engin bir okyanus içinde olduğumuzu belirtmeliyiz. *Structure*, bu okyanusun içinde kaybolan insana yol göstermekte, sanki bir uykudan uyandırmaktadır. O kadar çok olay, olgu, teknik dönüşüm ve anlayış yaşanmış ki, bunları ciltlerle ifade etmek yetersizdir. Bunları salt olgusal düzeyde ciltlere doldurmak bir belge zenginliğidir. Ancak, bu süreçlerin oturduğu temel, karmaşık olduğu kadar basittir de. *Structure*, bu süreci toplumsal dinamik içinde ele alan bir paradigma dönüşümünün sahnesidir. Kuhn, araştırma ve okullaşma süreçlerinin toplumsal dinamiklere, bilimsel geleneklerin kurumsallamasına bağlı çözümlemelerle bilimi "nesnel" olarak gören bir bakış açısıyla değil, çizgisel olmayan yaklaşımlarla ele almıştır. Bilim tarihini,

karşılıklı etkileşimli bir ağ yapısında düşünmüştür.

Düşüncenin belirli bir "paradigm" içinde yoğrulduğunu anlamak, "varlığını" o "paradigm"nın içinde sürdürenler için "kolay değildir". İşte bu noktada, *Structure* ile geçen 50 yılı gündeme yeniden taşımak, Kuhn'un başyapıtını, yapılagelen ve yapılmakta olan araştırmalarla birlikte yeniden ele alarak bilim tarihini, eleştirel ve çizgisel olmayan bir sahneye taşımak gerekmektedir[3]. *Structure*, araçsal aklın eleştirisidir temelde. "Araçsal akıl" ve buna dayanan yaşam tarzı, kendine uygun olarak kurduğu "okul" süreçlerinde "tekniği ve düşünceyi", "yöntemin" gölgesinde bırakır. Kuhn *Structure* ile o günün bilim tarihi anlayışının bu yöntemlerin tarihine dayandırıldığını göstererek bir çizgi üzerinde yol alan teknikleri tedricen bir "ilerleme" olarak öne çıkaran yaklaşımları eleştirmiştir. Böylece, "Bilim tarihi, bir kültür olarak bilimin, hem özgül bir bilgi olarak kendisinde hem de yaratıldığı insan düşüncesinin evriminde yazılabileceğini göstermiştir." Bilimin, matematiğin ve teknolojinin özgüllüğünü bir bütün olarak felsefenin özgürlüğünde ve tarihsel evrimin çizgisel olmayan örgüsünde araştırabilmek, tartışabilmek ve paylaşabilmek için *Structure*'ı, kendisine yöneltilen tüm eleştiriler ve kendisine dayanarak gerçekleştirilen araştırmalar eşliğinde tazelemeliyiz.

STRUCTURE'IN KAVRAMSAL BİR ÖZETİ

Kuhn'un başyapıtı olarak ifade ettiğimiz "*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*"nı çok kısaca özetlemek ve temel görüşlerini kavramsal olarak toparlamak yararlı olacaktır. Kuhn, "paradigma dönüşümü" kavramını literatüre katarken aynı zamanda kendisi de bu eseriyle "bilim tarihine" farklı bir bakış açısı getirerek bir paradigma dönüşümüne imza atmıştı. Şimdi, eserin temel kavramlarına bakalım:

• Bilimin nesnel bir sürece tekabül ettiğini, bugün bile, kabul eden o kadar çok insan var ki, Kuhn öncelikle bunun eleştirisiyle işe başlıyor: "Bir bilim topluluğu", bazı "kabul görmüş inançlar" olmadan işini yapamaz, mesleğini yaşama geçiremez. İnanç sözcüğü, tartışılmayan birtakım değerler anlamına gelmektedir. Bu değerler veya inançlardır ki, "öğrenciyi mesleki yaşama hazırlayan ve onu ehliyet sahibi yapan öğretim sisteminin temelini oluşturur." Bugün, 'bilimsel yöntem' olarak bilinen yaklaşım, inanç/değer olgusuna çok iyi bir misaldir. Bireyin kendisini, dışında varsaydığı bu yöntemle nesnel sonuçlara vardığı inancı, neredeyse sorgulanmadan kabul görmüş bir 'değer' değil midir? Böylelikle, 'nesnel' yaklaşımlar ideolojik bir değer taşır. Peki, bilimsel bir değeri yok mudur bunların? Kuşkusuz...Vardır elbet. Ancak, bilimsel faaliyetin kendisi, Kuhn'un son derece yerinde tespitleriyle hem sosyolojik hem psikolojik etmenlerle de örülen bir yaşam dinamiğinde yaşanır. Kuhn'un deyişiyle: "Öğrenciyi hazırlayan sürecin 'kesin ve bükülmez' doğası, kabul görmüş inançların öğrencinin zihninde derin bir kavrayış oluşturmasını sağlar."

• Bu süreci, "olağan" (normal) "bilim" dönemi olarak betimler Kuhn. Olağan bilim, bilim topluluğunun, dünyanın neye benzediğini bildiği varsayımına dayandırılır. Ve de, bilim insanları bu kabulü savunmak için çok özen gösterirler. Olağan bilim, yeniliklere direnç gösterir. Çünkü, onlar ister istemez temel taahhütlerin yıkıcısı olabilir. "Araştırma", "doğayı, profesyonel öğretim tarafından sağlanan kavramsal kalıplara girmeye zorlayan gayretli ve özverili bir çabadır." Biraz soğukkanlı olarak bakıldığında Kuhn'un ifade ettiği araştırma sürecinin açıkça yaşanageldiğini görebiliriz. Bu noktada, paradigmanın içinde yaşayan bir insanın böylesi bir önermeye direnmesi anlaşılır bir şeydir. Çünkü, düşüncenin belirli bir "paradigma" içinde yoğrulduğunu anlamak, "varlığını" o "paradigma"nın içinde sürdürenler için "kolay değildir"...

Thomas Kuhn.

Structure, *araçsal aklın eleştirisidir temelde. "Araçsal akıl" ve buna dayanan yaşam tarzı, kendine uygun olarak kurduğu "okul" süreçlerinde "tekniği ve düşünceyi", "yöntemin" gölgesinde bırakır. Kuhn,* **Structure** *ile o günün bilim tarihi anlayışının bu yöntemlerin tarihine dayandırıldığını göstererek bir çizgi üzerinde yol alan teknikleri tedricen bir "ilerleme" olarak öne çıkaran yaklaşımları eleştirmiştir.*

Antoine-Laurent Lavoisier (1743 Paris - 1794 Paris) "saf hava"nın metallerle birleşerek metal oksitlerini ürettiğini öne sürer.

• Paylaşılan kabullerde ve profesyonel taahhütlerde bir kaymanın ya da değişimin söz konusu olmasını Kuhn, bir "olağandışılık" (anomaly) olarak betimler. Olağandışılık, "bilimsel pratiğin var olan geleneğini yıkar." Kuhn'un ifadesiyle bu kaymalar, "bilimsel devrimlerdir". Bu kayma ya da dönüşümler, geleneklere bağımlı olağan bilimin yerini gelenekleri tuzla buz eden pratiklerin almasıdır. Bu, bıçak sırtı bir yapı göstermez. Geçiş, bir sürece tekabül eder. Yeni kabuller ya da paradigmalar/kuramlar daha önceki kabullerin yeniden yapılandırılmasını ve önceki olguların yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Bazı durumlarda süreç ansal da yaşanabilir. Dünyanın merkez olarak kabul edilmesinden bir gezegen olarak saptanmasına geçiş, flojiston kimyasında oksitlenme kuramına geçiş buna uygun örneklerdir.Genel olarak bu geçişler zaman alıcıdır ve kurulu bilim topluluğunun güçlü direnciyle karşılaşılır. Bir dönüşümün meydana gelmesi durumunda, bir bilim insanının dünyası, temel yeniliklerce hem olgusal yönden hem de teorik olarak nitel bir biçimde dönüşür ve nicelce zenginleşir.

• "Olağan bilim", geçmiş bilimsel başarılara sağlam olarak temellenmiş araştırma anlamına gelir. Bu başarılar, belirli bir bilim topluluğu tarafından gelecek araştırma ve uygulamaları için ve belirli bir süre kapsamında temel teşkil eden adımlar olarak değerlendirilir. Bu başarılara, "paradigma" da diyebiliriz. Çünkü, kendisini "yeniden üretebilme" yeteneğine sahiptir. Bilimin olgunlaşma süreci, bir paradigmadan diğerine bir devrim ya da dönüşüm yoluyla ardışık geçişlerle sağlanan gelişim adımlarından oluşur. Bir önemli katkı da, kurumsallığın ve yeniden üretimin göz önüne alınmasıdır. Öğrenciler, gelecekte içinde çalışacakları belirli bir bilim topluluğunun üyesi olmak ve bilimsel sonuçları uygulamaya dökmek için bu paradigmaların çatısı altında öğrenim görürler.

• Olağan (normal) bilim içinde ya da hüküm süren paradigmalar kapsamında araştırma yapanlar bilimsel pratik için tanımlanmış standartlara ve kurallara tabidirler. Paradigmalar, bilim topluluklarına disiplinlerinin çerçevesini çizmek için yardımcı olur. Böylece bilim insanları da, araştırma yollarının yaratılmasında, soruların biçimlendirilmesinde, soruları incelemek üzere yöntem seçiminde, uygunluk ölçütlerinin oluşturulmasında ve anlamın yaratılıp inşa edilmesinde destek alırlar. Kuhn'a göre, "bir paradigma, bilimsel araştırma için esastır." Hiçbir doğa felsefesi, seçmeye, değerlendirmeye ve eleştiriye izin veren birbiri içinde örülmüş teorik ve yöntemsel kabuller olmadan yorumlanamaz. Bilim elbette belirli bir gelenek ve görenek örgüsünde gerçekleşir. Bilimin sosyolojik boyutlarının yanında ekonomik ve siyasi etmenleri de unutmamak koşulu ile tabii.

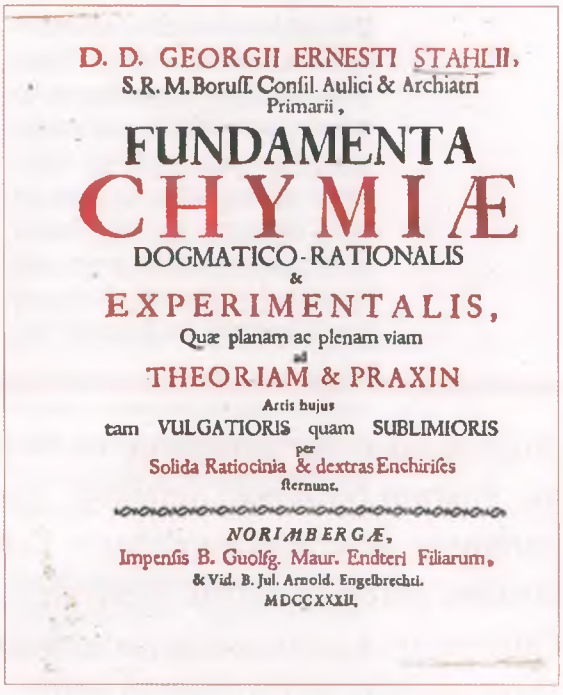
• Bir paradigma, bir araştırmacı grubunu bir mesleğe veya en azından bir disipline dönüştürür. Bu süreç içinde, uzmanlık alanını temsil eden dergiler oluşturulur, mesleki birlikler kurulur, akademyada özel yer talepleri ortaya çıkar, özellikle kuramsal çalışma yapanlara ve/veya ders kitaplarını yazanlara yüklenen görevler arasında temel ilkelerin tasarlanması, kavramların doğrulanması, soru, sorgu ve yöntemlerin geliştirilmesi gibi adımlar yer alır. Bugünden örneklersek, özellikle biyoloji ve malzeme temelli yeni meslek ve disiplinlerin hızla meydana çıkmakta olduğunu söyleyebiliriz. Lisansüstü düzeyde biyomedikal ve biyomedikal teknoloji programlarıyla atılan adımların yeni disiplinlerin oluşmasına ve giderek lisans düzeyinde meslek oluşumlarına yönelmesi çok zaman almayacaktır. Biyomalzeme ise epey öne çıkan ve kompozit malzemelerle birlikte çokdisiplinli ve disiplinlera-

rası ilişkilerin, ortak araştırma programlarının kurulmasına neden olan akımlardan bir tanesidir.

• Normal ya da olağan bilimin ilkelerini şöyle toparlayabiliriz: Bir paradigma, araştırmacıların veri-olgu toplama yaklaşımlarını ya da dergilerde betimlenen deneyleri ve gözlemleri ve de bu konuda nasıl ve ne yolla karar verildiğini bilim topluluğuna yol göstererek ve onu haberdar ederek bir dinamik sağlar. Paradigmanın dinamik bir bilgi birikimi ve deneyimi vardır. Bu birikimin inşa ettiği örgüde araştırmacılar bu birikimde yer alan hedeflere, olgulara, yapı ve kavramlara odaklanarak onların keskinliklerini ve duyarlılıklarını geliştirmeye çalışırlar. Tüm bunlar, paradigmatik şemsiyenin altında olguların teorik altyapıya uygunluklarının sağlanması ve eşleştirilmeye çalışılmasıyla gerçekleştirilir. Bir başka deyişle, doğanın kendisi elde mevcut ve geçerliliği paradigma tarafından onaylanmış teorik örgüden bakılarak anlaşılmaya gayret edilir. Araştırmacılar, ampirik çalışmaları ele alarak paradigmanın teorik yapısını açık ve anlaşılır bir dille aydınlatmaya çalışırlar. Böylece, muğlak kalmış noktaların çözümlenmesi, eldeki çözüm ve sonuçların rafine edilmesi ve daha önce yalnızca dikkat çekilmiş teorilere ait mevcut gelişmelerin bildirilmesi sağlanmış olur. Bu yolla, evrensel sabitlerin saptanması, nicel doğa yasalarının geliştirilmesi, paradigmanın ilgili alanlara uygulanabilme yollarının seçilmesi devreye girer. Örneğin, fizik veya termodinamikte Boltzman sabiti, kütle ve enerjinin korunması gibi.

• Kuhn araştırma yapmayı esas olarak bilmece çözümüne benzetir. Bilmecelerin kuralları vardır ve genellikle önceden belirlenmiş çözümleri bulunur: "Varolan bilgi ve tekniklerce tanımlanmış bir problemi çözmeye gayret eden bir kişi sadece etrafına bakmaz. Nereye varmak ve neyi başarmak istediğini bilir. Kendisi buna göre araçlarını tasarlar ve düşüncelerine yön verir." Peki, o zaman neden araştırma yapalım? Elbette bu, Kuhn'a göre de totolojik bir soru. Ancak, yanıtlanması gerekir. Çünkü, resmi tamamlamak zorundayız: Elde edilen yeni ya da mükerrer sonuçlar, paradigmanın uygulamalarına amaç ve duyarlılık açısından katkılarda bulunur. Ayrıca, sonuçların elde edilmesinde kullanılan yollar, deney ve gözlem düzenekleri, aygıtların duyarlılığı her daim kuşku bırakacak özellikler taşıyabilir. Kuhn'un deyişiyle, bu da, "bilmecenin mücadeleci ve iddiacı yönüdür." Burada, birbirini düzelten, yeniden üreten, eksikleri açığa çıkaran ve kısmi yenilikleri haber veren bir süreç söz konusudur. Adeta, kavramsal, kuramsal, aygıtsal ve yöntemsel bir taahhütler ağı vardır. Kabul edilebilir sonuçların özelliklerine ve doğasına ilişkin "kurallar" bulunur. Teorik sorunlarda, kabul edilebilecek çözümlerin geçmek zorunda kaldıkları süzgeçler yer alır. Örneğin, matematiksel modelleme yoluyla doğa ve mühendislik bilimleri alanlarında yapılan araştırmaların sunumunda uzun yıllar deneysel kanıtların istenmesi ilginç bir olgudur. Sonuçlar, paradigmatik kabullerle tutarlı olmak zorundadır. Ayrıca ve ilginçtir ki, farkında olunmayan birçok epistemolojik kısıt da vardır. Bilimsel bilginin mutlak ayracı/doğrulayıcısı olarak deney ve gözlemin kabul görmesi, yarı metafiziksel bir önermeden başka bir şey değildir. Unutulmamalıdır ki, paradigmanın kültürel/ideolojik temellerle desteklenmesi oldukça ilginç metafiziksel önermelere dayanır.

• Bununla birlikte, bilim insanları paradigmanın "yorumlanmasında" ayrı düşüncede olabilirler. Mevcut paradigmanın varlığı mutlak kuralların da varlığına işaret etmez. Bilimsel bilginin üretilmesinde göreli özgürlük her zaman vardır. Her ne kadar, farklı araştırma alanlarında bu özgürlüğün sınırları, özellikle siyasi ve ekonomik tasarruflarla değişebilirse de bilimin sorgulayıcı yönü yaşayan bir özelliktir. Belirtmek gerekir ki, bilim tarihi içinde özgürlük olgusunun farklı parametreler eşliğinde incelenmesi ayrı bir makalenin konusudur. Bunun yanında, bilim insanlarına zaman zaman yalnızca "sözde kalan bilgi" de (*tacitknowledge*) rehberlik edebilir. Bu, pratik yolla edinilen ve belirtik olarak, açıkça ifade edilmeyen bir bilgi türüdür. Bir paradigma tarafından paylaşılan öznitelikler her zaman kısa sürede aşikâr hale gelmez. Bir tek paradigmanın birçok bilimsel araştırma grubuna hizmet etmesine rağmen bu paradigma tümü için aynı

D. D. GEORGII ERNESTI STAHLII,
S. R. M. Boruſſ. Conſil. Aulici & Archiatri Primarii,
FUNDAMENTA
CHYMIÆ
DOGMATICO-RATIONALIS
&
EXPERIMENTALIS,
Quæ planam ac plenam viam
ad
THEORIAM & PRAXIN
Artis hujus
tam VULGATIORIS quam SUBLIMIORIS
per
Solida Ratiocinia & dextras Enchiriſes
ſternunt.
NORIMBERGÆ,
Impenſis B. Guolfg. Maur. Endteri Filiarum,
& Vid. B. Jul. Arnold. Engelbrechti.
MDCCXXXII.

Alman kimyacı ve fizikçi Georg Ernst Stahl'ın (1659 – 1734) *Fundamenta Chymiae*'si.

Bugün tüm dünyaya egemen olan paradigmada "bilim", teknolojiye indirgenmiştir. Bu yanılsamanın kaynağı, toplumsal dinamiklerin kültürel ve ideolojik boyutlarında yer almaktadır. Bilim toplumsal bir kurumdur ve bir kültüre işaret eder. Bilimi, mutlak bir nesnellik olarak görmek, onu toplumsal dinamiklerden soyutlamak anlamına gelir.

olmayabilir. Örneğin, termodinamik farklı mühendislik alanları için farklı yaklaşımlarla ele alınır ve buna göre uygulanır.

• Eğer olağan bilim o kadar katı ve bilim toplulukları o kadar birbirine bağlı ise bir paradigma değişimi ya da dönüşümü nasıl olabilir? Olağan bilim, başarıyla oluşturulmuş bir teorik altyapının olumlu uygulamaları olması konusunda yenilikleri hedeflemesinin itici gücü azalır. Yine bir farklı makalenin konusu olmakla birlikte değinmemizde yarar olan bir nokta var: Bilimsel etkinlik tek başına "kendinde bir dinamikle" evgeçilmiş ya da ihmal edilmiş olabilir. Eğer karar verilmişse yeniliğin tomurcuklandığı toprak, yani alan keşfedilmeye başlanır. Fakat altını çizmek gerekir ki, Kuhn'un da uyardığı gibi, keşif, "kavramsal bir asimilasyon" süreci içerir. Fakat, yeni bilgilerin asimile edilmesi her zaman paradigma değişimine yol açmayabilir. Bugün üstel bir hızla evrilen yazılım teknolojileri, paradigma dönüşümü olmadan kavramsal asimilasyonun gerçekleştiği bir örnek alandır.

• "İcat": Teoride yenilik. Kuramsal çalışmalardan kaynaklanan beklenmedik ya da tahmin edilmemiş gösterir. Anomalilerin tanınması ve kabul edilmesi, yeni kuramların ortaya çıkması ve paradigma değişimi için gerekli önkoşullar olan "krizlerin" belirmesiyle sonuçlanır. Kriz, bilimsel araştırmada örtülü duran "asal gerilimdir". Bu krizlere yanıt verirken bilim insanları, genellikle kendilerini krize götüren paradigmayı terketmezler. Belki biraz sadakat kaybı olur ve farklı seçenekleri göz önüne alırlar ama anomalileri beklenen çıktıların "zıtlıkları/karşıtlıkları" olarak görmezler. Bu durum, bir bakıma "bilimsel bilgi üretiminin" toplumsal örgüdeki paradoksal sürekliliğine tekabül eder.

Bilginin nasıl var olduğuna, ne ve nasıl anlam kazandığına ilişkin bir sorundur bu. Bilginin birikerek "ilerlediği" önermesi neredeyse ereksel bir sona doğru varmanın determinizmini taşır. Kuhn'un, bu yönüyle incelememiş olmakla birlikte birikimi ontolojik olarak incelemesi ya da en azından önermesi önemli bir adımdır. Epistemolojik yönü ise, bilginin biriktikçe ilerlediği ve geliştiğini ya da sıçramalı bir süreç yaşadığını tartışmaya açar.

rilmez. Burada ifade edilen bilimsel evrimin sosyolojisinde etkili olan çoğu kez belirleyici olabilen etmeler de vardır. Bunlar, dönemsel olabileceği gibi yerel de olabilen ekonomik, siyasi, öğretimsel değişkenlerdir.

• Her şeye rağmen, "yeni ve umulmadık olgular bilimsel araştırma tarafından sürekli olarak ve yinelenerek ortaya çıkarılır. Bilim insanları, yeni radikal teorileri, yeniden ve yeniden icat ederler." Olgu ve teorideki temel yenilikler paradigmayı dönüşüm eşiğine getirir. Bunun nasılını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

• "Keşif": Olgusal yenilik. Keşif, anomalinin farkına varılmasıyla başlar. Bu aşamada, olağan bilimde hüküm süren beklentilerle doğanın kendisi çelişkiye düşer. Araştırmacı, paradigma tarafından henüz bu yeni durum için hazırlanmamıştır. "Yenilik", bir anomalinin farkına varılmasıyla tomurcuklanır. Elbette, unutmamak gerekir ki, olağan bilim sürecinde birçok anomali, farkına varılsa da es araştırma çıktıları bir anomalinin algılanmasına ve bir yeniliğin farkına varılmasına yol açar. Olağan bilim "bilmecelerinin" ısrarlı yanılması sonucu yeni bir teori ortaya çıkar. Var olan kuralların yanılgıya düşmesi, yenilerini arayış yolu için bir "prelüd" olur. Artık, eski ile muhtemel yeni arasında bir krizin kapısı aralanmıştır. Teori ile olgu arasındaki uyuşmazlıklar ve çelişkiler bu krizin "çekirdeğini" oluşturur. Toplumsal olarak inşa edilen bilgi/inanç ilişkilerinde belirli değişimler gözlenmeye başlar. Tarihsel olarak bakıldığında akla Kopernik, Freud, davranışçılık ve yapılandırmacılık ekolleri gibi örnekler geliyor. Akademyada tartışmalar boy gösterir. Bilim felsefecileri defaatle göstermişlerdir ki, belirli bir veri kümesi üzerine birden fazla kuramsal yapılandırma mümkün olmuştur. Bu da, tartışmaları çok yönlü, çoğu zaman verimli, kimi zaman da sonuçsuz kılmıştır.

• Olağan bilim, sürekli olarak teoriyle olguyu yakınlaştırmaya çaba

• Bilimsel bir devrim, "birikimsel" olmayan bir gelişimdir. Kuhn'un paradigma dönüşümündeki temel çıkış noktası budur. Bu süreçte eski paradigmanın yerini ya tümüyle ya da kısmen yeni paradigma alır. "Birikim" hem ontolojik hem de epistemolojik bir sorundur. Bilginin nasıl var olduğuna, ne ve nasıl anlam kazandığına ilişkin bir sorundur bu. Bilginin birikerek "ilerlediği" önermesi neredeyse ereksel bir sona doğru varmanın determinizmini taşır. Kuhn'un, bu yönüyle incelememiş olmakla birlikte birikimi ontolojik olarak incelemesi ya da en azından önermesi önemli bir adımdır. Epistemolojik yönü ise, bilginin biriktikçe ilerlediği ve geliştiğini ya da sıçramalı bir süreç yaşadığını tartışmaya açar. Ayrı bir makale konusu olan bu sorunsalı ileride ele almayı düşünüyorum. Paradigma dönüşümüne evrimsel bir süreç eşlik eder. Benim görüşüme göre de ereksel bir gelişme ve de deterministik bir yol izlemez. Birikimsel olmayan evrime birkaç örnek tarih sırasına göre şöyle sıralanabilir:

1723...Stahl (*Fundamenta Chymiae*)- Flojiston Kuramı, 1777... Lavoisier ("saf havanın" metallerle birleşerek metal oksitlerini ürettiğini önerir...), 1783...Lavoisier (filojiston kuramını yıkar...), 1831-1836... Darwin ('Beagle' ile "gözlem yolculuğu"...), 1837... Darwin ("Türlerin evrildiği sonucuna varır"...), 1838...Darwin (doğal seçiciliği keşfeder...), 1859...Darwin (*Türlerin Kökeni Üzerine*), 1905... Einstein ("özel göreliliği keşfeder... fotoelektrik etkiyi açıklamak için bir kunatum hipotezi kullanır"...), 1913... Bohr'un atom modeli... gibi.

• Kuhn, bilimi toplumsal dinamiğin bir bileşeni olarak değerlendirirken yeni bir bakış açısı kuruyordu: "Paradigmalar değiştiği zaman, dünya da onlarla birlikte değişir." Çünkü, paradigma dönüşümü sürecinde bilim insanlarının kabulleri ve kavramsal çerçeveleri de değişime uğrar. Peki, nasıl? Teoriler basitçe, belirli verilerin insan yapımı yorumları mıdır? Bilimsel ya da kavramsal dönüşümler sırasında bilim insanları aynı olguları ve aynı aygıtsal yapıyla eskiden gördükleri gibi görmezler. Bu noktada Kuhn, relativizm ile suçlanır genelde. Ancak, insan bilgisinin evrim sürecinde göreceli nitelikler taşıması, yapılan tarihsel/toplumsal çözümlemenin relativizme bir *indirgeme* anlamına gelmediği aşikârdır. Yeni paradigmanın penceresinden farklı sonuçlar elde edilmiş olması elbette anlaşılır bir şeydir. Örneğin, Darwin öncesi biyolojiyle sonrası arasındaki uçurum. Benzeşik bilgisayarlarla sayısal bilgisayarlar arasındaki büyük farklar. Psikanalizin ve bilişbilimin (cognitive science) yarattığı kıyaslanamaz düşünsel ve epistemolojik itici güçler, kaos teorisinin dünyayı çeşitli ve farklı açılardan yeniden algılaması ve anlamlandırması ve de yeni bilgi türlerinin ortaya çıkışı.

• Özellikle bilim tarihi açısından önemli gördüğüm ders kitapları ve metinler olgusunun altını biraz çizmeye çalışacağım: Herhangi bir bilim alanında yeni bir paradigmanın yükselişinde ders kitaplarına duyulan güven bu sürecin, deyim yerindeyse, doğal bir sonucudur. Yaratıcı bilimsel bir etkinliğin görüntüsü büyük ölçüde o alana ait ders kitaplarında oluşturulur. Ders kitapları, olağan bilimin sürdürülmesinde pedagojik araçlardır. Ders kitapları, bilim tarihinin yetkin kaynakları durumuna gelir. "Bilimin bilgisi", o alandaki ders kitaplarına dayanır. Kuhn'a göre, belirli bir alana ait metinler bilimsel devrimin hemen ertesinde yeniden yazılmalıdır. Şimdi şu nokta önemli: Kuhn, çok açık olan ancak ideolojik bağlamda saklı durarak her daim "görünmez" olanı vurguluyor: "Metinler yeniden yazılır yazılmaz, kaçınılmaz olarak kılık değiştirirler." Kendilerini üreten bilimsel devrimlerin ya da kavramsal dönüşümlerin kendilerine biçtiği rolün yanında bu dönmüşümlerin varlığını ve önemini belirleyen kılıktan uzaklaşırlar. Yeni durum, "olağanlaşma yolunda ilerlemeye başlar." Bu süreçte ortaya çıkan kitaplar, bilim insanının disiplinine ait tarihini oldukça kırpar. Geriye betimsel ve içi boş bir tarihsel malumat kalır. Bilimsel ders kitaplarında geçmiş paradigmaların ve kuramcıların "yeniden yapılandırılması" çizgisel (*linear*) ve birikimsel (*cumulative*) görünür. Bu durum ilginçtir ki, bilim insanlarının kendi araştırma alanlarından geriye bakışlarını da etkileyen bir eğilimdir.

• Kuhn şöyle özetler: "bir paradigma değişimiyle dünyanın değişmemesine rağmen, bilim insanı ondan sonra farklı bir dünyada çalışır." Kuhn, "Gestalt" psikolojisine dayanarak bilim insanlarının, belirli verilerin yorumlanması gibi basit bir etkinlikle asla meşgul olmadıklarını ifade eder. Yani, yaptıkları şeyin verili bir veri kümesinin yalnızca basit bir yorumu olmadığıdır. Aksine, verilerin kendileri, gösterdikleri düzenlilikler ve bu verilerin laboratuvarda ele alınış biçimleri, bilimsel devrimin öncesinde ve sonrasında büyük oranda farklıdır. Deneysel veriler, zihinden bağımsız gerçeklik için bir nirengi noktası değildir. Çünkü, laboratuvar işlemleri ve deneyler paradigmaya bağlıdır. Dahası, farklı paradigmalar farklı kavramsal kaynaklar sergiler. Bunlar da, bilim insanlarının dünyayı farklı açılardan görmelerine neden olur. Mevcut paradigmada deneysele neredeyse fetişistik bağımlılıkların sahnesini buradan izlemek ilginç bir gözlem olsa gerektir.

• Kuhn'un ünlü örneğine bakarsak: Galileo, salınan taşa, Aristoteles'ten farklı bakmaktadır. Çünkü Galileo, salınım deneyinde ağırlığı, yarıçapı, açısal yer değiştirmeyi ve salınım başına zamanı ölçmüştür. Bu veriler, Galileo'nun sarkaç yasalarına uyumlu olarak yorumlanabilmekteydi. Bu yasaların ifade ettiği düzenli hareketi, düzenlilik kavramının geçerli olmadığı Aristoteles dönemi için elbette anlamsızdı. Oluşan kavramsal dönüşüm, fiziksel bir görüngüye farklı ve daha ayrıntılı anlamlar yüklemişti.

Bugün tüm dünyaya egemen olan paradigmada "bilim", teknolojiye indirgenmiştir. Bu yanılsamanın kaynağı, toplumsal dinamiklerin kültürel ve ideolojik boyutlarında yer almaktadır. Bilim toplumsal bir kurumdur ve bir kültüre işaret eder. Bilimi, mutlak bir nesnellik olarak görmek, onu toplumsal dinamiklerden soyutlamak anlamına gelir. Bilginin "metalaşması ve bilginin üretim süreçlerindeki şeyleşmesi" bilim tarihini genel boyutlarıyla yeniden tartışmaya açmak ve sadece bir uzmanlık alanı içine hapsetmemektir. Kuhn ile başladığını rahatlıkla belirtebileceğimiz bu süreç, henüz "dinamik bir gelenek" durumuna gelmemiştir. Çünkü, bilim tarihini ve de felsefesini, toplumsal dinamiğin içinde tüm etmenleriyle değerlendirmek kolay olmamaktadır. Bu geleneği oluşturabilmek dileğiyle...

KAYNAKLAR

Kuhn, S. Thomas, "*The Structure of Scientific Revolutions*", 3rd *Edition*, University of Chicago Press, London, 1993.

1 Kuhn, S. Thomas, "*The Essential Tension*", University of Chicago Press, Chicago, 1977.

2 Kuhn, S. Thomas, "*The Road Since 'Structure': Philosophical Essays: 1970-1993, with an Autobiographical Interview*". Edited by James Conant and John Haugeland, University of Chicago Press, Chicago, 2000.

3 Nickles, T. (editor), "*Thomas Kuhn*", Cambridge Univesity Press, 2003.

İNGİLTERE'NİN İSTANBUL'DAKİ YÜKSEK KOMİSER VEKİLİ NEVILE HENDERSON'UN RAPORU

HALİFE ABDÜLMECİD'LE GÖRÜŞME

DOÇ. DR. HAKAN ÖZOĞLU

29 Ağustos 1923 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson tarafından zamanın Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, Henderson'un Halife Abdülmecid ile yaptığı görüşmenin detaylarının anlatıldığı bir rapor gönderilmiştir. Bu görüşme Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından çok kısa bir süre sonra gerçekleşmiş bu anlamda halifenin o dönemde politik konumu ve görüşleriyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

Halife Abdülmecid (d. 29 Mayıs 1868, İstanbul - ö. 23 Ağustos 1944, Paris).

Lozan görüşmelerine tanıklık eden İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon (d. 1859 - ö. 1925).

Yakın zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş dönemi, maalesef kendisine atfedilen hassasiyetten dolayı detaylı olarak ve belge bazında en az çalışılan dönemlerden biriydi. Şimdilerde bu dönem hakkında pek çok çalışma yapılmaya başlandı ve bununla eşzamanlı olarak pek çok belge su yüzüne çıkmaya başladı. Ben de bu gelişmelere katkıda bulunmak amacı ile bilinmeyen bir belgeyi okuyucular ile paylaşmak istedim.

Bu belge, 29 Ağustos 1923 tarihli İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson tarafından zamanın Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilmiş; Henderson'un Halife Abdülmecid ile yaptığı görüşmenin detaylarının anlatıldığı bir rapor. Bu rapor erken Cumhuriyet tarihi üzerine çalışan tarihçiler için son halifenin hem Ankara hem de İngiltere'ye bakışını anlatması açısından oldukça önemli bir belge. Belgenin tamamının tercümesinden önce okuyucu için belgenin bir tarihi çerçeveye oturtulması açısından biraz bilgi vereceğim. Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı'ndan sonra barışın sağlanması için Lozan'da görüşmeler 20 Kasım 1922'de başladı ve 4 Şubat ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasındaki bir kesintiden sonra 24 Temmuz 1923'e kadar devam etti ve bu tarihte imzalandı. Türkiye anlaşmayı 23 Ağustos 1923'te, İngiltere ise 16 Temmuz 1924'te onadı. İsmet Paşa liderliğindeki Türk heyeti İstanbul üzerinden Ankara'ya giderken âdet olduğu üzere Saray'a uğrayıp halifeye bilgi vermedi. Bu durum İstanbul'daki yabancı misyon şefleri tarafından garip karşılandı. İşte aşağıdaki belge Türkiye'nin onayından tam altı gün sonra İngiltere temsilcisinin Lozan Antlaşması'nın onayını kutlamayı bahane ederek olan biten konusunda bilgi toplamak amacıyla halifeyi görmeye giden Nevile Henderson'un kişisel izlenimlerini de eklediği bir rapordur.

Raporun tamamını hemen yan sayfada veriyorum; makalenin sonunda da bazı analizler yapacağım.

[E 8826/199/44] Mr. Henderson'dan Kedleston'lu Marquess Curzon'a (3 Eylül'de alındı)

(Numara 5150)
Constantinople 29 Ağustos 1923
Lordum:

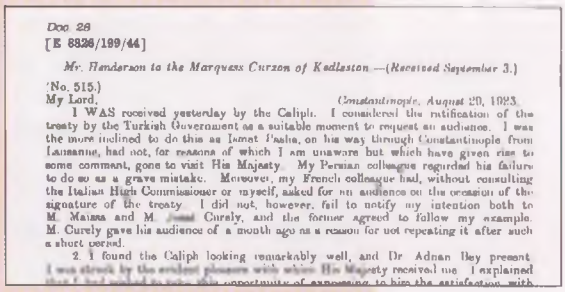
1. Dün halife tarafından kabul edildim. [Lozan] Anlaşması'nın onaylanmasını fırsat bilerek görüşme talep ettim. Bunu özellikle yapmak istedim çünkü Lozan'dan dönerken İstanbul'dan geçen İsmet Paşa benim bilmediğim ve değişik yorumlara yol açabilecek sebeplerden dolayı halifeyi ziyaret etmedi. İranlı bir meslektaşım bunun ciddi bir hata olduğunu söyledi. Dahası, Fransız meslektaşım bana ve İtalyan Yüksek Komiseri'ne danışmadan bu anlaşmanın imzalanması dolayısıyla [halifeden] görüşme talep etmiş. Hâlbuki ben Bay Maissa ve Bay Jesse Curely'i bu niyetimden haberdar etmiştim. Hatta Maissa benim örneğimi takip etmek istedi. Curely ise bir ay gibi bir süre önce[zaten halife ile] görüşme yaptığı için bu kadar kısa bir zaman sonra tekrarlamak istemedi.

2. Halifeyi çok iyi gördüm, yanında Adnan [Adıvar] Bey vardı. Beni belirgin bir memnuniyetle karşılaması dikkatimi çekti. Kendisine bu görüşme vasıtası ile Majesteleri hükümetinin ve Britanya halkının Türklerin Lozan'ı onaylamasından duyduğu memnuniyeti aktarmak istediğimi anlattım. Pek çok acının ardından barışın kazanılması konusunda halkının mutluluğunu paylaşmasına rağmen, Lozan Anlaşması konusunda pek çok kaygısı olduğunu söyledi. Bu anlaşma ile Türkiye'nin çok ağır yükümlülükler altına girdiğini söyledi ve iki veya üç yıl önce Sevr Anlaşması konusunda 'Morning Post' için yazdığı yazıya referans verdi. Böyle bir yazıdan haberim vardı ama içeriğini hatırlayamadım. Bu yüzden Sevr ile Lozan arasında halifenin Lozan aleyhine yapmak istediği karşılaştırmayı anlamadım.

3. Halife hazretleri görüşmenin geri kalanını Türkiye'nin gelecekte Büyük Britanya'nın destek ve rehberliğine ihtiyacı olduğu konusunu sürekli tekrar etmeye ayırdı. Ben bu konudan ne zaman biraz uzaklaşmak istesem, tekrar tekrar bu meseleye geri getirdi sohbeti. Büyük bir şevkle Britanya anayasasından, politik ve ekonomik kurumlarından, devlet adamlarından bahsetti ve bunun yüzyılların birikimi olan bir gelenek olduğunu söyledi. Bunlardan bahsetmesinin sebebinin kendi kafasında bir karşılaştırma yapmak ve hatta Adnan Beyin de [Ankara'daki] Türk devlet adamları ve anayasası ile [Britanya'dakiler arasında] böyle bir mukayese yapmasını sağlamak istediği sonucunu çıkartmakta güçlük çekmedim. Halife Türk ve Britanya menfaatlerinin çatışmadığını ve çatışmasına izin verilmemesi gerektiğini sözlerine ekledi. Türk halkının İngiltere'ye saygı ve takdir beslediğine kefil olduğunu, Türk hükümetinin de bu duyguları taşıdığını umut ettiğini ve inandığını söyledi. Adnan'a onay istercesine baktı. Çeşitli defalar halkın duygularının hükümetinkilerden değişik olduğunu, hükümetinkileri tam olarak bilemediğini ama onlarınkinin de Britanya dostluğuna içtenlikle hevesli sadık ve dürüst [Türk] halkınki gibi olduğuna güvendiğini dile getirdi.

4. Daha sonra Halife anlaşmanın imzalanmasının sadece bir adım olduğunu, gerçek işin asıl bundan sonra başladığını ve sonucun Türkiye'nin yararına olması için Allah'a dua ettiğini belirtti. Barışın iki ülkeyi bir araya getirmesi için de dua ettiğini sözlerine ekledi. Türkiye sapkın birkaç kişinin ihtiraslarından dolayı yanlış yola sokulmuştu. Halife umut ediyor ki şimdi kişisel ihtirasların sonuna gelinmiş olsun. Halifeye göre, Türkiye hastaydı, ama iyileşme dönemi başladı; böyle bir iyileşme döneminde insanlar hastalık döneminden bile daha fazla duyarlı muameleye muhtaçtır. Umut ediyor ki Büyük Britanya bu dönemde Türkiye'ye daha nazikçe davranacaktır.

5. Halife Hazretlerine Lordumun ilk Lozan konferansının son oturumunda yaptığı konuşmada yeniden yapılanmış ve güvenli bir Türkiye için verdiğiniz dostluk ve yardım sözünü hatırlattım ve ekledim Britanya hükümeti zaten [işgal altındaki yerleri boşaltma] protokolünü yerine getirmek gibi konularda iyi niyetini kanıtladı. Bu konudaki süratliliğimiz bize güvenmeyen ve İstanbul'u işgalden vazgeçmeye hiç niyetimiz olmadığını iddia edenler için bir ders olmalıdır. Halife böyle sapkın insanlara dikkat çekerek ve teessüfle kabul ederek dedi ki "stresli zamanlar böyle zavallı yaratıkların ortaya çıkmasına sebep olabiliyor. Bir [fiilî] işgal güç kullanımı ve maddi yatırım gerektirir. Büyük Britanya kendisine sadık bir grubun İstanbul'u kendisi adına kontrol etmesinin daha ucuza mal olacağını kavramış olmalıdır." Bunun üzerine bana geçen Kasım ayındaki ilk görüşmemizde bahsettiği gibi on yaşlarındayken (1870'lerde) Rus istilası hakkındaki izlenimlerini hatırladı.

Doc 28
[E 8826/199/44]

Mr. Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston.—(Received September 3.)

(No. 515.)
My Lord, *Constantinople, August 29, 1923.*

I WAS received yesterday by the Caliph. I considered the ratification of the treaty by the Turkish Government as a suitable moment to request an audience. I was the more inclined to do this as Ismet Pasha, on his way through Constantinople from Lausanne, had not, for reasons of which I am unaware but which have given rise to some comment, gone to visit His Majesty. My Persian colleague regarded his failure to do so as a grave mistake. Moreover, my French colleague had, without consulting the Italian High Commissioner or myself, asked for an audience on the occasion of the signature of the treaty. I did not, however, fail to notify my intention both to M. Maissa and M. Jesse Curely, and the former agreed to follow my example. M. Curely gave his audience of a month ago as a reason for not repeating it after such a short period.

2. I found the Caliph looking remarkably well, and Dr. Adnan Bey present. I was struck by the evident pleasure with which His Majesty received me. I explained that I had wished to take this opportunity of expressing to him the satisfaction with

Rusların Türkiye'yi yok etme azminin ve Rus küstahlığının yarattığı acılığı anlattı. O zaman Disraeli altındaki Büyük Britanya Türkiye'yi kurtarmıştı ve Türkiye'nin gelecekte güvenebileceği güçlü ve büyük bir dostu olmuştu. Buna karşı ben de tarih defalarca kanıtlamıştır ki İngiltere her zaman pasif olarak gelişme arzusundaki küçük devletlere yardım etmiştir dedim ve eğer Türkiye bu arzularında ciddi olduğunu ve hak ettiğini ispat ederse, İngiltere'nin yardım ve rehberliğini esirgeyeceğini sanmıyorum diye ekledim.

6. Halife şu hâlihazırdaki Türk hükümetinden kimseyi ismen anmadı ama sadece Lozan'daki emeği dolayısıyla Lordumun itibarını kazanan İsmet Paşa'ya gönderme yaptı. Ankara'da devamlı konuşmalar yapmak zorunda kaldığından dolayı İsmet Paşa için üzgün olduğunu, Büyük Millet Meclisi'ndeki bu tür konuşmaların hiç de kolay işler olmadığını sözlerine ekledi. Halifenin Ankara'daki meclis hakkındaki referanslarında bir dereceye kadar aşağılayıcı/hor gören bir tavır olduğunu düşünmekten kendimi alamadım. Hatta İsmet Paşa hakkındaki referanslarında bile bir derece çelişki vardı sanki bir yandan generalin kesin British yanlısı tutumunu desteklerken, öte yandan İsmet'in Lozan'dan dönerken yorgunluğunu bahane ederek kendisini görmeye gelmemesi bahanesine fazla inanmıyordu.

7. Halife, Türkiye ve Büyük Britanya'yı tekrar bir araya getiren ve büyük bir devlet adamı olarak nitelediği Sir Horace Rumbold hakkında sevgi dolu konuştu. Kırk beş dakika süren görüşmemizde bu son konudan sonra ben ayrılmak için izin istedim. Zaten Halifenin yaptığı konuşmalar görünürde bana hitap edilmesine rağmen [Ankara hükümetinden] Adnan Beyin duyması için yapılmışlardı. Yine de Halife Hazretleri beni Britanya ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda samimi olduğuna ve kişisel olarak Britanya'yı Türkiye'yi içinde bulunduğu bataktan çıkarabilecek tek ülke olarak gördüğüne inandırdı.

Nevile Henderson,

Yüksek Komiser Vekili

Bu belgede benim ilk dikkatimi çeken İngiliz temsilcisinin halifeye hitap tarzı oldu. "His Majesty" İngiliz diplomatik dilinde genellikle devlet başkanları için kullanılmaktadır ve anladığım kadarı ile İngilizler halifeyi Ankara'daki yeni devletin başı olarak görüyorlardı. Burada ilginç olan, yazıda görüldüğü gibi halifenin de bir düzeltme yapmış olmadığıdır. Halifenin bir devlet başkanı edasında olduğu konusu halifeliğin kaldırılması tartışmalarında bayağı yer kapladığı için bu saptama önemlidir. O tarihlerde halifenin politik konumu hakkında Ankara Hükümeti dışında pek bilgi sahibi olan yoktu, yani İngilizlerin halifeyi bir devlet başkanı olarak görmesi anlaşılır. Ama halifenin verdiği cevaplar ve üslubu ile onun bu kanıyı güçlendirmek istediğini anlıyoruz. Abdülmecid'in kendisini politik güçten uzak, sadece maneviyat konuları ile ilgilenen bir lider olarak görmediğini, aksine politik ihtirasları olduğunu anlamak çok zor değil. Bu saptama Mustafa Kemal'in Abdülmecid'in politik bir güce sahip olma konusundaki çekinceleri ile örtüşüyor.

Önemi eminim ki okuyucu tarafından hemen kavranan başka bir nokta da halifenin Lozan'ı Sevr ile karşılaştırması ve Sevr'i değil Lozan'ı kaygı verici ve büyük sorumluluklar taşıyan bir anlaşma olarak görmesi. Bu görüş Ankara Hukumeti'ninkine tamamen ters düşüyor. Halife acaba neden böyle bir değerlendirmede bulundu? Gerçekten Lozan Antlaşması'nın Sevr'den daha kötü olduğuna mı inanıyordu yoksa İngilizlere başka bir mesaj mı vermek istemişti? Bu görüşmede kendisinin ve Türk halkının İngilizlere olan ilgisini, Türkiye'nin İngilizlerin "destek ve rehberliğine" (*support and guidance*) ihtiyacı olacağını defalarca tekrar ettiğini Yüksek Komiser Londra'ya iletiyor. Bunun bir amacı kendisini bir İngiliz dostu olarak tanıtması ve İngilizlerin menfaatlerine ters düşmediğini ima etmek istemesi olabilir. Ben Abdülmecid'in *Morning Post* gazetesinde yayınlandığı iddia edilen yazısına ulaşamadım ve Henderson da bu konu hakkında başka detay vermiyor. O yüzden halifeyi böyle düşünmeye iten sebepler konusunda sadece spekülasyon yapabiliriz.

Bence bu yazının verdiği en önemli ipuçlarından biri Abdülmecid'in Ankara Hükümeti konusunda üstü kapalı yaptığı değerlendirmeler ki bu Henderson'un da gözünden kaçmamış. Yüksek Komiser'in edindiği izlenim halifenin Ankara'daki Meclisi küçümsediği ve hakir gördüğü (*contemptuous*) yönünde. Halifenin 4. maddede bahsettiği "Türkiye'yi kişisel ihtiraslarından dolayı yanlış yola sokan birkaç sapkın" sözleri ile Ankara'daki liderliği kastettiği konusunda pek fazla itiraz olacağını sanmıyorum. Bir sonraki maddede bahsedilen "zavallı yaratıklar" (*miserable creatures*) yakıştırması için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Biliyoruz ki Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İngilizlerin emperyalist emelleri konusunda yaptığı pek çok konuşma kayıt altında.

Başka ilginç nokta ise halifenin İngilizlere işgalin indirek yapılması konusunda verdiği öğüt. Topyekun bir işgalin para ve insan olarak pahalıya mal olacağı ve halkın büyük tepkisini çekeceğini söyleyen Abdülmecid, mesela bir Irak örneğinde olduğu gibi, tepki çekmeyecek yerel bir liderin İngilizlerin amacına daha uygun düşeceğini bildiriyor. Yine az şüphe duyulması gereken nokta kendisini bu yerel lider olarak göstermek istemesidir. Ankara Hükümeti için bir vatana ihanet sayılabilecek bu üstü kapalı görüşler Adnan Bey'in hazır bulunduğu bir toplantıda dile getiriliyor. Adnan Bey'in böyle bir raporu Ankara'ya sunup sunmadığını bilmiyoruz ama böyle bir ihtimalin az olduğunu söylemekle yetinelim.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Ankara Hükümeti'nin kendisi ve hanedan konusundaki korkuları olduğu varsayımından hareket edersek ki İsmet Paşa'nın halifeyi ziyaret edip bilgi vermemesi bunu güçlendiriyor, Abdülmecid'in kendine İngiltere nezdinde bir destek aradığını bu belgede açıkça görebiliriz. Sanıyorum ki son halife bu mülakatla iki şey gerçekleştirmek istedi. Birincisi İngilizlere ben sizin istediğiniz lider olabilirim. Beni destekleyin mesajını vermesi, ikincisi ise Adnan Bey vasıtası ile Ankara'daki bazı gruplara mesaj göndermek istemesi ve İngiltere gibi meşruti bir monarşinin Türkiye'de başarılı olabileceği kanısını Ankara'da Mustafa Kemal muhaliflerinin aklına yerleştirmek istemesi olabilir.

Ne ilginçtir ki son Sultan Vahdettin'in kaçmak için yardım isterken Abdülmecid iktidar olmak istiyor. Bu arada benim İngiliz arşiv belgeleri arasında bulduğum başka bir belgeye göre Vahdettin daha sonra 1922'de İstanbul'dan geçici bir süre için ayrıldığını, kaçmadığını 1924'te ABD başkanına yazdığı bir mektupta iddia etmesine rağmen, bu yeni ortaya çıkan belgeye göre Damat Ferit daha 1920 yılında İngilizlerin nabzını yoklamaya başlamıştı. İngiliz arşivlerinde 9 Ekim 1920 tarih ve CAB/24/112 numara ile kayıt altına alınmış olan belge bir İngiliz Naval Intelligence raporu. Buna göre Damat Ferit başına geleceklerin bilincinde ve kendisi ve Sultan için bir çıkış yolu arıyor. Rapor şöyle devam ediyor: "Sultan çok gergin ve bize verilen işaretlere göre tahtından feragat edebilir. Damat Ferit bize kesin olarak eğer kendisi istifa ederse ve Sultan da tahtından feragat ederse Büyük Britanya'nın kendilerini onurlu bir şekilde ülkeden uzaklaştırıp uzaklaştıramayacağını sordu."

Biz 1922'de Sultan'ın bir İngiliz gemisi ile yurtdışına çıkarıldığını biliyoruz ama bunun planlarının 1920'de yapıldığı konusunda bir bilgimiz yoktu. Ayrıca Vahdettin'in tahtından feragat etmeyi düşündüğü konusunda da bu belge dolayısıyla elimizde bir bilgi oluşuyor. Tarih gösteriyor ki ne Vahdettin ne de Abdülmecid İngilizlerden istediği desteği alabildi.

"KARANLIK ÇAĞ" AYDINLANIYOR...

İLK OSMANLILAR VE BATI ANADOLU BEYLİKLER DÜNYASI

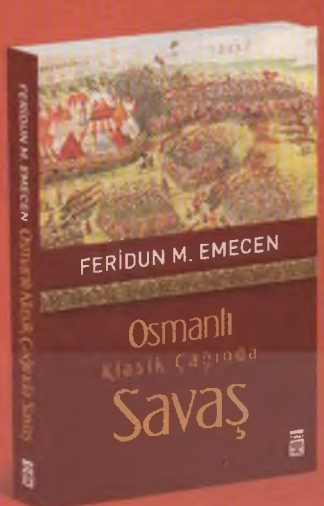
- Osmanoğulları'nın ataları kimlerdi?
- Kayı boyuna mensubiyetleri sonradan uydurulmuş bir bilgiye mi dayanıyordu?
- Birçok Anadolu Beyliği arasında Osmanoğulları'nı öne çıkaran unsurlar neydi?
- Osmanoğulları'nın küçük bir beylikten üç kıtaya hükmeden bir imparatorluğa dönüşmesinde gazâ/cihad ideolojisinin rolü var mıydı?

2012 yılına damgasını vuran *Fetih ve Kıyamet 1453* kitabının yazarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı alanında uzman **Prof. Feridun M. Emecen**, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* kitabıyla; Osmanlı Devleti'nin kaynakları itibariyle "karanlık/bilinmeyen çağı" olarak adlandırılan kuruluş dönemini aydınlatıyor ve zihinlerde oluşan bütün sorulara cevap veriyor.

Osmanlı Klasik Çağında Siyaset

Osman Gazi'den Kanuni Sultan Süleyman'a kadar bir Cihan Devleti'ne giden aşamalar, Fatih Sultan Mehmet'in akılcı politikaları ve savaş kadar önemli olan siyasette stratejik planlamaların detayları...

Osmanlı Klasik Çağında Savaş

Yeniçerilerin kullandığı ateşli silahlar, savaş usulleri ve taktikler, harp oyunları, top, tüfek üretim ve kullanımının incelikleri, Uzakdoğu'ya kadar uzanan ateşli silah ticaretinde Osmanlı ve Batı rekabeti, Osmanlı askeri teknolojisi ve sistemi üzerine bir başucu eseri.

Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum

Cihanşümul imparatorluk telakkisinin vazgeçilmez unsuru olarak görülüp kudsi bir yere oturtulan "hanedan"; onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan "devlet" ve nihayet bunların hep birlikte vücudunun gerçek sebebi ve ana dayanak noktasını teşkil eden "toplum" yapısıyla ilgili detaylı bilgiler...

iyi ki kitaplar var... timas.com.tr | facebook.com/timasyayingrubu | twitter.com/timasyayingrubu

Timas tarih

TİMAŞ

KOMÜNİST ENTERNASYONAL'İN

İNGİLİZCE BELGESEL TARİHİ

METE TUNÇAY

Amerika Birleşik Devletleri'nde John Riddell'in editörlüğünde "Lenin Zamanında Komintern" üst başlığı ile on sekiz yılda altı kitap çıkarıldı, yedincisi de hazırlanıyor. Pathfinder Press adlı yayınevi tarafından New York'ta bastırılan bu kitapların her birinde gayet iyi hazırlanmış notlar, zamandizin cetveli, sözlük, haritalar ve belgesel fotoğraflar var. Bu yazıda, söz konusu ciltlerin içeriklerini başlıklarıyla tanıtmak istiyoruz. [Amerikalı Troçkistler "dünya devrimi" fikrine sahip çıktıkları için olacak, Komünist Enternasyonal'in ilk beş yılına (1919- 24) büyük önem vermektedirler. Zaten Troçki'nin de bu isim altında hazırladığı kitabın İngilizcesini 1972 yılında iki cilt olarak yayımlamışlardır.]

I. Lenin's Struggle for a Revolutionary International *[Lenin'in Devrimci Bir Enternasyonal İçin Mücadelesi] Hazırlık Yılları — 1907-1916 Belgeleri (1984; 1986'da 2. baskı) 604 sayfa.*

Giriş

1) 1907 Stuttgart Kongresi

2) Emperyalist Savaş Tehdidine Direniş

3) 1914 İkinci Enternasyonal'in Çöküşü

4) Ulusal Savunma mı, Toplumsal Devrim mi?

5) Rus Enternasyonalistlerinin Birlik Tartışmaları 1914- 15

6) Savaşın İlk Yılında Bolşevikler

7) Zimmerwald Solunun Doğuşu

8) Zimmerwald Solunda Tartışmalar

9) Rusya: Devrime Doğru

10) Almanya: Komünist Partisine Doğru

11) İkinci Enternasyonal'deki Bölünmenin Toplumsal Kökleri

12) Yeni Enternasyonal'e Doğru

II. The German Revolution and the Debate on Soviet Power *[Alman Devrimi ve Sovyet İktidarı Üstüne Tartışma] Kurucu Kongre'nin hazırlık belgeleri 1918-19 (1986) 540 sayfa.*

Ayrım Bir

1) Rus Sovyet Cumhuriyeti ve Kasım 1918 Alman Devrimi

2) Almanya: Sömürülenlerin İktidarı mı Yoksa Burjuva Yönetiminin İadesi mi?

3) Karşı-devrim Kuvvet Topluyor

4) Alman Komünist Partisi'nin Kurulması

5) İşçi-Köylü İttifakına Doğru

6) Ocak 1919: Berlin'de İç Savaş

Ayrım İki

7) Sovyet Cumhuriyeti Üstüne Tartışma

8) Bern Konferansı İkinci Enternasyonal'in Canlanması mı?

9) Birinci Komintern Kongresi'nin Hazırlanması

Ek: Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler) Programı

III. Founding the Communist International *[Komünist Enternasyonal'in Kuruluşu Mart 1919'daki Birinci Kongre'nin Tutanak ve Belgeleri (1987) 424 sayfa.*

1 Mart Ön-toplantısı ve Delege Listesi — Tutanaklar

Birinci Gün, 2 Mart 1919

1) Kongre Açılıyor

2) Ulusal Raporlar

İkinci Gün, 3 Mart 1919

3) Enternasyonal'in Platformu

Üçüncü Gün, 4 Mart 1919

4) Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü

5) Enternasyonal'i Kurma Kararı

Dördüncü Gün, 5 Mart 1919

6) Bern Konferansı ve Sosyalist Akımlar

7) Uluslararası Durum ve Antant Politikası

Beşinci Gün, 6 Mart 1919

8) Komintern Manifestosu

9) Beyaz Terör

10) Büro Seçimi ve Başka İşler

11) Yazılı Raporlar

Bolşeviklerin Kongreyi Değerlendirmeleri

Bu kongrede 5 Mart günü M. Suphi'nin yaptığı konuşma (s. 206-08) 1921'de yayımlanan tutanaklara alınmamıştır. İlkin *Izvestiya* gazetesinin 6 Mart 1919 sayısında çıkan metin, 1933'teki tutanak basımına konulmuştur.

IV. Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! *[Dünyanın İşçileri ve Ezilen Halkları, Birleşin!] İkinci Kongrenin Tutanakları ve Belgeleri, 1920 (1991), iki cilt, toplam 1147 sayfa.*

Giriş

Prolog " Lenin'in İkinci Kongre Üstüne Değerlendirmesi

Çağrı — Yürütme Kurulu Raporu

Tutanaklar

1. Oturum (19 Temmuz) Dünyanın Siyasal Durumu ve Komünist Enternasyonal'in Görevleri

2. Oturum (23 Temmuz) Komünist Partisinin Rolü ve Yapısı — I. bölüm

3. Oturum (24 Temmuz) Komünist Partisinin Rolü ve Yapısı — II. bölüm

4. Oturum (26 Temmuz) Ulusal ve Kolonyal Sorunlar — I. bölüm

5. Oturum (28 Temmuz) Ulusal ve Kolonyal Sorunlar — II. bölüm

6. Oturum (29 Temmuz sabah) Kabul Edilme Koşulları — I. bölüm

7. Oturum (29 Temmuz - akşam) Kabul Edilme Koşulları — II. bölüm

8. Oturum (30 Temmuz) Kabul Edilme Koşulları — III. bölüm

9. Oturum (2 Ağustos — sabah) Parlamentarizm — I. bölüm

10. Oturum (2 Ağustos — akşam) Parlamentarizm — II. bölüm

11. Oturum (3 Ağustos - sabah) Sendikalar ve Fabrika Komiteleri — I. bölüm

12. Oturum (3 Ağustos — akşam) Sendikalar ve Fabrika Komiteleri — II. bölüm

İkinci Kongre'den bir fotoğraf: (soldan sağa) Lenin, Gorky, Zorin, Zinoviev, Phillips, Roy.

13. Oturum (4 Ağustos - sabah) Tarım Sorunu

14. Oturum (4 Ağustos - akşam) Tüzükler

15. Oturum (5 Ağustos) Sendikalar ve Fabrika Komiteleri — III. bölüm

16. Oturum (6 Ağustos) Kabul Edilme Koşulları — III. bölüm ve başka işler

17. Oturum (7 Ağustos) Kapanış Oturumu

Bildiri

Ekler:

1) Kongrenin Örgütlenmesi

2) Ulusal ve Kolonyal Sorunlar

3) Kabul Edilme Koşulları

4) Sendikalar ve Fabrika Komiteleri

5) Tarım Sorunu

6) Komünist Kadın Hareketi

7) Gençlik Hareketi Üstüne Tezler

Bu kongrede Türkiye'nin üç oy hakkı vardı: Komünist Teşkilâtlar Bürosu adına (Kayserili) İsmail Hakkı ve Slavutski — İstanbul Komünist Grubu adına Nihat Nusret (s. 843). İ. Hakkı'nın Türkçe yaptığı konuşmanın (Rusça üzerinden İngilizce) çevirisi s. 252-53'tedir.

V. To See the Dawn — *Bakû, 1920: First Congress of the Peoples of the East (1995), 344 sayfa.*

Bu başlık (Şafağı görmek için), Türkiye delegelerinden Naciye Hanım'ın (M. Suphi ile birlikte öldürülenlerden "Arap" İsmail Hakkı Bey'in kız kardeşi, siyahi) Kurultay'ın yedinci oturumundaki konuşmasından alınmıştır – söz, "karanlık geceyi geçirmek gerekir" diye devam ediyor.

Bu kitap, 1977'de Brian Pierce tarafından özgün Rusça tutanaklardan İngilizceye çevrilen metne notlar ve belgeler eklenmesiyle oluşturulmuştur.

[Türkçede de 1975'te Koral Yayınları'nın Fransızca tutanaklardan çevirdiği *Bakû 1920 – Birinci Doğu Halkları Kurultayı* diye 293 sayfalık bir kitap vardır. Asıl, Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yavuz Aslan'ın hazırladığı, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı* başlıklı kitap (Kaynak Yay., 2007) hem Fransızca ve Rusça tutanaklardan hem de kurultay tarafından kurulan "Şark Şûrâsı"nın yayın organı olan –ilk sayısı kurultaya özel olarak çıkarılan– *Şark İli* dergisinden aktardığı yazılarla konuya ışık tutmaktadır.]

Editör John Riddell'in Ma'mud Shirvani ile birlikte kaleme aldığı Giriş yazısı 15 Temmuz 1993 tarihinde kaleme alınmış.

Bakû Kongresi'ne Çağrı: "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Köleleştirilmiş Halk Yığınlarına"

Açılış

1) Doğu Halkları Kongresi'nin Ödevleri

2) Dünyanın Siyasal Durumu (Bu oturumda, Kurultaya İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı adına –Enver Paşa'yla birlikte katılan– Dr. Bahattin Şakir'in konuşmasının kısa bir çevirisi var.)

3) Tartışma: Türkistan, Dağıstan

4) Konuk Konuşmacılar:
Hindistan – Türkiye /
Enver Paşa, İbrahim Tali, Türkiye Üstüne Karar

5) Ulus ve Sömürge Sorunları

6) Doğuda Sovyetler: Tarım Sorunu

7) Propaganda ve Harekât Kurulu: Doğu Kadınları

Doğu Halkları Manifestosu

Avrupa, Amerika ve Japonya İşçilerine Çağrı

Ekler:

1. Rusya Halklarının Hakları Hakkında Sovyet Hükümetinin Bildirisi

2. Halk Komiserleri: Rusya ve Doğunun Bütün Müslüman Emekçilerine

3. Lenin'in "Doğu Halkları Komünist Teşkilatları İkinci Tüm-Rusya Kongresi'ne Hitab"ı

4. İkinci Komintern Kongresi: Ulus ve Sömürge Sorunları Üstüne Tezler

5. Az. Kom. Parti Bakû İcra Komitesi: Yeni Bir Dünya

6. Ermenistan İşçilerinin Azerbaycan Emekçileriyle İttifakı Betonlaştırıldı

7. Sionizm Üstüne Görüşler

8. Sovyet İktidarının Asya'daki Yanlışlarının Düzeltilmesi

Öndeki siyahi kadın, Türkiye delegelerinden Naciye Hanım.

VI. Toward the United Front — *Proceedings of the 4th Congress of the Com.Int., 1922 (Birleşik Cepheye Doğru - Komintern'in Dördüncü Kongresi'nin Tutanakları, 2012)*

[Aynı zamanda bu cilt Brill'in Historical Materialism Dizisinin 34. cildidir. Komintern'in aradaki Üçüncü Kongresi (1921) kitabı da yayına hazırlanıyormuş. O yayımlanınca V ile VI'nın arasına girecek.]
5 Kasım – 5 Aralık 1922 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Kongrenin 32 oturumu yapılmıştır. Kitaba on iki de karar ve bildiri eklenmiş.

1) Açılış
2 – 3) Yürütme Kurulu Raporu 9-10 Kasım
4 – 7) Raporun Tartışılması (11-12 Kasım)
8 –10) Rus Devrimi'nin Beş Yılı (13-14 Kasım)
11) Kapitalist Saldırı (15 Kasım)
12) Faşizm, Kapitalist Saldırı (16 Kasım)
13) Yetki Belgeleri Raporu, Kapitalist Saldırı (17 Kasım)
14 – 15) Program (18 Kasım)
16 – 18) Sendikalar ve İşçi Yardımı (20-21 Kasım)
19 – 20) Doğu Sorunu (22-23 Kasım)
21 – 22) Tarım Sorunu (24-25 Kasım)
23) Kooperatif Hareketi (26 Kasım)
24) Kadınlar Arasında Komünist Çalışmalar (27 Kasım)
25) Eğitim Çalışmaları; Versailles Andlaşması (28 Kasım)
26) Versailles'a Devam; Avusturya; Yürütme Kurulu Reorganizasyonu (29 Kasım)
27) Yugoslavya, Mısır, Siyahiler Sorunu, Tarım; İşçi Yardımı (30 Kasım)
28) Fransa (1 Aralık)
29) Fransa, İspanya, Danimarka, Yürütme Kurulu, Gençlik (2 Aralık)
30) İtalya, Çekoslovakya (4 Aralık)
31) İşçi Yardımı; Yugoslavya, Norveç (5 Aralık)
32) Kararlar, Yürütme Kurulu Seçimi, Kapanış (5 Aralık)

Önemli Ek Kararlardan yedincisi "Komintern'in Taktikleri Üstüne", dokuzuncusu "Doğu Sorunu Üstüne Tezler, on ikincisi "Sendikalarda Komünist Faaliyetler Üstüne Tezler."
13'üncü oturumda yetki belgeleri incelenirken, Türkiye'nin iki partisi olduğu belirtiliyor (s. 45- 39). "Ankara partisinin (THİF) 300 üyesi vardır. İki delege davet edildi, altı kişi geldi. İkisi tam yetkili, ikisi danışma oyuyla kabul edildi, ikisi reddedildi. İstanbul partisinin üye sayısı belli değildir. İki davetliye karşılık üç delege geldi; ikisi tam yetkili, biri danışma oyuyla kabul edildi." Bizim kaynaklarımızda, Salih Hacıoğlu'nun ortak delegasyon başkanı, "Orhan" takma adını kullanan Sadrettin Celâl'in (Antel) ise sekreter olduğu anlatılmakla birlikte, tutanaklarda böyle bir bilgi yoktur. Kitapta sendikalar tartışılırken, Türkiye'deki baskı ve tutuklamalar üstüne Sadrettin Celâl konuşmuş (s. 613- 19) ve Türkiye Komünistleriyle Çalışan Halk Kitleleri için bir protesto bildirisi kabul edilmiştir. Aynı delegenin Doğu Sorunu oturumundaki konuşması da s. 723-26'dadır.
Doğu Sorunu oturumunda Hollanda delegesi Willem van Ravesteyn (1876- 1970) okunması kırk beş dakikadan fazla sürmemesi istenen Türkiye hakkındaki raporunu herhalde bu sürenin en az iki katını kullanarak sunmuştur (kitapta s. 651-94-44 sayfa). Kitaptaki biyografi notlarından bu zatın Sosyal Demokrat bir gazeteci ve 1907 yılında sol-sosyalist De Tribune dergisinin ortak kurucusu olduğunu öğreniyoruz. Ama 1926'da partiden çıkarılmış, 1927'de de büsbütün siyasetten ayrılmış.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
[0212] 227 37 33-[0212] 227 37 34 F [0212] 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU

İLK BULGARCA DERGİ *LİUBOSLOVİE* İZMİR'DE ÇIKTI

HÜSEYİN MEVSİM

Bulgarların yabancı boyunduruğunda ulusal ve kültürel bilinçlenme sürecini hızlandırdıkları ve bağımsızlık fikrinin olgunlaşarak eyleme geçirildiği bir dönem olarak ifade edilen Bulgar Uyanış Çağı (Spasov, 2001: 4), 1840'lara doğru yeni bir evresine girer. Özellikle genç Bulgarlar arasında çeşitli bilgiye ihtiyaç duyan bir kitle oluşur, ayrıca, kilise bağımsızlığı gibi güncel sorunların dile getirileceği gazete veya derginin eksikliği hissedilmeye başlanır.

Aydınlanmacı Konstantin Fotinov.

İlginçtir ki, Bulgar süreli yayın tarihi gazeteyle[1] değil, Konstantin Fotinov'un[2] 1842'de İzmir'de[3] çıkarttığı *Liuboslovie* (Filoloji) adlı dergiyle başlar.[4]

Derginin duyuru sayısı 1842'nin ilk yarısında çıkar. 32 sayfalık ve 13/21 cm boyutlu sayı ayrıntılı bir "Okurlar İçin Önsöz" içerir. Burada Fotinov dergi çıkarmaya başlamasının gerekçelerini açıklarken, güdeceği amaçları da belirtir. Buna göre, dergi, Bulgar halkı arasında yararlı bilgileri yaygınlaştırmakla yetinmeyerek, okurlara çeşitli ulusların toplumsal ve kültürel yaşamındaki önemli olaylarla ilgili bilgi verecek bir süreli yayın kimliğine bürünecektir. Halkının bu denli geri kalmışlığından yakınan Fotinov, Bulgarların artık derin uykudan uyanması gerektiğini adeta haykırır: "Bütün halkların süreli yayınları vardır ve bunlar edebiyatın gelişmesine hizmet eder. Sadece Bulgarlar eğitim ve edebiyatını önemsemez ve umursamazlar. Bulgar halkı uyuyor. Yazık sana sayıca çok, ama duyarsız ve girişimcilikten yoksun halk!" Halkının bu durumdan sadece okul ve kitap, aydınlanma ve eğitim yoluyla çıkacağını düşünen Fotinov'a göre süreli yayının kitaba tercih edilmesi gerekir, çünkü "kitap bir kereliğine çıkar ve insan bunun tadını bir kerede çıkarır, süreli yayın ise her ay yenilenir ve her sayısında yeni ve çeşitli metinler içerir." (1842: 14)

Okur düzeyini göz önünde bulundurarak coğrafya, tarih, doğal bilimler ve tarımcılık konularında temel bilgiler vermeyi yeğleyen Fotinov, sanki dergicilikle öğretmenliğini devam ettirir (Andreev, 1932: 37). Derginin, net belirlenmiş aydınlanmacı amaçlar doğrultusunda bilimsel popüler ve eğitim metinlerine ağırlık vereceği anlaşılır.

Çağrı niteliği taşıyan giriş yazısının dışında iki coğrafya haritası ve Japonların yaşantısıyla ilgili bir metin yer alır. Sonra çiftçilere yönelik makale ve önerilere geçilir. Ardından Londra'da yayımlanan süreli yayınların uzunca listesi sunulur ve böylece Bulgarların dergiye sahip çıkmaları gerektiği düşüncesi aşılanır. Daha sonra genel tarihten makalelere bir örnek sunmak için "Eski Yunan Hakkında" yazısı yayımlanır. Fil tasviri ise ileriki sayılarda karşımıza çıkacak olan doğal tarih konulu makalelere bir örnektir. Sözü edilen sayı Slavların orijiniyle ilgili bir yazıyla biter ve bütün bunlar *Liuboslovie*'nin gelişeceği yön hakkında bilgi verir.

Duyuru sayısının yayımlanmasından sonra Fotinov birçok Bulgar tarafından teşvik edilir. Derginin çıkışını Bulgarlar sevinçle karşılasa da gerekli maddi destek sağlanamaz ve düzenli yayın hayatına geçişi erteleyen

nir. İstanbullu tüccar Rali Mavridi'nin devreye girmesi ve her ay baskı, kâğıt ve matbaa giderleri için 30 Taler göndererek el uzatmasıyla ilk sayı Nisan 1844 yılında yayımlanır. Büyük güçlükler aşılarak dergi üç yıllığında 24 sayı çıkar. 16 sayfa ve 21x28 cm boyutlu dergide Kilise Slavcası harfleri kullanılır ve metinler iki sütun halinde dizilir. Kapak sayfasında *İncil*'den alıntılanan "Yazılmış olanı okuyun, çünkü yazılanda sonsuz yaşam ve tükenmez hazine bulacaksınız" yer alır. Dergi, A. Damianos'un matbaasında basılır. Britanya *İncil* Topluluğu, *İncil*'in Bulgarca çevirisini basması için Rum matbaacıya Slav harfleri

ПРОБОСЛАВІЄ

Дві

ВЕРІОДИЧЕСКО

ОНІОАНІЄ

ЗАВЕВЕРЕН ВЕДЕНІЕ

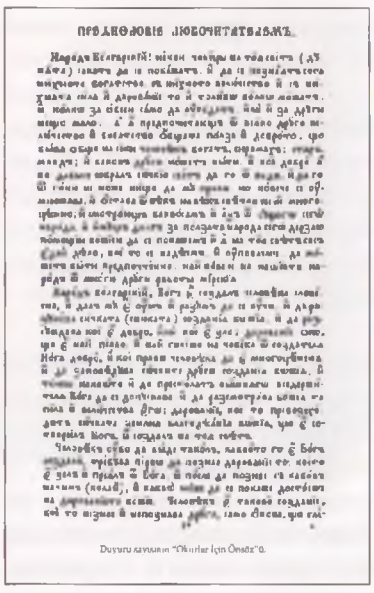
Издіемо трудове

Константина Г. Фотинова О.

СМЮРНА

Въ Типографіи А. Дамианова

1844

ПРОБОСЛАВІЄ ЛЮБОЧЕСТИВЫМЪ

Duyuru sayısının "Okurlar İçin Önsöz"ü.

Derginin duyuru sayısının kapağı (1842).

Duyuru sayısının "Okurlar İçin Önsöz"ü.

Duyuru sayısında Tanrı'nın dünyayı, insanı ve bütün canlıları yarattığı belirtilir. İnsanın "ölümsüz ruh ve ölümlü bedenle" yaratıldığı, ancak iyi ve kötünün ayırdına varabilmesi için kendine akıl bahşedildiği, dolayısıyla kararlarında bağımsız kılındığı vurgulanır. Böylelikle Fotinov, bir taraftan teolojiye, öte yandan ise aydınlanmacı hümanizme ve antroposantrizme dayanır.

sağlamıştır (1840). Fotinov'un daha önceden dergi çıkarma gibi bir düşüncesi olmuş olsa bile, Slav karakterli matbaa olmadığından İzmir'de bunu yapması mümkün değildir.[5]

Derginin bir yıllık fiyatı değişir. Sözgelimi, İzmir ve İstanbul için 2 Taler, Rusya için 6,5 Ruble, Eflâk, Sırbistan ve Bosna için 3 Rupiye, Trakya, Bulgaristan ve Makedonya için 25 Kuruş olarak ilân edilir. Derginin fiyatı, kâğıt ve basım giderlerinin karşılanması düşüncesiyle belirlenmiş olup mali kaynağı R. Mavridi sağlar. Dağıtımına gelince, çıkan sayılar postayla İstanbul'a Mavridi'ye gönderilir. O da tüccarlarla veya yine postayla çeşitli yerlere gönderir ve dağıtım giderlerini üstlenir.

Eğitim, ahlâk, din, dil, tarih, coğrafya, doğa bilimi, tarım, ticaret (Mişev, 1930: 615) konulu yazılara yer vererek adeta küçük bir ansiklopedi (Pundev, 1927: 32) niteliği taşıyan derginin içeriği edebiyat tarihçisi B. Penev'e göre (Penev, 1976) aşağıdaki konularda özetlenebilir:

AHLÂK VE DİN KONULU MAKALELER

Daha duyuru sayısında Tanrı'nın dünyayı, insanı ve bütün canlıları yarattığı belirtilir. İnsanın "ölümsüz ruh ve ölümlü bedenle" yaratıldığı, ancak iyi ve kötünün ayırdına varabilmesi için kendine akıl bahşedildiği, dolayısıyla kararlarında bağımsız kılındığı vurgulanır. Böylelikle Fotinov, bir taraftan teolojiye, öte yandan ise aydınlanmacı hümanizme ve antroposantrizme dayanır (Radkova, 1996: 155). Dinî içerikli birçok yazıya yer verilerek iyi Hıristiyanlar yetiştirmek amaçlanır. Fotinov'un dergide yer verdiği yazılarda dinî bağnazlığa veya öteki dinlere yönelik hoşgörüsüzlüğe tanık olunmaz. Dine karşı tutumunun önemli bir kanıtı da, çeşitli din ve mezhepler (sözgelimi, Musevilik, 1844: 1; Hıristiyanlık, 1844: 2; 3; 4; 5; 6; İslâm, 1844: 7; 1845: 10, Brahmanlık, 1845: 11) hakkında verdiği ayrıntılı ve nesnel bilgilerdir. Hattâ Ortodoksluğa yabancı ve karşıt dinlerin reklâmını yapıyor diye bazı eleştiriler alır. Kilise kurumu ve ruhban sınıfına karşı eleştirel bir tavır takınmaktan kaçınır. Herkesin kilise görevlilerini sevmesi ve sayması gerektiğini belirtir, ayrıca Bulgarların aydınlanmasında ruhban sınıfına büyük umutlar bağlar. Ona göre, ruhaniler, öğretmen ve anneyle beraber iyi ahlâklı ve erdemli insanlar yetiştirirler. Fotinov vatanseverliği ahlâkın ayrılmaz bir öğesi olarak değerlendirir. Birçok özgün veya çeviri yapıtta vatanseverliğe vurgu yapılır. Aydınlanmacının anlayışına göre bilinçli çalışarak kaliteli ürünler üreten çiftçi ve zanaatkâr da, vicdan sahibi tüccar da, çocuklarına çalışkanlığı ve saygıyı aşılayan anne de, insanları eğitime ve bilime yönlendiren ruhaniler de özünde birer vatanseverdir. Dinin ve toplumsal ve kişisel ahlâkın öne çıkarıldığı bu makaleler neredeyse derginin yarısından fazlasını kapsar.

PEDAGOJİK VE EĞİTİM İÇERİKLİ MAKALELER

Bunlarda Fotinov'un eğitimci yönünün ağır bastığı ve çağdaş Bulgar okullarının yeniden düzenlenmesi gerekliliğinin vurgulandığı görülür.

Ona göre, "eğitim; yazınsal, ulusal ve toplumsal gelişmenin temelinde yatmaktadır. Eğitim ve sadece eğitim bizi Fener Rum Patrikliği'nin boyunduruğundan kurtaracaktır. Bulgarların, cehaletin boyunduruğundan kurtulmadan Patrikliğin boyunduruğundan kurtulmaya çalışmaları anlamsızdır."

Bulgar halkının aydınlanması Fotinov'a göre kız okullarının da açılmasıyla elde edilecektir. Her şeyden önce ise öğretmen, papaz ve iyi vatandaşlar yetiştirecek merkezî bir Bulgar okulunun açılması ve ardından aydınlanmacı kurum ve kütüphanelerin kurulması gerekmektedir. Kadının aile ve toplumdaki yerinin altını çizer ve erkekle beraber entelektüel yaşamın çeşitli alanlarında başarılı olacağına inanır. Kadına da, erkeğe verilen eğitim olanakları sağlanmalıdır.

V. Aprilov, Fotinov'a, Bulgarca dergi çıkarmanın birçok açıdan daha elverişli olduğu Odessa'ya taşınmasını teklif eder. Orada kütüphane sayısı çoktur, Fener Rum Patrikliği'ne karşı daha rahat yazacak, giderleri de görece düşecektir. Üstelik İzmir'e göre Odessa'dan dergi daha acele ve kolay dağıtılacaktır. Ancak Fotinov İzmir'de kalmayı yeğler.

Konstantin Fotinov'un doğduğu Samokov kasabasındaki büstü.

TARİH VE COĞRAFYA MAKALELERİ

Duyuru sayısının toplam 32 sayfasından 6'sı tarih üzerinedir. Burada Bulgar, Slav, Yunan ve Japonların tarihine değinilir. Fotinov 25 sayı boyunca Bulgarların Slav orijinli olduğunu savunur. Tarihin yararlarına değinerek insanın dünya görüşünün şekillenmesinde ne denli önemli olduğunu vurgular. Aydınlanmacıya göre, tarih bilgisi insanı zenginleştirir, ufkunu genişletir, olayları anlaması ve yorumlamasında yardımcı olur: "Tarihini bilmeyen bir halk küçük bir çocuk gibidir – deneyimsiz ve yardımsız olmanın ötesinde, her türlü zararlı etkiye açıktır." Bu konudaki metinlerde çeşitli yerlerin tasviri ve halkların yaşamı hakkında bilgiler sunulur. Sayıdan sayıya neredeyse iki yıl boyunca yayımlanan "Slavların Geçmişi" başlıklı makale, bilimsel açıdan birçok eleştiriye açık olsa da, Antik, Ortaçağ ve çağdaş yazarların yapıtlarından yararlanılarak oluşturulmuş özgün bir çalışmadır. Yazarın Slavların orijiniyle ilgili bir kuram oluşturmayı amaçladığı ve abartıyla neredeyse bütün eski ve yeni halkları saf Slav ilân ettiği görülür.

Tarih konulu makaleler derginin toplam 384 sayfasından 66'sını kapsar. Ancak bunlara; kronoloji, dinler tarihi, yerleşim yerleri tarihi, oymaklar tarihi vs. gibi bir veya başka ölçüde tarihle yakından ilgili materyal içeren 48 sayfa daha eklenmeli. Böylece dergide tarihe verilen önemi daha iyi anlayabiliriz. Evrimci ve aydın monarşi taraftarı olduğu anlaşılan Fotinov, ulus sorunu konusunda İtalyan G. Mazzini'nin (1805–1872) kuramını benimsemiş gibi görünse de, bu alandaki düşüncelerinde pek bir netlik sezilmez. Bulgarların refah düzeyinin kendi ellerinde olduğunu, bunun için imparatorlukta normal yaşam ve verimli çalışmak için gerekli bütün koşulların bulunduğunu belirtir. Bulgar halkı şimdiki bilgece ve insansever Osmanlı yönetiminden mutlu olmalı ve refaha kavuşmalıdır. Bulgarlar bütün bunları reformcu II. Mahmud ve Abdülmecid'e borçludur. Osmanlı egemenliği altında, ortak özgürlük sayesinde Bulgarlar kendi mal varlığına sahip olup emeğinin karşılığını almaktadırlar. Dergide Osmanlı'nın bir dizi kararname ve yasasına da yer verilir. Sözgelimi, Abdülmecid'in İzmit, Bursa, Çanakkale ve Midilli Adası gezisi (1844: 4; Mevsim, 2008: 30), Abdülmecid'in Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Ambar'da Bulgar abacıları ziyareti (1844: 8), Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul gezisi (1846: 18; 19), Sisam Adası valisi Bulgar asıllı Stefan Bogoridi'ye düzenlenen suikast (1846: 20) vs. Osmanlı tarihi açısından değerli birer kaynak niteliği taşıyan yazılardır.

Bu öbekteki yazılar arasında ülke, kent ve ünlü tapınak tasvirleri önemli yer tutar. Sözgelimi, Liverpool (1844: 2), Mısır (1844: 3), Moskova (1844: 3), Ayasofya (1845: 12), İstanbul (1846: 14; 15) vs. Geniş bir tanıtımı yapılan kentler arasında İzmir de vardır. Üç sayıya yayılan yazıda İzmir'in geçmişiyle ilgili bilgiler verilir. Fotinov kentin adının Slav dillerinde 'alçakgönüllü, mütevazı' anlamını taşıyan 'smiren' sıfatından türediğini savlar. İzmir'in çevresinde bulunan yerleşimlere de kısaca değinir. Buna göre Bornova "bereketli ovaları", Narlıköy "bolca narları", Hacılar "bereketli zeytinlikleri", Pınarbaşı "duru ve billur gibi suları", Kokluca ve Buca "yüksek ve şirin konumları", Sevdiköy "çiçekli ve neşeli yükseltileri" ile ün yapmıştır. Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kısaca söz ettikten sonra, İzmir'de fazla eski eser bulunmamasını burada sıkça yaşanan dep-

remlere bağlar: "Pek şiddetli olmayan bir deprem bu yıl [1846] 13 Haziran'da yaşandı. Günbatımına bir saat kala öyle güçlü sarstı ki, çatlamayan veya kırılmayan bina kalmadı neredeyse. Bu ani ve güçlü sarsıntıdan bütün yapılar zarar gördü ve kaldığım yerin tavanı tamamen çökmesine rağmen, yüce Tanrı'nın merhametiyle sağ salim çıktım. Orada oturmuş, yazı yazıyordum." (1846: 16; 17)

Fotinov'a göre, sıkça yaşanan bu doğal felâketlere karşın İzmir yine çok güzel bir yer olup ününden bir şey yitirmemiştir. Kentin büyük limanı birçok yerden tüccarları buraya çeker. İzmir'in nüfus sayısı ve dağılımıyla ilgili ise şu bilgiler verilir: İyonya'nın elverişli iklimi İzmirlileri sakin ve her türlü iyiliğe yatkın kılar. Kentin geniş sokakları ve taş evleri dikkat çeker, bunlar şimdi yapılmış olup Avrupa düzenindedir. Kuzeydoğu kısmında 500'ün üzerinde geniş ve güzel bahçesi bulunur. 1846'da kentin nüfusu 160 binin üzerindedir. Bunların 70 bini Türk, 60 bini Rum, 15 bini Katolik, 7 bini Ermeni, 8 bini Yahudi olmakla beraber 7 Ortodoks, 3 Katolik, 1 Ermeni kilisesi, 9 sinagog, 22 cami, 40 mescit, 18 konsolosluk vardır (1846: 18).

TARIM VE TİCARET KONULARI

Fotinov, Bulgarların köylü olduğunu, güçlerinin tarımda yattığını ve dolayısıyla bu alana özel önem vermeleri gerektiğini vurgular. Neredeyse her sayıda toprağın verimli işlenmesi için öneriler verir. Ticaret makaleleri de keza dergide önemli yer tutar. Kendi pratiğinden edindiği dersleri tüccar okurlara aktardığını görürüz (1846: 15). Tüccar, toplumun gelişmesinde olağanüstü rol oynadığından, Bulgar tüccarına sistemli ve titiz olması gerektiğini aşılar. Serbest ticaret toplumsal gelişmenin ana etkenidir. Dergi sahibi çeşitli ticarî kurum ve kuruluşların nasıl organize edilmesi gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bilgi verir. Kurum paralarının boşta durmaması, ticarete veya faize yatırılması gerektiğini düşünür. Paranın, akıllı ve amaca yönelik kullanıldığında çoğalma özelliği olduğunu belirtir.

Obştoe zemleopisanie vkratse za siçkata zemlia **(kısaca dünya coğrafyası) Konstantin Fotinov tarafından tercüme edildi ve 1843'te basıldı.**

Bulgaristan Milli Tarih Müzesi.

DOĞAL TARİH, FİZİK, KİMYA VE PRATİK TIP KONULU MAKALELER

Neredeyse her sayıda doğal bilimler alanından bilgi ve önemli buluşlara yer verilir. Fotinov, derginin sayfalarında sunulan çeşitli egzotik yaratık ve bitki tasvirlerinin okur üzerindeki etkisini iyi bilir. Sözgelimi, demiryolu (1844: 1), su kanalları ve gemiler (1844: 2), fil (1844: 2), aslan (1844: 3), zürafa (1844: 8), tavus kuşu (1844: 9), deprem (1846: 20) vs.

SİYASÎ YAZILAR

Bulgar okurunun beklentisine rağmen Fotinov dergisine siyasî bir özellik veremez veya bunu yapmaktan bilinçli bir şekilde kaçınır. Osmanlı yönetimi ve Fener Rum Patrikliği derginin içeriğini sıkıca denetlediğinden, son derece dikkatli davranır. Sözü edilen kurumlara yapılacak bir eleştirinin derginin kapatılmasına neden olacağını bilir. Derginin çıkarları açısından sansür ve Patriklikle iyi ilişkilerde olmayı yeğler. Öyle ki, dergide sadece kısa siyasî haberlere rastlarız. Siyasî ve toplumsal konular neredeyse yok denecek kadar az vurgulanır. Kilise sorunu üzerine de çok az yazılmıştır. Yunan ruhbanlara yönelik herhangi bir saldırı yoktur, bundan dolayı Fotinov'u genç Bulgar aydınları eleştirir. Siyasî haberleri Fotinov genellikle Yunanca gazetelerden alıntılar.

EDEBİYAT VE DİL KONULU YAZILAR

Derginin yazınsal içeriği yetersiz kalır. Burada öğretici içerikli kısa öyküle-

lere rastlarız. Sözgelimi, Almancadan çevrilen ve P. Feuerbach (1795–1833) adında bir hukukçu ve cinayet araştırmacısının kaleme aldığı Kaspar Hauser öyküsüne beş sayıda yer verilir. Antik çağlardan düşünceler ve Arap atasözlerinin yanı sıra birkaç özgün ve çeviri şiir görülür. Halk yaratıcılığı atasözlerle temsil edilir. Dil açısından Fotinov Kilise Slavcasını savunur. Ancak bu konuda aşırı tutucu olduğunu söylemek haksızlık olacaktır, elinden geldiğince dilin sadeleşmesine, yabancı sözcüklerden arınmasına ve gelişmesine katkı sağlamak ister. Fotinov yazım sorununu da dergisinin sayfalarına taşır. Bulgarcadaki belirtme takısının atılması gerektiğini düşünür ve bunu uygular, eski dille bağların koparılmasını istemez. Bulgarca terminolojiyi oturtma yönünde önemli katkı sağlar. Birçok yeni Bulgarca sözcük türetir, parantez içinde de bunların Türkçelerini vermeyi yeğler. Sözgelimi, znak 'nişan', svidetel 'şahit' vs.

Bir başka konusal sınıflandırmaya göre (Radkova, 1995: 154), derginin 24 sayısında yer alan yazılar: 1) bilgilendirici, tanıtıcı, öğretici; 2) ahlâk içerikli; 3) eğitim ağırlıklı; 4) ahlâk sorunları; 5) çeşitli haberler şeklinde toplanabilir. Buna göre derginin toplam 392 yazısından birinci sınıfta 191, ikincide 80, üçüncüde 35, dördüncüde 35, beşincide 51 yazı yer almaktadır.

Görüldüğü gibi derginin içeriği oldukça zengindir. Öyle ki, gerek tüccar, zanaatçı, çiftçi, gerekse aydın, öğretmen veya papaz olsun, her Bulgar okuru kendine ilgi çekici bir

şeyler bulabilir. Fotinov materyalleri genelde Yunanca kaynaklardan alıntılar, ama Bulgar okurunun anlayabileceği ve onun düzeyine uygun olanları seçer.

Liuboslovie dergisi yeterince okur bulur, ancak abonesi çok azdır. Aylık ortalama 450 adet dağıtılır. Düzenli çıkmayışından dolayı okur dergiden kopmaya başlar. Bu hususta Fotinov sorumlu tutulamaz, çünkü matbaanın olanakları kısıtlıdır, ayrıca yazar bütün düzeltme ve teknik işleri kendi üstlendiğinden, yetişemez. O yıllardaki posta dağıtımının ağırlığı da eklenmesi gerekir. Bir de dergi Bulgarların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden uzakta çıkar ve yeni sayılar okurlara zamanında ulaşmaz. Bundan dolayı V. Aprilov, Fotinov'a, Bulgarca dergi çıkarmanın birçok açıdan daha elverişli olduğu Odessa'ya taşınmasını teklif eder. Orada kütüphane sayısı çoktur, Fener Rum Patrikliği'ne karşı daha rahat yazacak, giderleri de görece düşecektir. Üstelik İzmir'e göre Odessa'dan dergi daha acele ve kolay dağıtılacaktır. Ancak Fotinov bu öneriyi kabul etmez ve İzmir'de kalmayı yeğler.

Dergiye yapılan başlıca eleştiriler içerik açısından sıkıcı ve Bulgarların kendileri hakkında çok az şey buldukları yönündedir. Dil açısından Fotinov doğmuş olduğu Samokov ağzına sıkı sıkıya bağlı kalarak gereğinden fazla tarih materyaline yer verir. Veda yazısından, Fotinov'un dergiyle Bulgar süreli yayın tarihinin "köşe taşını koyduğu" bilincinde olduğu anlaşılır.

Kullanmakta ısrar ettiği Kilise Slavcasıyla da Bulgar aydınlanmacı birçok okurunu yitirir. İkinci yıllıktan itibaren Bulgarca ad, sıfat ve adıllardaki belirtme takısına karşı çıkarak halkın konuştuğu dilden gittikçe uzaklaşır. Derginin durmasının başlıca nedeni R. Mavridi'nin desteğini çekmesinden kaynaklanır. *Liuboslovie*, İstanbullu tüccarın işlerini olumsuz etkilemeye başlar, çünkü beklediği ve öngördüğü şekilde dağıtılmaz.[6]

Özetle, Bulgar basın tarihindeki ilk dergi olan *Liuboslovie*, başta Bulgar okurun kayıtsızlığı ve ilgisizliği, düzensiz çıkışı, zorluklu posta koşulları, ayrıca dildeki tutuculuk ve R. Mavridi'nin desteğini çekmesinden dolayı duyuru sayısı dâhil 25 sayıdan sonra yayın hayatını noktalamak durumunda kalır.

DOÇ. DR., ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAYNAKÇA

Andreev, B. (1932). Bălgarskiiat peçat prez Văzrajdaneto (Zaçenki i razvoy), Sofya.

Borşukov, G. (1976). İstoriia na bălgarskata jurnalistika, 1844–1877, 1878–1885, "Nauka i izkustvo", Sofya.

Danova, N. (1994). Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i ideyno-politiçeskoto razvitie na Balkanite prez XIX vek, İzdatelstvo na Bălgarskata akademiia na naukite, Sofya.

Danova, N. (2004). Arhiv na Konstantin Georgiev Fotinov. T. 1. Grătska korespondentsiia. İzdatelstvo "Gutenberg", Sofya.

Konstantinova, Z.; F. Panayotov (1991). İz istoriiata na bălgarskata publitsistika (do 1878 g.), Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya.

Mevsım, H. (2008). Abdulmecid Han Hazretlerinin Gezisi, *Bursa'da Yaşam*, Ocak 2008, 30–34, Bursa.

Mişev, D. (1930). Văzrajdane çrez peçata. Bălgariia 1000 g., 601-662, Sofya.

Penev, B. (1976). İstoriia na novata bălgarska literatura, v 4 toma, Bălgarski pisatel, Sofya.

Pundev, V. (1927). Periodiçeski peçat predi Osvobojdenieto, părva çast: spisaniia, İzdanie na Ministerstvoto na narodnoto prosveştenie, No: 10, Sofya.

Radkova, R. (1986). Bălgarskata inteligentsiia prez Văzrajdaneto, "Nauka i izkustvo", Sofya.

Radkova, R. (1995). Inteligentsiiata i nravstvenostta prez Văzrajdaneto (XVIII - părvata polovina na XIX vek), Akademiçno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya.

Spasov, L. (2001). Problemi na novata bălgarska istoriia. Çast 1: Bălgarsko văzrajdane, Plovdiv.

DİPNOTLAR

1 İlk Bulgar gazetesi *Bălgarski orel* (Bulgar Kartalı), 1846'da İvan Bogorov (1820–1892) tarafından Leipzig'de çıkartılır. Gazete sadece üç sayı çıkar.

2 Samokov'da[Çamurluova] orta halli bir ailede dünyaya gelen (1785) Fotinov öğrenimini Rila Manastırı ve Plovdiv [Filibe] Rum Okulu'nda tamamlar. Bazı varsayımlara göre Kidonia'da [Ayvalık] da eğitim görür. Odessa Rum Ticaret Okulu'nda da okumuş olabileceği varsayılsa da, Plovdiv'den sonra eğitimine İzmir'deki Filoloji Okulu'nda (1808) devam eder (Danova, 1994: 90). 1814–1825 yıllarında tüccar kimliğiyle Anadolu'dan Balkanlar'a kuruyemiş, zeytin, nişadır, boya, narenciye gibi ürünler gönderir, oradan ise denizyoluyla İzmir'e kereste, pamuk ve şarap getirir. Danova'ya göre, ticari deneyime sahip olan ve piyasanın ihtiyaçlarını iyi bilen Fotinov, 1825 te İzmir'e yerleşir. 1838'den sonra yaşamının büyük bir kısmını Metoh'daki otelde geçirir, adına gönderilen mektuplar genelde Demir Hanı ve Dervişoğlu Hanı adreslerine gelir. Kitap ticaretine de girerek İzmir'den genelde abece, hesap cetvelleri, sözlük ve ansiklopediler temin edip Rumeli'de satar. Ticaretin yanı sıra İzmir'de öğretmenlik de yapan Fotinov'un 1830'larda iki özel okul açtığı bilinir. Bulgar eğitim tarihinde ilk olarak Bell Lancaster yöntemini uygulayan öğretmenin Slav-Bulgar okuluna İzmir ve çevresinden öğrenci gelir. Öğretmenlikten de yeterli kaynak sağlayamayınca başka arayışlara girmek zorunda kalan Fotinov, Yunanca çıkan *Yararlı Bilgiler Hazinesi* adlı derginin düzeltmenliğini yapar, ayrıca Fransız Konsolosluğu'nda Yunanca çevirmen ve öğretmen olarak görev alır. *Liuboslovie* (1842, 1844–1846) dergisini çıkarır, ayrıca *Coğrafya* (1843) ve yayımlayamadığı *Metafizik* başlıklı kitapları vardır. Bu etkinliklerin yanı sıra, *İncil*'in Bulgarcaya çevrilmesinde yer alır (Danova, 1994: 119). Yeni gazete ve dergi tasarıları üzerinde çalıştığı sırada, İstanbul'da yaşamını yitirir (1859). Mezarının yeri bilinmez.

3 O yıllarda Ege kentine ağırlıkla abacılardan oluşan küçük bir Bulgar kolonisi yerleşmiştir. Ancak bunun sayısıyla ilgili Osmanlıca, Bulgarca ve Yunanca kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Dolayısıyla, Bulgarların İzmir'de etnik bir topluluk olarak bir etkinlikte bulunmadıkları ve kentin tarihinde iz bırakmadıkları anlaşılır. Büyük olasılıkla bunlar kendi halinde ve Rum ve Sırp topluluklarına kayan insanlardı. Kenttekı Bulgarların sosyal ve kültürel yaşamının odağını Aynaroz'daki Hilendar Manastırı'na bağlı olan Slav Metoh'u oluşturur. İzmir tarihçilerinden Solomonidis'e göre, Metoh'un yıllık iki bin lira gelir sağlayan değerli taşınmaz ve dükkânları vardır. Bunun içinde tapınmanın Slavca yapıldığı küçük bir şapel de bulunur (Danova, 1994: 96). Metoh, Frenk Mahallesi'nde Demirci Hanı'nın üst katında, Aziz Polikarp Katolik Kilisesi yakınlarında bir noktada yer alır. Meryem'in Tapınağa Sunuluşu'na ithaf edilmiş olup 19. yüzyılda bir Sırp tüccar tarafından kurulur.

4 19. yüzyılda en çok Bulgarca süreli yayın, radikal aydınların yuvalandığı ve yerel koşulların da uygun olduğu Romanya'da çıkar. Tuna'nın kuzeyine yerleşen Bulgarların yaklaşık sayısının 900 bin olduğu varsayılır. 17 Romen matbaasında Kiril harfleri vardır, ayrıca 1844-1878 yılları arasında 5 Romen kentinde 19 Bulgar matbaası faaliyet gösterir. Romanya'da Bulgarca 46 gazete ve 12 dergi yayımlanır. Osmanlı topraklarında Bulgarca 24 gazete ve 12 dergi çıkartılır. Avusturya'da yabancı uyruklulara gazete çıkarma hakkı verilmediğinden burada Bulgarca sadece 2 gazete ve bir dergi çıkar. Almanya'da bir gazete, Rusya'da ise katı sansürden dolayı tek bir dergi çıkartılır (Konstantinova, Panayotov, 1991: 44).

5 1840'lara doğru Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Kiril harflerine sahip sadece birkaç matbaa vardır. Bundan dolayı Bulgarca kitapların çoğu imparatorluk sınırları dışında yayımlanır. İlk Bulgarca matbaayı Selanik'te Teodosiy adında bir papaz açar (1838).

6 Sözgelimi, 15 Mayıs 1846 tarihli mektubunda Konstantin Fotinov'a şunları yazar: "... Sarf ettiğim emek bir yana, ama para da kaybediyorum. Sadece ben mi düşüneceğim bu halkın aydınlanmasını? Boşuna çaba!" (Danova, 2004: 350)

Yeditepe'den yeni kitaplar...

YEDİTEPE

COĞRAFYA'YA DAVET

• TARİHÇE • KAVRAMLAR
• YAPI • SİSTEMATİK
• KAYNAKLAR • METOD

PROF. DR. OSMAN GÜMÜŞÇÜ

DOĞU'NUN KALBİNE SEYAHAT

ÇİN VE HİND ÜLKELERİ HATIRALARI VE İLAVELERİ

SÜLEYMAN EL-TÂCİR

ÇEVİREN: RAMAZAN ŞEŞEN

HİLÂLİN GÖLGESİ

RÖNESANS'DA TÜRK İMAJI

(1453-1517)

ROBERT SCHOEBEL

ÇEVİREN: EŞREF ÖZBİLEN

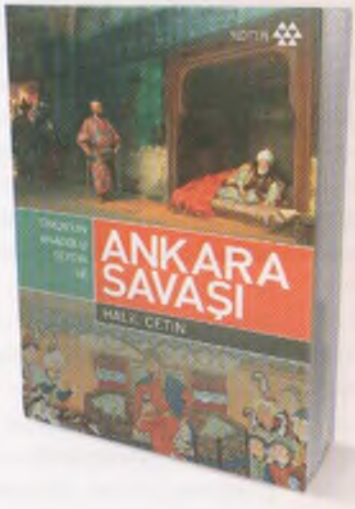

ESİR BİR RUS DİPLOMATIN GÖZÜNDEN

İSTANBUL

PAVEL ARTEMYEVİÇ LEVAŞOV'UN HATIRALARI

(1763-1771)

TİMUR'UN ANADOLU SEFERİ VE

ANKARA SAVAŞI

HALİL ÇETİN

VENEDİK ELÇİLERİNİN RAPORLARINA GÖRE

KANUNÎ VE ŞEHZADE MUSTAFA

EDİTÖR:
ERHAN AFYONCU

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

/yeditepekitap

/yeditepekitap

YEDİTEPE YAYINEVİ

EN YAYGIN BETİMLENMİŞ ESKİ AHİT KONULARINDAN

REMBRANDT'IN *BELŞASSAR'IN (BALTAZAR) ZİYAFETİ*

Kral Belşassar (Baltazar)'ın göğün Rabbi'ne karşı kendini yükseltmesi nedeniyle verdiği bir şölende Tanrı tarafından gönderilen bir el belirerek duvara krallığının sonunun geldiğine işaret eden sözcükler yazmaya başlar. 16. yüzyıl Avrupa'sının en önemli sanatçılarından biri olan, ağırlıklı olarak portreler ve tarihi olayları betimleyen Rembrandt da bu sahneyi en iyi resmedenlerden biridir.

Yahuda Kralı Yehoyakim krallığının üçüncü yılında Babil Kralı Nebukadnessar Yeruşalim'in üzerine yürüyüp kenti ele geçirir ve Tanrı'nın Tapınağı'ndaki bazı eşyaları Şinar ülkesine götürüp kendi tanrısının tapınağının hazinesine yerleştirir.

Yahuda kralı ayrıca, İsrailliler arasından kral soyundan gelen ya da soylu bazı gençlerin seçilip saraya getirilmesi için de emir verir. Bu gençler kusursuz, yakışıklı, her konuda bilge, öğrenmeye yetenekli, sarayda görev almaya uygun nitelikte kişiler arasından seçilir. Bu gençlere kralın sofrasından gündelik yiyecek ve şarap ayrılır. Üç yıl eğitildikten sonra gençler kralın önüne çıkarılır, bir sınavdan geçirilirler ve değer bulunanlar sarayda kalır. Bu gençler arasında Yahudalılardan Daniel adında bir genç vardır. Saray görevlileri Daniel'e Belteşassar adını verir. Daniel özellikle rüya yorumlama konusunda çok yeteneklidir ve bu yeteneği kralın da dikkatini çekince sarayda kalmasına izin verilir. Daniel, Nebukadnessar'ın görmüş olduğu bir rüyayı yorumlayarak, insanlar arasından nasıl kovulacağını, yaban hayvanları arasında yaşamaya mahkûm edileceğini ve nasıl öleceğini krala bildirir ve kehaneti birkaç ay sonra gerçek olur. Bu olaydan sonra Nebukadnessar'ın oğlu Belşassar (Baltazar) tahta geçer. Belşassar'ın başına gelen bir hadiseyi yine bu kâhin Daniel çözecektir.

"KRAL BELŞASSAR'IN (BALTAZAR) VERDİĞİ ŞÖLEN

Kral Belşassar soylu adamlarından bin kişiye büyük bir şölen verdi, onlarla şarap içti. Şarabını keyifle içerken, atası Nebukadnessar'ın Yeruşalim'deki tapınaktan çıkarıp getirdiği altın ve gümüş kapların getirilmesini buyurdu. Öyle ki, kendisi, karıları, cariyeleri, soylu adamları onlarla içsinler. Böylece Tanrı'nın Yeruşalim'deki tapınağından alınan altın kaplar getirildi; kral, karıları, cariyeleri, soylu adamları onlarla içtiler. Şaraplarını içerken altından, gümüşten, tunçtan, demirden, ağaçtan, taştan ilahları övdüler. Ansızın bir insan elinin parmakları belirdi, kandilliğin yanındaki saray duvarının sıvası üzerine yazmaya başladı. Kral yazan eli gördü, aklından geçenler onu ürküttü, benzi soldu; eli ayağı tutmaz oldu, dizlerinin bağı çözüldü.

Yüksek sesle Babil'in bilgelerini —falcılarla yıldızbilimcileri— çağırttı. Onlara, 'Bu yazıyı kim okuyup ne anlama geldiğini bana açıklarsa, kendisine mor giysi giydirilip boynuna altın zincir takılacak ve ülkede üçüncü önder olacak' dedi. Kralın bütün bilgeleri geldiyse de yazıyı kimse okuyamadı, ne anlama geldiğini de açıklayamadı. Bu yüzden Kral Belşassar daha da korktu, benzi büsbütün soldu. Soylu adamlarıysa şaşkındı. Kralla soyluların seslerini duyan kraliçe şölen salonuna geldi. 'Çok yaşa, ey kral!' dedi, 'Aklından geçenler seni ürkütmesin, benzin solmasın! Ülkende kendisinde kutsal ilahların ruhu bulunan biri var. Atan Kral Nebukadnessar'ın döneminde kavrayışa, sağduyuya, ilahlara özgü bilgeliğe sahip olmakla tanınırdı. Atan Kral Nebukadnessar onu sihirbazların, yıldızbilimcilerin, falcıların başkanlığına atadı. Kralın Belteşassar diye çağırdığı Daniel olağanüstü bir ruha, bilgiye, sağduyuya sahiptir. Üstelik düşleri yorumlama, bilmeceleri çözme, gizemleri açıklama yeteneği de vardır. Daniel'i çağırt, yazının ne anlama geldiğini o sana söyleyecektir.'

Böylece Daniel'i kralın önüne getirdiler. Kral, 'Kral atamın Yahuda'dan getirdiği, Yahuda sürgünlerinden Daniel sen misin?' diye sordu, 'Sende ilahların ruhu bulunduğunu, kavra-

Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606- 1669), *Belşassar'ın (Baltazar) Ziyafeti*, 1636-8, tuval üzerine yağlıboya, 167,6 x 209,2 cm.

National Gallery, Londra, İngiltere.

yış, sağduyu ve olağanüstü bilgelikle donanmış olduğunu duydum. Bu yazıyı okuyup ne anlama geldiğini söylemeleri için bilgelerle falcıları çağırttım. Ama ne anlama geldiğini açıklayamadılar. Senin yorum yapabildiğini, gizemleri açıklayabildiğini duydum. Bu yazıyı okur, ne anlama geldiğini açıklayabilirsen, sana mor giysi giydirilip boynuna altın zincir takılacak; ülkede üçüncü önder olacaksın.'

Daniel, 'Armağanların senin olsun, ödüllerini de bir başkasına ver' diye karşılık verdi, 'Ama ben yine de yazıyı okuyup ne anlama geldiğini sana açıklayacağım.' 'Ey kral, Yüce Tanrı atan Nebukadnessar'a krallığı, büyüklüğü, yüceliği, görkemi verdi. Tanrı'nın sağladığı büyüklük yüzünden bütün halklar, uluslar, her dilden insan ondan korkup titredi. Dilediğini öldürür, dilediğini yaşatırdı; dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırdı. Ne var ki, gurura kapılıp saygısızlıkta direnince krallık tahtından indirildi, yüceliği kendisinden alındı.

İnsanlar arasından kovuldu ve ona hayvan yüreği verildi. Yüce Tanrı'nın insanların krallığı üzerinde egemenlik sürdüğünü, onu dilediği kişiye verdiğini anlayıncaya dek yaban eşekleri arasında yaşadı, öküz gibi otla beslendi, bedeni göğün çiyiyle ıslandı. Ama ey sen, onun torunu Belşassar, bunların hepsini bildiğin halde alçakgönüllülüğü benimsemedin. Bunun yerine göğün Rabbi'ne karşı kendini yükselttin. O'nun tapınağından aldıkları kapları sana getirdiler. Sen, karıların, cariyelerin, soylu adamların onlarla şarap içtiniz. Görmeyen, duymayan, anlamayan altından, gümüşten, tunçtan, demirden, ağaçtan, taştan ilahları övdün. Soluğunu elinde tutan, bütün yollarını gözeten Tanrı'yı ise yüceltmedin. Bu yüzden Tanrı o yazıyı yazan eli gönderdi.'

'Yazılan yazı şudur: MENE, TEKEL ve PARSİN'.

'Bu sözcüklerin anlamı şudur:

MENE: Tanrı senin krallığının günlerini saydı ve ona son verdi.
TEKEL: Terazide tartıldın ve eksik bulundun.
PERES: Krallığın ikiye bölünerek Medler'le Persler'e verildi.'

Belşassar'ın buyruğu üzerine Daniel'e mor giysi giydirilip boynuna altın zincir takıldı ve ülkede üçüncü önder ilan edildi. Kildan Kralı Belşassar o gece öldürüldü. Altmış iki yaşında olan Medli Darius krallığı eline geçirdi." (Daniel Kitabı,5: 1-6, 25-8)

16. yüzyıl Avrupa'sının en önemli sanatçılarından biri olan, ağırlıklı

Andrea Celesti, *Belşassar'ın Ziyafeti*, 1705, tuval üzerine yağlıboya, 157x203 cm.

State Hermitage Museum, St. Petersburg, Rusya.

Giovanni Martini, *Belşassar'ın Ziyafeti*, 1653, tuval üzerine yağlıboya, 228x341cm. Uffizi Galeria.

Tuval üzerine yağlıboya, 228x341cm Uffizi Galeria, Floransa, İtalya.

olarak portreler ve tarihi olayları betimleyen Rembrandt bu sahneyi en mükemmel resmedenlerden birisidir. Sanatçı, kutsal bir elin duvara yazıyı yazdığı anı resmederken, kral başta olmak üzere o sırada orada olanların şaşkınlığını ve hatta korkularını son derece gerçekçi bir biçimde betimlemiştir. Kralın tapınaktan getirttiği altın kaplar, kupalar masa üzerindedir. Resmin sol üstünde görülen iki figürün yüzlerindeki korku ve şaşkınlık çok barizdir. Muhtemelen Kral aniden beliren yazı nedeni ile arkasını dönünce masa üzerindeki kolu şarap dolu altın bir kadehe çarpmış ve devirmiştir. Kralın sırma işli giysileri, pelerini, takıları, türbanı üzerindeki değerli taşlarla süslü tacı büyük bir zenginlik göstermektedir. Resmin sağ alt köşesinde ise arkası bize, yüzü duvar üzerindeki yazıya dönük kadının şaşkınlığı, elindeki kadehi fırlatacak kadar yoğundur. Bütün bu jestler ve yüzü görünen üç figürün derin şaşkınlığı, olayın en kritik anının belgelendiğinin göstergelerinden birisidir. Rembrandt, İbranice yazıyı arkadaşı olan Menasseh ben Israel'in kitabından kopya etmiş olmakla birlikte bir harfi yanlış kopyalamış ve yazıyı olması gerektiği gibi sağdan sola değil, yukarıdan aşağıya doğru yazmıştır. Rembrandt'ın eserleri arasında çok sayıda *Tevrat* konusu betimlemesi vardır ve bu sahnelerin mükemmel dramatik kurgularının kaynağında sanatçının uzun zaman Amsterdam'da Yahudi mahallesine çok yakın bir bölgede yaşaması, pek çok Yahudi tanıdığı ve arkadaşının olmasının rolü büyük olmalıdır. 17. yüzyılda göreceli olarak özgür bir ortamda yaşamalarına izin verilen Yahudi topluluğunu yakından izlemiş, Sefardim ve Aşkenaz Yahudilerinin karakteristik fiziksel özelliklerini gözlemlemiş, bu şansını *İncil* sahneleri betimlemelerini zenginleştirmek için kullanmıştır. Bazı kaynaklar bu gözlemleri sonucunda İsa betimlemelerinin daha çok Yahudilere benzediğini söyler. Sanatçının çalışmaları içinde pek çok Yahudi'nin de portresi vardır. Rembrandt'ın ressam olarak çalışmaya başladığı yıllar, Hollanda için ekonomik krizlerin olduğu zamanlardı. Buna bir de Katolik ülkelerdekinin aksine resim ısmarlamayan Protestan Kilisesinin varlığı eklenince, Rembrandt için tek çözüm özel siparişler için çalışmak olmuştu. Kısa sürede tanınan bir tarihi sahneler ressamı oldu.

A LEXICON OF SMYRNEIKA
İZMİR RUMCASI SÖZLÜĞÜ

Smyrneika (ya da Smyrniotika) eski İzmir'in günlük hayatta kullanılan, Yunancanın Sakız adası lehçesine benzeyen dilidir. İzmir'in kozmopolit nüfusunu oluşturan farklı milletler ve etnisiteler arasında kullanılan araçsal bir dil olarak İzmir'in gayrimüslim semtlerinde ve bunları çevreleyen mahallerde yaygın bir şekilde konuşulan Smyrneika, İzmir civarındaki Osmanlı Rumlarının ve hatta birçok Levantenin ana diliydi, fakat başta herhangi bir ticari faaliyet içerisinde olanlar olmak üzere İzmir'in diğer halklarının da aşina olduğu bir dildi.

İzmir Levantenleri dünyanın dört bir yanına göç edip dili de beraberlerine götürene değin söz konusu dil 1960'lara kadar bu topluluk tarafından konuşulmaya devam etti. Elinizdeki Smyrneika-İngilizce-Türkçe sözlük, bugün ölmeye yüz tutmuş bu dil üzerine yapılmış ilk çalışmadır.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

OSMANLI ASKERÎ TARİHİNİ ARAŞTIRMAK: YENİ KAYNAKLAR & YENİ YAKLAŞIMLAR

Birkaç istisna dışında akademi içerisindeki tarihçilerin kendi işleri olarak görmeyip uzak durdukları askeri tarih, askeri bilginin yanı sıra akademik tarihçilik açısından yetkin subay askeri tarihçilerin de yetiştirilememesi nedeniyle Türkiye'de sahipsiz kalmış alanlardan biridir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'yla topyekûnlaşan ve toplumun bütün kesimlerini etkilemeye başlayan savaş olgusu, bugün dünya akademyasındaki eğilim doğrultusunda Türkiye'de de bir sivilleşme sürecini girmiş durumda. Askerî tarih araştırmaları ve öğretiminin dünyadaki ve Türkiye'deki mevcut durumu ve geleceği hakkında metodolojik incelemeleri içeren ve askerî tarihe karşı uyanan ilginin sürekli kılınabilmesi adına hazırlanan bu kollektif kitabın da bu eğilime olumlu bir katkı olacağını umuyoruz.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

www.ajanspress.com.tr ▸ (212) 370 1100 ▸ digitürk 540. kanal

AJANS PRESS

Medyadaki Gözünüz